

84.4
М 20

АНДРІЙ
МАЛИШКО

84.4УКР
СТ
М 20

7

АНДРІЙ
МАЛИШКО

ТВОРИ

В ДЕСЯТИ ТОМАХ

АНДРІЙ
МАЛИШКО

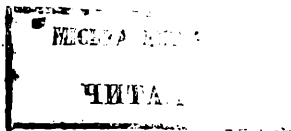
ТОМ 7
ПОЕМИ

Редакційна колегія:

**О. І. БАНДУРА, П. М. ВОРОНЬКО,
Л. В. ЗАБАШТА, В. С. КОСТЕНКО,
П. І. МАЙБОРОДА,
М. Л. НАГНИВІДА (голова),
Б. І. ОЛІЙНИК, Д. В. ПАВЛИЧКО,
О. К. РОМАНОВСЬКИЙ.**

**Редактор тому
П. М. ВОРОНЬКО**

ПОЕМИ

1938-1947

За дніпровою сагою,
За роздоллями долини,
Там лежить у теплім цвіті,
У житах, у вишнику

Степ зелений, в материнці,
В жайворонячім співанні,
Ув очах дівочих чистих
Відбиваючись, як світ.

Я й кажу, що в тому краї,
За долинною красою,
Серед бору вікового
Не один стоїть намет.

Їх стоїть не менше сотні,
А можливо, й півтора —
Білосніжних, білокрилих
Полотняних лебедів.

А над ними ходить осінь
В янтаревому намисті,
І сосна дзвенить, як арфа,
Й дуба чистий контрабас.

А весною тут зозуля
Лічить роки до опівдня,
Та кому ж його злічити
Мої роки молоді?

Весни, весни, хай зозуля
Прокус вас на кленині,
Хай пече вас ясне сонце
І обвітрюють дощі.

Ви від саду-винограду
Напивайтесь сили-соку,
Ви у дуба мідяного
Моці щиро попросіть.

Ви у птиці бистряної
Научайтесь польоту,
У річок дзвінких і чистих
Позичайте глибини.

Як маленькі рідні діти,
Завітайте в світлу хату,
Щоб любити зі мною землю,
І співати, й сумувати.

Щоб співати про відвагу,
Сумувати над коханням,
То ж воно роз'ятрить серце
Й рукавом махне: прощай...

Весни, весни, рідні діти,
Уставайте під грозою,
Щоб із птицею співати,
Із водою гомосіть.

Із колгоспу стріть людину
І порадитися з нею,
Як моє гаряче серце
Перелити на пісні?

Оповім про комісара
І про дівчину Ярину,
Що прийшла, немов веселка,
В травах випивши росу.

Комісара ти пізнаєш:
В сорок літ, а сивобровий,
Два ремні лежать скрипучі
На плечі його крутім.

Він ходить пішечком любить
Карим оком все оглянуть,
Комісара хто не знає
У донбасівським краю?

Хто, скажіть, його не бачив
У розмові вечоровій,
Як сидить біля намету,
В люльку сипле тютюнець.

Чи пісень співає з нами
Про Будьонного і Фрунзе,
Чи про битви спогадає
Полковий наш комісар!

Закуривши самокрутку,
Починав оповідати,
Зорі в небі зеленіли,
Осипалися до ніг.

Тільки ми того не чули,
Що нам зорі, що нам листя,
Як гули вітри походів,
Обпалюючи лице!

Як шуміла шабель злива
Під Казанкою рудою
І червоний прапор маяв
На обпаленім мосту!

Пан кричав: — О матка боска! —
І губив конфедератку.
— Змовчи, пане! Чорт не візьме,
Але шабля — ця візьме...

Веселилось вороняччя
Над шляхетськими костями,
З-попід неба і до моря
Зачеркаючи крильми.

Нам до птиці діла мало,
Хай клює собі поживу.
Ми сестер стрічали в ранки,
Обнімали матерів.

— Що було, то те минуло,
А що буде, то побачим...—
Посміхався тихо в вуса
Наш товариш комісар.

Може, сосни шепотіння,
Може, спогади величні
Схвилювали мужнє серце,—
Він замріяно затих.

Тільки ж де дощі упали,
Там і водам зашуміти,
Тільки ж де з'явився спогад,
Там і другий потече.

— А було це при Казані,
Біля броду-переходу.
Може, чули, як Казанка
За лісами гомонить?

Глибини її не змірять,
Риби не переловити,
Як стріля вона ікрою,
Густо в заводі іде.

Ми й самі пливли, як риба,
Піднімали патронташі,
Щоб в воді не замочити
Того смертного вогню.

Коні рвалися на кручі,
І вода із них стікала
Голубими дзеркалами
До розкованих копит.

І трава шуміла низько
Від стрільби і злого ржання,
Коні гнулися, як лози,
До зчорнілої землі.

Та й було чого чорніти
І землі, і деревині.
Вітер вів на погоріллі
Гірко пісеньку свою.

І село в садах зустріло
Нас — бійців і партизанів —
Головешками, і димом,
І слізьми, як полинем.

Брат питає: — Де сестриця? —
А сестри давно немає, —
Під березою у полі
Розметалось дві коси.

Брат питає: — Де ж це батько?
Чом він сина не зустріне?
Чом ворота не відчинить,
До грудей не припаде?

Та хіба ж йому до того,
Руку як йому здійняти?
Він лежить, твій рідний батько,
Біля шахти, у садку.

І копри над ним сивіють,
Не скриплять шахтарські кліті,
І пливе високе небо,
Застигаючи в очах.

Біля крайньої хатини
Пожарище дотлівало,
Чорнокосеє дівчатко
Затихало від плачу.

По щоках повзли сльозини
Жалю кривного і болю,
Як розпечене намисто,
В попіл падали вони.

І темнів від горя попіл,
І сивіло жаровиння,
А дівча стояло в полі,
Шляхту гірко кленучи:

— Щоб вам,— каже,— навік-віки
Світу-сонця не побачить,
Щоб земля під вами, мати,
Розкололася навпіл.

Щоб тій шляхті кривобокій
Хліб зогнив, вода — полинню,
Як мене посиротили
І до горя довели!

Ми під'їхали й стояли
Всім полком поперед неї,
Зуби зціпили і руки
Положили на шаблі.

І така настала тиша,
Що серця свої почули,
І коли б громи упали —
З місця б жоден не зійшов.

— Як зовуть тебе?
— Яринка.
— Що ж ти б'внся над землею?
— Як, скажіть, мені не плакати:
Батька, матері нема.

— Що ж, у неї слъови даром
Будуть падать в попелище?

Посадить її в тачанку,
Із собою повезем!

Так сказав товариш Чайка —
Командир із ескадрону,
А коли наш Чайка скаже,
Ніби скаже він за всіх.

Кожен з нас о тій хвилині
Те ж подумав і промовив:
— Йди, Яринко, біля мене
Будеш їхати в сідлі.

Вісімсот відкрилось сидел,
Вісімсот спинилось коней,
Простягнулось до дівчатка
Вісімсот гарячих рук.

І згадав я рідну матір
На далекому світанні,
Що живе у снах і мріях:
«Чи не вернеться синок?»

Темні коси посивіли
Від печалі й непогоди,
А старечі губи шепчуть,
Вимовляючи ім'я...

Та чому згадав я матір,
То й сказати не зумію,
Тільки вирвався до Яринки,
На руках її поніс.

Обітер гарячі сльози
Рукавом тугим шинелі,
Дав пайка свого остачу —
Два ячмінні сухарі.

Чайка глянув: — Ну, то й добре,
Так що все тепер в порядку? —
Гримонув у ніч: — По конях! —
Чорна курява знялась.

Де ми тільки не бували,
На яких мостах і водах,
І яких доріг і земель
Нас не вкрила пилюга?

Прапори радянські світлі
Нас вели на бій і з бою,
Спінені летіли коні,
Ріки випивши до дна!

А Ярина разом з нами
Йшла у третім ескадроні,
Молода, в п'ятнадцять весен,
Яблуневих і дзвінких.

Як вона, було, виводить
Пісеньку свою любиму,
На калині, на кленині
Затихають солов'ї.

І про що вона співала,
Про що мріяла ночами,
Всім своїм маленьким серцем
Світ ввібравши, як він є?

...Вмирав комсомолец в долині,
Прощався з ясною зорею,
І хмари пливли голубині
І плакали тихо над нею.

Бо знали, що ворон закриче
І спиниться серце гаряче,
Ніколи, ніколи, ніколи
Не вгледити кохану, юначе!

Та він, пересиливши втому,
Коня підкликає з туману:
— Неси ж мою зброю додому,
Порадуй хорошу, кохану...

І кінь піднімає копита
Над сивими сплесками жита,
Дорога, дорога, дорога
Дощами, як горем, побита!

Спадають зелені сузір'я
Коневі в закошлану гриву,
Кохана іде на подвір'я,
Про зустріч гадає щасливу.

Та бачить закровлену зброю,
Бере її в хату з собою,
За волю радянську, за волю
Виходить до смертного бою!

А буває, що бійцеві
Важко дихати від рани,
Підійде вопо, дівчатко,
Тихо пісню заспіва.

І в бійця світліють очі,
Сон наляже опівнічний
І притушить зір палючий:
— Відпочинь собі, браток!

Чи зажуриться которий,
Як у небі вгледить хмару,
Що пливе собі на південь
До незнаних берегів,—

Він згада свою хорошу,
Що одна, як хмара тепла,
Над Донбасом чи над Збручем
В полі синьому стоїть.

І тоді йому Ярина
Тихо пісню заспіває,
І слова її привітні
В серце зморене впадуть.

А вона загляне в очі,
Ніжно рану перев'яже,
На чоло поклавши руку,
Посоветує: — Засни!

Так ішла вона по світу
В сірій ношеній пинелі,
І горошкова косинка
Рвалась птицею в одліт.

І земля її стрічала
Хлібом, свистом солов'їним,
Хмар веселим безбережжям,
Гуком станцій і мостів.

Хоч на неї чорна кривда
Уночі зливала кулю,
Вовком сірим підкрадалась
І зміюкою повзла,

Але як її дістати,
Те дівчатко-комсомолку,
Як навкруг мільйони шабель
Блискавками устають?

Але як її вжалити,
Нашу славну, карооку?
Ми навкруг її стояли
Гнівом, ласкою, грудьми.

Дні ішли, минали ночі,
Барвінкові, горобині,
Ми дивились — осипалась
Цвіт-калина восени.

І в житах перепелина
Розливалася музика,
І людина, світ пізнавши,
Йшла на смерть і на бої.

Ах, Ярино, де згубила
Ти косинку горошкову?
Де стоптала руту-м'яту,
Пісню кинула свою?

Я дивлюсь на небо — й небо
Затихає в коливанні,
Я на дуб погляну — з дуба
Вирізний спада листок.

Попрошу співучу птицю,
Хай повідає про тебе...
Та сімейство солов'їне
Замовкає у саду...

Що ж, Ярино, може, плакати
Над гарячою тропою,
Де пройшла твоя тачанка
Й сміх дівочий одлунав?

Може, дровом берестовим
Зашумить над синім морем,—
Хай орли летять на гілля
І клеочуть до небес!

Ми сиділи в тихім колі,
Молоді і смаглолиці,
І небес глибокі ріки
Хлюпотіли вдалині.

Комісар сказав: — Доволі,
Що було, то те минуло...—
Встав, могутньою рукою
Підтягнув тугі ремні.

Ми пішли в свої намети,
Полягали та й поснули,
І наснилась нам Ярина,
Комсомолка і сестра.

Йшли світанки зброю чистить,
І співало наше серце,
А в строю ставали рядом,
То спитали: — Де вона?

Як сідали ж пообідать
По трудній своїй роботі,
Кашовар згадав Ярину
І замріявсь: — Чом не їсть?

І живе у нас надія,
У серцях одна турбота:
Може, знайдем, може, стрінем,
Може, вгледимо її?

Десь живе вона на світі,
Десь працює, вчиться, мріє,
Ходить слідом з нею слава
Комсомольська, бойова.

1938

I

Уляна вчора правду говорила:
— Ходить не час, оберігайся ти.—
А як її назвати: люба? мила?
Чи ще б слова тасмніші знайти?

Хіба тим косам відшукаєш слово?
Ясним очам, цілованим колись?
Шуми, любові молода діброво,
Уляно, чуєш? Де ти? Озовись!

Він варить кашу сам усій артїлі,
Всипає солі, пробує на смак.
Турбота зайва? Іч, як би не так,
Не опечи язик на цьому ділі.

Іще крутіш заварить кашу пану.
Го-го, синки, гарячий стане день...
А ті, що із Вівсяників, з Майдану,
Учора хату кинувши лишень,

Злюбили ліс і силу самопалу,
Пороховий димок із гущавин,
Підходячи до ватрища помалу,
Сідають в коло, рівні, як один.

Палають огниці язика багряні.
Обкурені скипають казани.
Устим людей покликує: — Сини,
Виходить так, ми люди не останні!

Ми тут зійшлися, месники бідноти,
Окривджені панами кріпаки,
Із Білорусі, від Двіни-ріки,
Із-під Москви й Дніпра, — одні турботи

Звели нас тут на помсту і відплату,
Тож поклянімось, ми в борні — брати,
До світлих днів будем разом іти,
І горе кровопивцю! Горе кату!

А люди в дружбі — то моя родина,
В сім'ї народи встануть по мені. —
І кріпаки відчули: добра днина
Їх кличе в даль у віщому огні.

Спливає місяць, сяє золотом щирим,
Шепоче пісня про нові літа,
Що красне сонце світить за Сибіром,
А на Україну сокіл заліта.

Грудьми шугне і до вікна постука,
Спочине трохи, знову за своє...
А люди кажуть: «Певно, Кармалюка
Голоті рідній звістку подає».

Устим сміється: — Та який я сокіл?
Теж вигадають! Просто горобець!
— Ой не кажи, Устиме,— і співець
Іще дзвінкіш затуляє наоکیل.

— Тихіше, хлопці, досить того співу.
Ви чуєте? Не чуєте? Гуде!

— Ісправник іде?

— Звідки йому?

— Де? —

Духмяну тишу збивши полохливу,

Мерщій в залогу. Щасна є прикмета —
Якась пташина свиснула до них.
Поскрипує на вибоях карета,
Сопе під гору пара вороних!

— Куди то, стій! Не поспішай навтечки.
Направо, хлопці, діло є — роби! —
Устим хватає коней за вуздечки,
А ті хропуть, зметнувшись на дибі.

Корінник рже і копитами грюка,
Три гайдуки з дозорними — вповал.

— Щастить же!

— Що?

— Впіймалась риба щука,

Та не ісправник, братці,— генерал!

Він зблід, як мрець, спітніли сиві скроні,
Дорідні губи тіпаються, дрозж...
— Із гамапа зсипай сюди червоні,
Та не тремти, не займемо, чого ж!

О, він віддасть, щоб тільки жить, чого там.
Мідяну скриньку тягнуть гайдуки.
Тече, дзвенить струмок гарячий злота,
Як серед ночі грають світляки.

Давно карета зникла у долині,
З ромашок збивши полум'я роси.
— Це, не забудь, Івану Кожурині,—
Дітей у нього п'ятеро,— даси.

Це Валовню, а це Перепелиці,
Хоч хліба з пуд зажив дідуган.—
І круглячки дзвінкі, золотолиці
Повзуть в кріпацький витертий гаман.

— Оце вдові, їй, мабуть, не до того,
Що Кармалюк бере на душу гріх,
Собі лишаймо, хлопці, золотого,
На завтра хліба купимо на всіх.

Чекайте, люди, виб'ємося трошки...—
Устим за пень сідає, мов за стіл,
До кулешу, дає дозорним ложки,
Черству хлібину крає наопіл.

II

Горно роздули, вугіль підсушили,
Вже не звикає Микиті до робіт.
У праці з майстром висушили жили,
Тепер покурять, витруть чорний піт.

Про се, про те спокійно йде балачка,
На всі події є свої слова.
А ніч лишнева зводиться від сплячки,
Сумна травичка тихо ожива.

І попливли білястих туч навали
Над росяним тужавим колоском.
Огненні птиці неба край клювали,
Віщуючи світання за ліском.

В тарелі срібні жайворон ударив,
Розсипався в зелені береги.
Війнуло сном, казанням давніх марев.
— Докінчуймо, Микито, ланцюги,

Світа, либонь, лише чотири кільця
Лишилось, дуй та вугілля підсип! —
Свистить грудей старечих дужий хлип,
Нагадує про старість, брів окрильця
Звисають втомно, вже той день коли б.

Ланцюг аж приска звивами густими,
Горно палає, в кузні пада гук.
Це все тобі зготовано, Устиме,
Для ніг твоїх зготовано, для рук.

III

Ввели його, страшного і тепер
Огнем очей, посмішкою лункою,
Шість вартових, горбатий офіцер
Поодаль став, наказ подав рукою.

Горбатову не спалося вночі,
Дорога снилась в далечі похмура,
Стара казарма, темна, мов конура,
А потім враз забрязкали ключі

Від карцера чи одиночок, хтозна,
Схопивсь як стій, в душі пекла жага.
Здалося, ніч заходить передгрозна,
До горла місяць руки простяга.

А солов'ї ридають серед саду,
А світ горить. Такі ще є дива!
Він затаїв і пострах, і досаду,
Мовчазний буде ніч, і день, і два,

Але покаже клятим бузувірам,
Отим, що день стрічають з-поза ґрат,

Заснавав епх в червоному банетті,
Одупав моголі, встановити стіх.
Відбив Устали, в сумарні рудіваті,
В слесичіві шалих, в чотирьох дублях.

У лісі шив і мочував на вогні,
Рухався з мимі пачкач повиса слх,
А проридився в дубі тверди колони,
Тіо покалітис Рухи, як не як.

Урок зідрав слас об суржак дубіваті
Але к тому тегер ота краса?
Стравний, широконісний, гартодубові
Тіа в емія о гад по муріа зласа. —

— „Водорві дубля, Ковалі доринні! „
Допів шумити, як по муріа кілка тів,
Колі під гартим дубом голоні в,
На вою голоту наділювати зупині.

Що він на слово їхнє не повірив
І що йому сам чорт тепер не брат!

IV

Засапавсь міх в червоному багатті,
Одгупав молот, дзенькаючи, стих.
Ввійшов Устим в чумарці рудуватій,
В потертій шапці, в чоботях простих.

У лісі жив і ночував на кручі,
Рушниця з ним панам носила ляк,
А продирався крізь терни колючі,
То покалічив руки як-не-як.

Щоку роздер десь об сучок дубовий,
Але к чому тепер ота краса?
Ставний, широкоплечий, чорнобровий,
Та в синіх очах полум'я згаса.

— Здорові будьте, ковалі хороші! —
Хотів гукнуть, як тому кілька днів,
Коли під чорним дубом гомонів,
На всю голоту поділивши гроші.

Та не гукнув, багнетів сталь відлита
Сягнула вбік, — прямуй і не зверни!
А слабодухий чоловік Микита
Уже ладнав на ноги кайдани.

Устим стояв, ввижалася дорога
По першому грудневому свіжку,
Далеко геть, подальше від острога,
В морозну путь, нітрохи не важку.

Хай свище заметь, без тепла і хліба,
Як бажаний і довгожданий гість,
Він до людей, було, вночі придиба,
Зігріється і каші попоїсть,

Пограється любенько з дітлахами,
Бо в нього теж в домівці два малих.
Але якими добрими шляхами
Пробратися йому тепер до них?

Крізь сон ночей, і мжичку, і порошу
Шукав людей од мандрів одпочить.
Задихав міх.

— Ну що, Устиме, прошу,
Давай-но руку! — І в єдину мить

Кільцем затис. Уста скривив од жалю
Чи від злоби — солдатам все одно.
— Давненько ми не бачились, ковалю,—
Сказав Устим,— не бачились давно.

Чи, може, той рік, в клуні, серед току,
Ти пив горілку, плакався мені,
А вже сьогодні стрів, їй-бо, нівроку,
Розпеченим залізом у вогні.

Це хліб за хліб, виходить, молодчина,
Шукай такого з свічкою в юрбі.
Візьми оцю у мене й сірячину,
За труд гіркий подякую тобі.

Знімає з пліч і кидає додолу
Свитину чорну, пояс вишивний,
І простягає руку, теплу й голу,
І надягає кільця, й каже: — Бий,

Тобі-то що? За мідяки притерті
Ти, може, й душу закуєш в обруч? —
Але коваль підводить очі вперті
І просить об однім: — Не муч, не муч!

І б'є з такою люттю залізяку,
Що сиплють іскри й гаснуть віддаля,
Що офіцер аж уші затуля
І тупає ногами з переляку.

VI

Але Устим сміється з тої злості:
«Коли пішов служити, то служи,
Як кажуть люди, боже поможи,
А ми в цій кузні мимоволі гості.

Мені однаково в людському горі
Боротися, шукаючи зорю.
Якщо мене сваволя не поборе,
То я її, будь проклят, поборю!

Що загадав, те буду вік леліти,
Вночі не сплю: думкам нема кінця,
А серцю важко: діти мої, діти,
Старим вернусь, пізнаєте отця?»

Він так подумав і зрадив, що сила
Цвіте в очах, в руці карбує слід.
Біляста туча небо полонила,
І в ній котився сонця стиглий плід.

В тарілі срібні жайворон ударив,
І розігнувся стомлений Устим,
Поважним рухом, легким і простим,
Загріб з багаття золотого жару.

— Закуримо, солдатикки? — По слові
На мить заворушилися вартові,

І дивно стало, що вони, живі,
До полудня стояли як дубові.

У них також ростуть в неволі діти,
А цей Устим їм щастя здобува,
Щоб мали волю і свої права.
То як солдату все не розуміти?!

Старий солдат вже й пучку паготовив,
Шепнув губами, щось хотів казати,
Але горбань рвонувся: — Ать, два, ать! —
Підняв кулак, тонкі насупив брови.

Тоді й Устим розгнівавсь: — Що ж вони?
Німотне бидло? Парії докучні? —
І так рвонув, що брязнули наручні
І тріснули закуті кайдани.

І розкотились сизуваті кільця:
— Доволі мук! Доволі з мене мук! —
Який він з біса тихий підневільця,
Він є Устим, славетний Кармалюк!

VII

Отак і жив у кам'янім полоні.
Світанок. Південь. Вартових сюрчок.
В тюремному подвір'ї на ослоні
Поклали різок солених пучок.

За кайдани розбиті й непокору,
За глум, що стерпів офіцерський чин,
Устима провели посеред двору,
І вже відомо, із яких причин.

Ворітницю замкнули на засови,
На три замки, і десять вартових
Завмерли у дверях не випадково,
А вже Устим, проходячи повз них,

Гукнув: — Здорово, братці, як живете? —
В зловісну тишу вдарилась луна,
На люту кару клалися прикмети,
Устиму, справді, це не первина,

Він зняв бушлат, повільно зняв сорочку,
Білизну чисту бережно скотив,
А десь у серці, в приспанім куточку,
Тремтів од пісні давньої мотив.

Коли ж різок не стало на ослоні,
Криваві смуги зрізали плече,
Він голову поклав собі в долоні
І заспівав призивно-гаряче,

Що за Сибіром буйний вітер віє
І пада сонце пташкою до рук,
Але ви, хлопці, не губіть надії,
За вас подума добре Кармалюк.

Зовуть його пани розбійним татем,
А між людей то слава не лиха,
Залле за шкуру сала пребагатим,
І бог відпустить душу від гріха.

Ісправники, асесори в турботі,
Не знають, де початому межа,
Бо він дарує гроші всі голоті,
А як панам — то кулю та ножа!

VIII

Другого дня в рожевім надвечірку
Краплистий дощ отави окропив,
Прим'яв злегенька вистиглу матірку
І райдугою став серед степів.

Землі паркій, мов сизуватій птиці,
На крила впала райдужна краплинь.
Хлоп'ячий гамір, вітру тепла лить,
Багряний цвіт вечірньої зірниці

І голубів голівки одинокі
Під житньою застріхою двора —
Це все влилося казкою у спокій.
— Яка пора, — Устим сказав, — пора...

В таку годину в полі серед лану
Покосів жовтих пломеніє слід. —

І враз схопивсь: — Ото чи не Уляну
Спиняє вартовий біля воріт?

Відчув, як сон: жара пече долоні,
Бентежних дум підносяться рої,
Але вже близько кісники червоні
І білозуба посмішка її.

Це тижнів п'ять не бачилися в літі,
Та він її одразу пізнає:
Ті ж карі очі, ласкою налиті,
Руді сап'янці...— Серце ти моє,

Далеко йшла? — Бере її хустину: —
Давай зітру з обличчя пилюгу, —
І пригорта.— Пусти мене, Устиме,—
Сама шукає руку дорогу.

І заглядає глибоко у вічі:
— Устимоньку! (Не бачить наглядач?)
Я вже, либонь, приходила аж двічі,
Та не пустили, а тепер — як бач.

І хусточку розв'язує барвисту.
(Хустина, вечір, тихі явори...)
— Оце тобі принесла попоїсти,
Це калачі, це яблука,— бери.

А схуд за літо! Певне, серед ночі
Не спиш, чи, може, їсти не дають?
Казали батько: «І чого він хоче?
Нащо ховає в серці дилу люту?»

Є жінка, й діти, і шматина поля,
Своя хатина, невеличкий двір.
А то ж одне: тюрма, нагай, неволя.
Гляди, і знову запечуть в Сибір!»

Ой горе, горе! Що робити буду?
Тобі я, десь, ні мати, ні жона.
Поміж людей наслухалась огуди,
Забуть хотіла б, — образ вирина;

І кличе, й манить, як на щедрі свята...—
Вона в розраді пада до плеча.
— Уляно, сядь, — підстелює бушлата.—
Уляно, — каже, й слів не вистача.

Не впали побратими поодиночі,
Огонь від ватрищ ще не догорів.
Вона прийшла у голубій хустинці,
Сторожко й мило глянула з-під брів.

В тяжку годину знав він, що подіє,
Зорі палкої племінь не зачах,
Вона прийшла, як знайдена надія,
В красі дівочій, з огником в очах.

І в темну ніч, в осінню непогоду,
Під сірий дощ чи бурі лютий вий,
Він пив із уст юнку, гарячу вроду,
Як спраглий п'є струмочок лісовий.

Відчув тепер, що літо повертас,
Високий сонях на дощі замок,
І райдуги роздолля неокрає
Крильми черкає сивий голубок.

Гаряча кров ударила у скроні,
Рум'янцями спахнула на лиці,
І він стиска малі її долоні,
Мов двоє крилець, у своїй руці.

Уляна знову горнеться до нього,
Підводить очі милі та сумні:
— Чи не забув, Устим, панка рудого,
Що завжди верхи їздив на коні?

Змовкає, жде, зашарівшись обличчям:
— Він сватає мене... Така напасть!
Вже місяць їздять вдвох із лісовничим,
А батько згоден, мабуть, що віддасть,

Бо вже й по чарці добре випивали.
Були при хаті двічі старости...
Устиме, любий, ти мене прости,
А як про це сказати, — я не знала.

Коли б у тебе не дружина й діти,
Пішли б удвох на каторгу в Сибір,
А так, скажи, ну що мені робити?
Кругом неласка, сміх та поговір...

Устим завмер... — Тебе? За нього? Заміж?
Чогось тобі на жарти повелось! —
Але відчув — не виказати словами
Того, що в серці в неї запеклось.

Він затремтів: — А як же я, Уляно? —
І в перший раз відчув, немов жало
Ввійшло йому у груди полум'яно,
Убивши все, що квітло і жило.

ІХ

Ах, осінь, осінь! Всім дано сивіти,
Як мовлять мудрі: взнать добро і зло.
Одні на схилі літ живуть, як діти,
Другим же розум скрашує чоло.

Несім серця, немов скарби гарячі,
Хай грім походів душу виповня.
Хто ліньки жив, — оглянеться й заплаче,
Що згасне день, а він не бачив дня.

Минуло літо: осінь гне ліщину,
Густих зірок вивішує разки,

А завітавши в сад на даровщину,
Зливає мед в полив'яні миски.

Зерна рясного висипле із кружки,
Годує зрання зграю голубів,
На весілля загляне, наче дружка,
В зеленій плахті, в золоті дубів.

Ах, осінь, осінь, юнь багряносльоза,
Виходь сестрою в голубі поля,
Де в кайданах, прикутого до воза,
Ведуть в Сибір Устима Кармаля!

Йому ніяк не випадає вмерти,
З весни на осінь, з року в інший рік
З Сибіру біг він тричі, і вчетверте
Дали конвойних двадцять чоловік.

Ідуть вони попереду й позаду,
Блищать кокард сріблясті кружала,
А до патронів видано пораду,
Яка в душі із острахом жила:

Що їсти їм по двічі десь на днину
Кандьор пісний і житні сухарі,
Але страшну у кайданах людину
В надзорі мати обі всій порі.

Якщо ж у в'язня буде ніч тривожна,
Гляди, задума зникнути тайком,
То не жалій, солдатика, — все можна:
Стріляти в груди, вдарити штиком.

Хоробрим буде складено подяку,
За вірну кулю, післану вночі.
Пливуть хмари веселі, сині маки,
Ідуть конвойних сірі два ключі.

Але солдати з ним, немов із братом,
Бо він за них стояв, як вірний друг,
Проти поміщиків і злих наруг,
Товстих, жорстоких хуторян проклятих!

Х

І виходжали люди з хат і поля,
І в надвечір'ї плинув дальній гук:
— Дивіться добре, вмерла наша доля!
Дивіться, — кажуть, — онде Кармалюк.

Він засмагнів од вітру й непогоди,
Обличчям схуд з тортур і лихомань,
Ген за селом спинялися підводи,
Іржали коні в світанкову рань.

Кандьор сьорбали зморені солдати,
А матері, що сходились зусіль,

Мерщій, мерщій верталися до хати,
На рушнику виносили хліб-сіль.

І, на конвойних не зирнувши оком,
А проказавши слово па привіт,
Ішли до крайньої зі всіх підвід,
Де він сидів у роздумі глибокім.

Які чуття із мрій напівзабутих
Плачем вставали в синій далі гін,
Коли, земний віддаючи поклін,
Вони торкались рук його закутих!

І зустрічі не виплакане горе,
І прощавань хвилина, як німа,
В очах лишались огником суворим,
Якому й слів, і назвиська нема.

XI

Він киди слово навіть материнці,
Нехай по нім шепочеться трава.
Обоз повільно йде під Головчинці,
І завмирає серце, й ожива.

Немало тут походжено до лісу,
Де висне стиглий, точений горіх,
Де ріс Устим у куряві доріг,
Дощів осінніх люблячи завісу,

Струмків весняних буйне коливання
Чи білі хутра сивої зими,
Коли, здавалось, лебеді крильми
Віщують схід морозного світання.

Він нас овець улітку на толоці,
Опівдні гнав на стійло до води,
Торбинка з хлібом висіла при боці,
Сошійка вигравала в три лади...

Стрічав вечір'я зоряну заграву,
З дітьми гуляв на полі в деркача,
Аж доки на конюшні за потраву
Не скров'янили хлопцеві плеча.

Тоді узнав, що колоситься нива
І прийме хліб не батьківський засік,
Що материнська доля нещаслива
Йому судилась на недовгий вік.

Гірке дитинство! Може, як синиця,
Ти оддзвеніло в білому саду?
Я б знов припав до рік твоїх напиться,
Але стежок-доріжок не знайду.

Скриплять вози, немов чумацькі мажі,
Та не до Криму шлях лежить — в Сибір.
Устим пильнує: видно перший двір,
Димар на хаті, з диму, певне, й сажі

Увесь вчорнілий. Тут живе вдовиця.
Глуха бабуся літ за шістдесят,
Сіренькі верби вибігли підряд
На каторжанський похід подивиться.

Він бачить іншу згорблену хатину,
Де пада голуб камнем до двора,
Де гомонить щаслива дітвора,
Столітній дід схилювся біля тину.

Чиє воно, веселе, чорноброве?
А той пустун, що скаче з далини?
Устим рвонувся, вартовим на диво:
— Остапе мій, Івасю мій, сини!

Він руки звів, мов крила до польоту,
Застиг на мить: — Сини мої, сини... —
А сонце впало враз на кайдани,
Іх чорний блиск прибравши в позолоту.

Пізнали діти посмішку знайому,
Відчули ласку батьківських долонь:
— Куди ходив так довго, божборонь,
Чого стоїш, мерщій ходім додому!

Тягли його за руки, як старого,
Повідавши про спірки та жалі.
— Нічого, дітки, я прийду, нічого.
Ти бач, як вирости мої малі.

Оце припіс гостинця від лисиці,
Ходив, як видно, по землі не зря, —
Він ніяково кашля, з рукавиці
Подаючи шкуринку сухаря.

Остапчик змерз, аж хлипає — не дише.
— Біжи, дитино, грійсь біля вогню,
У хаті ж тепло? Я зайду пізніше,
Лишень із дядею погомою,

Це в вас обох ні сірячини, бачу,
Ні чобіток, ні шапки, як на сміх. —
Він знов кладе легку долонь гарячу
На кучері малих синів своїх.

— А мати де?
— Пішли ізрання вчора,
Казали дід, не прийдуть до зими,
Дівчат, жінок позбирано до двору
На панську свайбу ткати килими.

Бере панич лісничиху Уляну,
А люди кажуть: не вживе за ним. —
Івась на руки батьківські поглянув
І скрикнув дико з плачем голосним.

Бо коні рушили, і скуті руки
Напружились, до воза потяглись.

— О горенько, о люта моя муко!
— Вернись, татуню, любий наш, вернись!

В останню мить Устим здаля побачив,
Крізь грім копит, дзвіночків ручаї,—
Столітній дід за возом біг неначе,
А потім впав грудьми до колії.

— То ж батько мій! — Та коні мчали мимо,
Зболілому недолею й часом,
Куди йому угнать за вороними,
Вгодованими сіном та вівсом.

XII

Коваль Микита пив чотири тижні,
Це для солдат була не новина.
Коли б у нього рідні а чи ближні,
Можливо б, відвернули від вина.

Десь на селі жила собі небога,
Старий її не вийде зустрічати.
Колись дарунок принесла к острогу —
Лляну сорочку, вишиту на гладь.

Погостювала два дні в комірчині,
Пішла додому, залишила біль.
Заносить осінь оклики качині,
Заграви теплі потемнілих піл

І ще якусь не викриту по слову
Тривогу мандрів і глухих доріг.
Він постарів, хоч серце раде б знову
Почать весни веселий кругобіг.

Але зажив не з того, інше горе
Ввійшло, як гість, не прошений ніким.
Либонь, сьогодні, вчора, позавчора
З ним розмовляв закований Устим?

— Чарки мені оці осточортіли,
Хто бавиться наперстям, — то питець?
Жагу на краплі міряти не діло,
Подай коряк, а ліпше — поставець.

Лойова свічка вогником іскриться,
Пече у грудях дивна гіркота.
Цимбали б'ють, жаліблива скрипиця
Дзвенить плачем, як бідна сирота.

— Цимбали б'ють? Ні — молот вибиває,
А то он — жар виблискує з горна.
Не смійсь, Устиме, сил моїх немає,
Я закував тебе, — моя вина!

Чого кричить горбата лиховида,
Він офіцер? Ха-ха! Він офіцер?
Устиме, стій! —

Коваль поблід із виду,
Сльозу солону кулаком розтер.

— Вернись назад, ну що тобі, я прошу,
Хіба що много пройдено доріг?
Ти глузував: «Життя ковальське — гроші».
Не говорив? Я знаю, думать міг.

Я розкую кайдан гарячим лезом,
До ніг побитих каменем впаду! —
І він кричить, сумний і нетверезий,
Підвівши голову свою сіду:

— Чого ж мовчиш, Устиме? Мої солдати
Тобі за друзів стали на шляху?
Ха-ха! Смієшся? Бач, не хочеш знати
Мою печаль, зловісну та глуху.

Він грюка в стіл, і хлюпає сивуха,
І тріска стіл від сили кулака.
Не знає п'яний: сива завірюха
Бреде в Сибір слідом Кармалюка.

Вона із ним не щиро подружила,
Щоб завести до чорної біди,
Цілунком мертвим схолодила жили,
Снігами важко впала на сліди.

XIII

Ціліську ніч дзвіниця калатала:
Відлиті дзвони жалібно гули.
Огню луцкого яросна потала
Котила в далеч золоті вали.

Горів острог, тріщала катівниця,
Дуби зів'яли, наче сивий мох,
Води не стало в десяти криницях,
Було б ще двадцять — мало двадцятьох.

А як сипнуло іскрами ув очі,
Запламеніла хмура цитадель,
Здалось на мить: пливе у безвість ночі
Під парусом високий корабель.

Спливала диму згарного завіса.
На роздоріжжі завивали пси.
— Нехай горить і дотліва до біса,
Не прогнівись еси на небеси.

Діди хрестились, зиркаючи мимо,
Їх поріднила доля нелячка:
— Роздмухати б огнище з вуглячка!
Гай-гай, минулося, нема Устима.

Упала кузня, полум'ям підбита,
Котили в далеч золоті вали.

В огні стлівала шапка, постолл,
Старий сіряк, що не зносив Микита.

Зведуть катівню люди неохочі,
Всі збитки лиха вичислить казна.
Куди ж подівсь коваль посеред ночі,
Того ніхто не скаже, бо не зна.

XIV

Спочинь же, серце, втомлене немало,
Сильніш забийся, зроджене стократ:
З дітьми Кармалюковими ридало,
З Устимом билось на єдиний лад,

З красунею Уляною щоранку
Тремтіло в смутку. Де тепер вона?
Другого літа пан знайшов коханку.
Сказати б, новина? Не новина.

Рудий паничик грав на добру карту,
Було б вино, коханки та хорти,—
Ласуй, любися, пий глибоку квартиру,
А там усе лети під три чорти!

Улянї дні пливуть, немов безкрає,
Далеке марево,— одна, сама...
Жовтіє літо, друге одлітає,
А від Устима звістки все нема.

Вона змарніла, мовчазною стала.
Якось навідався батько до двора,
Ввійшов поважно, видобув кресало,
Про се, про те спитав: — А зі вчора

На ярмарці почуто поміж людом —
Устима вбито, із Сибіру біг.
Прости нас, боже, праху не осудим,—
Перехрестивсь, поклав поклін до ніг.

Уляна впала посеред покою,
Три довгі ночі билася в огні,
Три довгі почі і чотири дні
Шептала щось, ослаблою рукою

Когось манила. Догорjali свічі,
Співали півні в розсвітання час.
Із ліжка встала, вибігла нараз,
Гукали раз її, гукали двічі,

Не відізналась в цю страшну хвилину.
Другого дня в полудень на ставу
Рибалки щук ловили в ятерину,
А витягли Улянy неживу.

XV

І третє літо червеном синіло,
Цвіло дощами на земній путі,

Пшеницю в копи склало, а по ділу
Відлинуло за межі золоті.

Лягла зима глибоким снігопадом,
Затьохкало синицями вві сні,
Шовки блакитні, полотна ясні
З дубовим листям постеляла рядом.

Спокійний той, хто має час дозвілля!
Скриплять санчата, линуть до двора,
Бучних бенкетів близиться пора,
Рудий панок гуляє знов весілля.

Сідають гості, шана всім однака,
Крізь іскри вин іде п'янка гульба.
Кларнет пискливо тягне краков'яка,
Мазурки плине повідь голуба.

В огні свічок кружляють мрійні пари,
Каблук — чок-чок і вправо, і назад,
Жених такі ввертає фіндикляри,
Що генерал — і той сміється, рад.

Ще й офіцери прибули з острога,
Верстов за сорок мчалися вночі.
Їм руки тисли жваві шляхтичі.
Горбань, нащо святоша й недотрога,

А все ж ковтав пекучу оковиту,
Вклонявся гречно дамам здалека.
Загомоніли. Хтось Кармалюка
Згадав ім'я, мов армію розбиту.

— Панове, бач, як швидко плинуть дні!
Це ж три роки минає, як з острога
Я вів його на каторгу, дорога
Не раз таки згадається мені.

— На каторгу? Не диво. Все ж солдати.
От я зустрівся, вірте, сам на сам,
Шаблі схрестились, трісли пополам:
«Проси,— кажу,— прощення!»

Що й казати,—

Він попросив...

— Га-га, пу й молодчина!

Митець же ти на брехні! —

Генерал

Аж сльози витер.

— Що ж то за причина,

Не брав ані пістоль, ні самопал

Того невіру?

— Лихо з ним, одначе

Землі на гріб дала йому Сибір.

Знайшлася куля, вилита гаряче,

А вас лякають: чари! наговір!

Співають гості, шана всім однака,
Крізь іскри вин іде п'янка гульба.
Кларнет пискливо тягне краков'яка,
Мазурки плине повідь голуба.

Ішло за північ, пари кружеляли,
Іспито вин барильця немалі,
А за вікном гули спігів навали,
Долоньми хмар торкаючись землі.

В дворі гуляла хвища й холоднина,
Зірвала з петель двері у покій.
І раптом в зал ввійшла в снігу людина
В такій грозі, в метілі отакій.

Затихли гості, на смерть охололи,
Під стіл полізла лиса голова.
Тоді горбатий вихопив пістолі —
І раз, і два! І постріл — раз і два!

А чоловік стряхнув сніжок з приполю,
Метнув бровою, не віддав уклін.
Горбатий скрикнув, кинув зброю долу.
— Це він! Це він! Я пізнаю, — це він!

У колі смраду, чванства і підлоти
Узяв пістоля до розкутих рук.

— Багато буде завтра в нас роботи,—
Сказав і крикнув півнем Кармалюк.

А за вікном його стояли друзі,
Повсталі кріпаки — одна рідня.
Пожар червоний бивсь на виднокрузі,
Віщуючи прихід нового дня.

1940

ДУМА ПРО КОЗАКА ДАНИЛА

Якщо ти людина і в тебе в серце глибоке й очі повні огню, то запечалишся з того, що не довелося бачити козака Данила і його братів по шаблі, не довелося чути його голосу, як доброго вітру в полі, не тиснути жилавої руки, набряклої від довгого рубання, не слухати його вічної пісеньки:

Запорожець, матінко, запорожець
Вивів мене босую на морозець...

Утішся, товаришу, читаючи цю стародавню думу, перевір свій патронташ та готов будь до бою.

ПІСНЯ ПЕРША

— Ну, їй-богу, ти пришелепуватий, Мухо! Якого біса було тобі їздити на Ведмежий хутір? Чи в тебе мати, чи дівчина журиться за тобою? Ха-ха-ха! — Данило ледве тримався в сідлі, регочучи. — У такого рудого — дівчина; подумайте, братця, Муха цілується з дівчиною!

Коні дзвякнули переборами, а вершники засміяли-

ся, наче за степом тріснуло громом, а Никодим Муха підвів голову, зашишався:

— Дівчина? Аякже, дівчина. Покинув він її, свою Мариночку, на розтерзання панові Калиновському, і плаче вона дрібними сльозами, побиваючись за своїм чорнобривим Никодимом.

— Чорнобривим? Боже мій, що він бреше, люди, гляньте на нього,— рудий же, як собака!

Данило безпорадно сплеснув руками, і коли б хто із сторонніх побачив, як регоче Данило, то й без слів сторонній повірив би: «А мабуть, і справді Никодим Муха рудий».

Тільки сотникові Чорнусі веселощі не сподобались:

— Чого б ото шпигувати, як голками, бідного хлопа, він же і натерпівся, і наголодувався в добродзєя Калиновського, а втік, то й пригріти б сірому.

Отак завжди сотник Чорнуха вміє себе показати, як він боліє за голоту. З джурою своїм навіть один тютюн палять і сплять, буває, на одному сідлі разом. З одної миски, якось трапилось, і соломаху сьорбали. Так знову ж Данило не поминув, щоб не посміятися.

— Хоч сорочка біла, та їмо з чорного казанка. Їжте на здоров'я, пане Чорнухо,— і, хитро підморгнувши, пішов поміж возів у табір.

Може, Данило й не пам'ятає цього, а сотник нічого не забув, у нього все схороняється в серці, наче в скрині, нехай лежить, дивись, і знадобиться.

Кони перецокують підковами, тягнучись губами до

подорожника, а степ синіє в росі, як дівчина, вбрана
з коштовне намисто.

— Давай на ристь! — вигукує Данило.

І знов дорога неминуча
Ляга тому, хто з битви брів,
І знову пилу сива туча
Пливе на парусі вітрів.

Розвіється на самотині,
Укриє подорожню цвіт,
Де золотій моїй шипшині
Дано віки полум'янить.

Де небо, встояне по вінця,
Проводить журавлів — пора.
І дорогі свої червінці
Смагливий вересень збира.

Давай на ристь! І поле, поле,
І поводи ослабли з рук,
Біля пшеничної стодоли
Зійшлися люди: — Звідки гук?

Біля високої могили
Вдивляються у далеч гін.

— Та це ж Данило.

— Це Данило?

— Ой батечки, який же він?

— Недобре поведеться ляху.

— Та вже як бач...—

А за селом

Всі десять вершників зі шляху
Звертають, віддають чолом

Дідам найперше. Молодиці,
Пустивши шиті рукави,
Стоять, всміхнувшись: буде сниться
Серед осінньої трави

Їм зустріч мила. І хлоп'ята
Гулянок кинули ключі,
Щоб зустрічати батька, брата
І виряджати уночі.

Вже вершники зійшли у коло,
Де ласки гомін не затих,
І прип'яли до частоколу
Високих коней вороних.

Ті ж землю б'ють — і зерно чують,
І натягають поводи,
Жують ромашку молодую,
І морди тягнуть до води.

Данило став посеред току,
В долоні вим'яв колосок,

Зернину чисту, крутобоку
В задумі кинув на пісок.

— В палаці буде вин та сміху
(Весіль безкраї береги),
А ви сховали коси в стріху
І вила кинули в стоги?

— Невже-то рано? — Рано, люди.
Про що хвалитися мені?
Серед зими косити будем
І пшениці, і ячмені...

Вночі прокинуться фільварки,
Ударять бубни у дворі,
Впівночі стане небу жарко,
Як розмахнуться косарі.

Убили ж Павлюка, а Кичі
Козачу голову стяли,
А молодому Гуні в вічі
Смолу гарячу налили.

Вельможна ласка! Сім'я враже
Зроста на плевели лихі.
Сириця ж є, що руки в'яже,
Порохівниці є сухі?

Устане сонце невідоме,
Дубові зваяляться мости,
То буде скривджена сірома
Ляхів на квестію весті!

І загуло, й загомніло,
Хлюпнуло гнівом через край:
— Хороше діло! Добре діло!
Х-ха, косарі! — Вороній грай

Під хмару бився. Бути грому,
Гострить списи і в добру путь.
Зозулі в полі невідомім,
Як сестри, вісницю кують.

За долинами очі злющі
Блищать жадобливо з імли,
Руді вовки у темній пущі,
На пир чигаючи, лягли.

А Муха в тім людським окружжі
Стоїть і шабельку затис.
— На слові, бачу, бардзо дужі,
А що воно за штука — спис?

Чи це млинок, що зерно віс?
Чи птах, що крилечками б'є?
Домонтарі, та гречкосії,
Та запічанці всі ви є!

Він шаблю торгає при боці
І вус накручує. Ти ба!
— Ну, покажіть, якої моці
Рука в кого? — Мовчить юрба,

Сміються весело дівчата,
Віддаль посівши на межу.
Один виходить: — Хочеш знати?
Зніма сермягу: — Покажу.

Він зросту видавсь немалою,
Як кажуть, сажень у плечі.
Кахикнув двічі, після того
Розправив руки, мов корчі.

Тут двадцятивідерна бочка
Стояла повна до країв
З водою. Ніби ненарочком
Хлопчина клепки оглядів,

Підняв її. — Моя ти, ньько, —
В Чорнухи тіпнулись уста.
А він поніс її злегенька,
Неначе іграшка проста

Була в руді або ж то м'ячик
Вагою був. Мовчав загін.
Людам здавалося, неначе
Загруз у землю до колін

Хлопчина дивний. Мав надію
Сховатись Муха у юрбі.
— Тебе як кличуть? — Тимофієм.
... Та й сина ж виростив собі

Григорій Ус! — Нечай охоче
Розговорився з ним, радий.
А Муха в землю кида очі
І вус посмикує рудий.

Припав би він низенько долу,
Чи, може б, травкою поріс,
Та враз захопив його за полу,
Угору Тимофій підніс.

І сміх розбив вечірню тишу,
І зашумів зелений діл.
За правий бік схопив міцніше,
Жбурнув сердегу на стоділ!

Мороки там було немало:
Драбину ставили на віз
І довго з Мухи кепкували,
Аж доки він на землю зліз.

А Мусі що? Сміються люди,
І він стоїть, радий без меж.
— У тебе, хлопче, сили буде,
Якщо ти трішки підростеш.

Нарадив хлопцеві щовечір
Пить суміш трав'яних приправ,
Хотів поплескати по плечах,
Але рукою не дістав!

ПІСНЯ ДРУГА

Ген від Красного голубіло небо, значилося на світання, а людям на далеку дорогу. Тоді не було ні поїздів кур'єрських, ні чотиримоторних літаків, ані мінопоєздів бистрих, неначе птиці.

Тоді все робилося на власну совість. Виводив чоловік коня з конюшні, свого чи панського, частіше бувало, що панського, шукав у стрісі добру шаблю, яка ніколи не підводила, не те що шляхетські пістолі, набиті всякою всячиною, чи семип'ядні рушниці. Не козаче то діло.

Чіпляв той чоловік клинок до пояса, виводив коня на рівну дорогу і цілував землю:

— Прощайте, — скаже було, — добрі люди, кого вчора бачив, а кого й не бачив, і ти, рання зоре, і ти, росяна травичко. Якщо вб'ю бузувіра Потоцького чи хоча б Калиновського, то повернуся в гості, а якщо мене вб'ють, то вибачайте, що спізнюся.

Та буває, три дні води не п'є, крихти хліба не бачить в очі, а все шукає дороги до Нечая Данила.

Ус Тимофій збирався недовго. Коня в нього на подвір'ї не було ніколи, у діда колись був, та давно здох, а Тимофій тільки й мав турботи, що попрощатися із своїм тісним подвір'ям, попросити діда доглянути пару волів, з матір'ю погомоніти.

Гнідий тонконогий кінь, подарований вчора Нечаєм, щипав травицю, тонко дзвеніли стремена і невідомо чим тривожили душу.

Мати поралася біля печі, готувала обід, усе припала до вікна: чи не зайде Тимофій?

Гпівалася вона на сина за вчорашнє.

— Лобуряка ти, — каже, — махмед нехрещений, куди тебе нечиста сила несе з дому? Виріс ти, як дубина, а місця своїй силі не знайдеш, чи вдома роботи мало?

І висміяла його на людях, і кулаком межі плечі гупнула. Тільки йому що? Чоловіка вчора на стодолу викинув, мало той не вмер з ляку, а що вже материнський кулак?

Припала до вікна, чи не зайде Тимофій.

А він стояв посеред двору,
Роса горіла, схід яснів,
Любив зорю напівпрозору
Поміж похилих ясенів.

Запахло теплим перегноєм
Листви осінньої, весь тік

Багряно-жовтою габою
Вона покрила. П'ятий рік

Зника за полем, п'яте літо
Пливе, мов квітка з луговин,
З тих пір, як він уперше жито
Помолотив, повіз на млин.

Мірошник спав. Йому Орися
Від лотоків дала ключі.
Просила мати: не барися,
А ти вернувся уночі.

Лежала тиша урочиста,
В саду співали солов'ї,
Разочок доброго намиста,
Гаряча посмішка її

Тебе тривожили. Донині
Її цілунок ще горів.
Спливло усе, як хмари сині
Пливуть у безвість вечорів.

Так од зірниці пада світло,
Так в сонці блискає весло,
Все відшуміло, і відквітло,
І диким терном поросло.

Діди давали сивоусі
Тобі совіт, журбу одну:
— Ти не рівня тому Чорнусі,
Що взяв Орісю за жону.

І тільки в снах свою надію
Любовно згадуєш не раз.
Збирайся, Усе Тимофію,
Дорога кличе в ранній час.

Із ким тобі прощатись треба?
Дідусь та мати — повний рід,
Та журавлів ключі з-під неба,
Прощальний клич, далекий літ.

Подій загублюєш потоки,
Данила просьбу, жар пожеж,
У стайню входиш ненароком,
Біля волів собі стаєш.

Воли схиляють шиї дужі,
Абищо в жолобі трава,
Вологі очі мружать, мружать
І ремигають день і два.

Тягнуть їм рало до обіду,
А в полудень дадуть кормів.
— Щоб ти, ласій, хоч добре їв,
Та не змарнів, бо я поїду.

Ти звик ходити повільно в полі
І ласку слухати мою.
Жувать шкуринку, дрібку солі,
Бува, з вечері віддаю.

Гадасні, легко Тимофію
Ріллю в долині кинуть? Де ж...
А ти, муругий? Розумію,
Чому це голову кладеш.

Іч, животина. Де й казати
Про мене вже.— На оберем
Він наклада сінця, як м'яти,
Що пахне лугом і дощем.

Несе худобі. Буде снитися
В поході, в полі, в громі січ,
Що ці воли в старій стійниці
Його забули в темну ніч.

Він зо сну кинеться неначе
І грім — не грім, і бій — не бій,
Не заспівав, не заплаче,
Днів зо три буде сам не свій...

Загріб на дворищі соломку,
Аж заросив гарячий піт,
У хаті діда почоломкав
І побажав йому ста літ.

Щоб дід утретє оженився,
Не знав ні горя, ні біди.
Та щоб із смертю не дружився,
А з молодницями — завжди.

Далекі ті літа старечі,
Мов скрип воріт, мов шаблі дзвін.
А Тимофій іде до печі
Віддати матері покліп.

Т и м о ф і й

Здорові будьте вічно, мамо,
Чого ви стали, як німа?
Отак з братами і синами
Завжди бува: зросли — й нема.

Молодші вслід, не знайдеш сліду,
Де степ, і сонце, й кураї.
Я теж за долею поїду,
Але знайду й верну її!

І повернусь тоді додому,
Прийду до хати в трудні дні.

М а т и

Куди в дорогу невідому
Тебе несе? Ти знав чи ні,

Як батько згинув? Я ходила
В поля, де явір манячить,
Знайти б Григорія могилу,
Собі лягти і відпочить...

Хай колос хилиться чи, може,
Дощами сіє темна вись.
Але в полях мене тривожив
Далекий голос: «Повернись,

Згадай, як дише в сповиточку,
Від злиднів беручи дари,
Твоє дитя, згадай синочка,
Бентежне серце примири».

Я забувала смерть, росила,
Навчала батьківським словам,
І піросла дитина мила,
Хай зітнуть голову,— несила
Віддати кров мою, не дам!

Стояли схилені обоє,
Він матір ніжить не умів,
А клич, і пісня, й брязкіт зброї
Поза ворітьми даленів.

І Тимофій метнувсь до двору,
Коню заправив удила,

Вдова оглянулася впору,
І вийшла, й хліба подала.

А кінь злетів з двора у поле
І зник, як марево в жнива.
За ворітьми, за частоколом,
Стояла довго удова.

Йшли люди полуднем до хати,
Погомоніть в журбі своїй,
Шептали нишком: — Гляньте, мати,—
І низько кланялися їй.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

В глузу північ на Побожжі завили пси. Вони підіймали в небо гострі морди, оскалювали зуби і гаряче дихали на вітер. А хуртовина мела із заходу, колючими снігами встеляла дороги, не було кінця тій заметілі.

— Огнем і мечем! — протягував співуче Микола Потоцький; стиснув холодні тонкі губи і підняв руку, наче на клятву.

— Огнем і мечем! — прокотилося між людськими лавами, і тридцять тисяч кварцянних жолнерів викрикнули ці слова, як прокляття. Вони були згуртовані в шість колон, кінні і піші, не стояли на місці, а ли-

лися, як шість рік напровесні, поблискуючи залізом і мідними важкими мисюрками.

Смолоскипи палали над головами, була темна ніч лютого місяця жорстокого року, якому числа не знайдено, бо він ніс на рідну землю розор та наругу.

Поміж жолнерів густо, як чорні високі стовпи, стояли ксьондзи. Широкі шемізетки вкривали їм плечі, в правих руках вони тримали хрести в дорогій оздобі, викладені безцінними сапфірами, агатами та щирим золотом, і ті скарби іскрилися під огнем смолоскипів, багряніли, як гаряча кров.

— Те деум! Алілуйя! Те деум! Алілуйя! — викрикував найстаріший ксьондз; він сам, із розчепіреними руками, в темній рясі, був схожий на сліпу сову, яка хоче вернути собі і швидкий лет, і молодість, але вже знятися високо не може і простору не бачить.

Перед кварцянним військом грасували на аргамаках вершники; то були магнати і сини магнатів, їхній родовід величався кількістю повішених та замучених хлопів, в гербах найчастіш красувалася хижка птиця із розкритим дзьобом, ніби вона завжди поривалася до їстівного і відчувала нестерпну жадобу. Блаватаси, саети й оксамити горіли, як мац, наплічники і нарукавники коштовних каптанів були перешиті золотом-сріблом, та і всякого іншого убранства було там доволі. Їхали пани на війну, наче на бучне весілля. Не тільки одягу, але й різних напиктів та наїдків везли з собою повні вози, ковані залізом, криті воло-

вими шкурами та замотузовані золоченими шнурами.

Неоружних в обозі не заглидиш, але нахлібників було на диво багато. Вони охороняли вози з багатою всячиною. Ковані коновки повнісінькі до країв хмільним солодким медом, тонкогорлі бутлі із столітнім заморським вином, срібні й клепові таці гірками лежали тут же, миски й полумиски рядком, ковані в срібло кубки, дубові коряки, прості козачі чарки лежали незліченно.

Є що їсти, є що пити, є у чому походити. Серед темпої ночі тридцять тисяч кварцяних стояли шістьма закованими в залізо чотирикутниками. Обличчя жолнерів жадібно вдивлялися на схід, крізь вітер і ніч, чимось пагадуючи морди вовків. Здавалося, що вони от-от оскалять зуби, примовкнуть на хвилину, а потім завиють тоскно і страшно, і глибокі байраки та крутояри Брацлавщини луною загудуть і піднімуть людей.

Та люди вже не спали.

— А що, браття козаки, будемо битися чи бити поклони перед Потоцьким?

Отакі слова сказав Данило Нечай і спересердя гримнув кулаком по столу. Від того удару полкова старшина відсахнулася, а сотник Чорнуха підскочив злякано на місці, та, загледівши, що ніхто з нього не сміється, знову сів, не гублячи гідності.

Козакам сподобалося таке запитання. Якщо запитує сам Данило та ще й припечатує зверху кулаком, то й відповідь ясна.

— Що козакові солодко, те панові гірко,— загунав од порога Никодим Муха.

— Будемо битися,— басом прогув Тимофій Ус.

Козаки стояли тісним кільцем біля порога в Данилової світлиці, слухали, що радить старшина. Та вони були спокійні і за себе, і за інших: за столом сидить Данило, він усе вирішить, як треба, він чує, чим б'ються козаці серця, і його серце б'ється з їхніми влад.

Стояли козаки біля порога, словом меткі, одежею небагаті. На простих свитках з овечого сукна не було жодних прикрас, дорогі убранства топтали під ноги, цінували лише хорошу зброю, щоб мушкет не давав осічки, а шабля, якщо нею розмахнешся вже по панському панцеру, щоб не гнулася і не щербилася.

Спокійні були вони перед небезпекою. От і зараз надворі глупа ніч, та сама глупа ніч, що й над шляхетськими полками, а козаки то один, то другий припаде до вікна, довгенько видивляється, чи не ясніє на сході? А очі примружені поблискують якимсь незвичайним огнем, рука стискає холодну сталь, так і здається, що козак зараз свисне в два пальці, зовучи вірного коня, не стримуючи себе більше, вилетить у степ,— і горе тому, хто захоче зупинити його в путі!

Отак в полях, де дике жито,
І сонце, й вікова блакить,

Орел, предвісник грізних битов,
За долинами прошумить.

Поверне в далеч зорні очі,
Огляне хмар високий плин,
Змахне крилом і заклекоче
На сивім пагорбі один.

Передчуття тривоги ввібравши,
Замре, як завмира живе,
Але грозі подібен завше,
В грозі світання оживе.

І очі знов йому відкриті,
І серце прагне на верхи.
В тернах, у тирсі, в дикім житі
Переплітаються шляхи.

— То як же бути? Як же бути? —
Блага Чорнуха напрямки.—
Про людську силу в нас забуто.
— Вперед! — говорять козаки.

Хита старшина головою
Чи від журби, чи від надій.

Ч о р н у х а

Ідуть оружні, брязкіт зброї
Гримить, гуде на Лядовій.

Кольчужники, і ратоборці,
І латники, й найманці-пси,
Їх тридцять тисяч! Встане сонце,
Поп'є кривавої роси.

Як вороння посеред поля,
Ксьопдзи віщують згаряча.
Така вже нам судилась доля
Погибнуть в січі від меча.

Повзуть непрохані псявіри,
Усій землі сказать: гори!
І нашу честь, і славу, й віру,
Старшинські милі хутори

Топтать під ноги. Мов з туману
Видніє горе зле моє,
Бо хижка птиця в ніч весняну
В світлицях гніздища пов'є...

І вже здалось, вороння криче,
Над ковилою бій шумить,
Серед старшин Чорнуха плаче,
Сльозу не витерши на мить.

Вози риплять на збитім полі.
Серед вчорнілої трави
Данило зводиться поволі.

Д а н и л о

Чорнухо (*каже*), не гніви
Мого ти серця.

Що ти хочеш?

Других журбою не кураж.
Тобі не сняться опівночі
Павлюга наш і Гуня наш?

Вони замучені, пропали
Підводять руки по мечі,
Їх мертві голови на палі
Мені ввижаються вночі.

Як горе їм хребти ломило,
Вони аж стогнуть, а зовуть:
«Ти не забув про нас, Данило?
Про нашу кров не позабудь...»

Неначе я живих стрічаю,
Веду на кленові мости.
«Ти чуєш нас, козак Нечаю,
Возстань і кровію помсти!»

А ви в цей час на повні кухлі
П'єте, міняючись в лиці.
Невже сидять отут поглухлі,
Сидять незрячі, як сліпці?

То що ж казать вам? Пийте, пийте
І на ганьбу, й на поговор,
Смолою рот мені залийте,
Залізом випечіть мій зір.

Щоб я не чув того й не бачив,
Щоб я від сорому оглух,
Бо діти вславлені козачі
Лисиць послушали, Чорнух.

Т и м о ф і й

Хороше слово! Добре діло!

— Вперед! — говорять козаки.
У хаті ген закломеніло,
Шабель ярились блискавки.

Шапки злітали. Били бубни.
— Веди, Даниле, нас, веди! —
І сурми клич високотрубний
Ізвів людей у три ряди.

І стали сотники на чати,
Кінноту риссю повели,
В залізо ковані гармати
Тягли натруджені воли.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Чи доводилося вам зимового ранку виходити на степову дорогу? Придорожній чорнобильник ледь во-рушить сухим стеблом, свистить, котиться за вітром перекотиполе, наче шукає когось і не знаходить.

А дорога лежить рівна, білосніжна, безконечна. Скажи, куди ти пролягавш? Які тачанки мчали по твоїх коліях? Чиї люди ходили, ждучи світанку? Які пісні ти слухала ополуночі?

Мовчить віковий шлях, багато він бачив і доброго й лихого.

Попереду їхав широкоплечий, голова в сивизні, брови в сивизні, а сам молодий, звався Данилом. Піднімав він руку і говорив гучно:

— Оце, хлопці, або вдома не бути, або ж слави здобути.

Але, певне, мало турбувала його слава, бо, ніби забувши сказане, він хмурився, оглядав кінську упряж і зброю на людях.

Никодим Муха, зсунувши шапку на потилицю, їхав поруч Данила, розповідав свої безконечні пригоди:

— А був мені, братця, ще такий случай: їздив оце я недавно на Ведмежий хутір женитися. Дівчина там у мене, Мариною зовуть. В останню зустріч всю ніч виглядала, кісники червоні заплела в коси, стрічки почепила, от я й приїхав.

З попом домовився раніш, правда, не без гріха, ви-

пили ми з батюшкою невеличку посудину оковитої, та й яка там посудина? Відро, що з нього волів напувають. Випили, бачу я, що піп одурів з горілки, як же вінчатися будемо?

«А що,— кажу,— отче, може, відкласти святий обряд, щоб бог не розсердився?»

«Як так відкласти! — кричить піп.— Я заміщаю господа бога на Ведмежому хуторі і роблю сам, що знаю».

Тут, звичайно, я притих, бо батюшка говорив істину. Надворі почало світати. Взяв я свою кохану Мариночку, та із світилками, із боярами пішли в церкву. Облачається батюшка, а я замічаю, що не по-православному: задом наперед надягає ризу.

«Не туди руками тикаєте, отче»,— зауважую тихенько, щоб не розгнівався.

«Мовчи,— каже,— гультіпако нечаївський, бо я тебе як тикну, то й чортів побачиш!»

А кулаки в нього були як довбні. Повернувся піп туди-сюди, пішов до царських врат, а я став з Мариною рядом, голови нахилили, як того вимагає звичай, мовчимо. Почав піп служити.

«Вонмем!» — прокотив басом на всю церковцю, а далі — ні слова. Стоїмо ми хвилину, п'ять, десять, чекаємо. Піп мовчить. Потім, ніби зо сну, як ревне:

«Вонмем!» — і тут же стоячи заснув. Поклали ми йому під голову ризу, поставили два коряки з горілкою, щоб було чим похмелитися, бо хороший був піп,

попрощався я з хлопцями, а з Мариною навіть поцілувався, їй-богу, не брешу, та й на коня.

А то був ще такий випадок...— Тільки вже не було часу Никодимові розповідати. В'їхали в Красне, люди виходили на дорогу, на вишиваних рушниках лежали хліб-сіль, гостей запрошували в хати, бо була якраз масляца.

Стара Усиха привітала сина, обняла при всіх, а він червонів, ніяковів, мати цілує його, наче малу дитину. Отак гуртом і рушили: Данило і вся старшина до удовиноного двору, а кінні й піші заїздили в інші двори, їх стрічали на порозі кожної хати, бо то все ж були знайомі, а якщо люди знайомі, то повеселитися не гріх.

— Он тут сідайте, там чи далі,—
Вдова гостей перепроша.
Зарокотав бурун цимбалів,
Скрипиця піє, мов душа.

Кобзар приплентався незрячий,
Струни говірка нежива
Пісень настоево гаряче
На бідне серце пролива.

— Коли б же нам чотирьом
Та дівчина вечором,
То ми б з нею чотирі
Не стояли б, як старі.

Стали б три, плече в плече.
(Сум їм серце опече...)
Я ж, четвертий, карооку
Цілував би гаряче.

Заскрипіла ворітниця,
Вийшла мати-привітниця:
— Хто там грюка копитьми?
Що там, доню, з ворітьми?

І кому б то їх ламати?
— Що ви, мамо, йдіть до хати.
То шумить сухе гілля,
Вітер, мамо, десь гуля...

Коли б же нам чотирьом
Та дівчина вечором...

Пристукнув Муха каблуками,
Прим'яв шапчину у руді,
Від посвисту над головами
Аж закрутились вітерці.
Війнуло квітом, синім маєм
В басків завихреність густу.

Ч о р н у х а

Поставлю варту попід гаєм,
Поза полями на мосту.

Диви, поплескують в долоні,
А там литаври гложне мідь...

Уже гнужда Чорнуха коні,
Пита Данило: — Ідеш? Їдь!

Та підтягни коню попруги,
Заправ доладно вудила.
А щоб не їхати удруге,
Ти б, Усте, хліба їм дала.

Чорнуха ті поради чус,
От-от і виїде з двора,
В спігу вся варта заночує,
Тож хліб і порох підбира.

Горілки взяв не випадково,
Дозорним грітиме серця.
Блакитно блиснули підкови
Під копитами воронця,

Та й будь здоров, Нечаю! Може,
Заснеш по гульбиці уніч,
І серця сон не потривоже,
Не одпливе од карих віч.

Ти, може, вип'єш оковиту,
Янтарні виплещеш меди?

Почуєш, певце, з-перед світу,
Як прийдуть гостоньки сюди,

Почуєш, братечку! Чорнуха
Минає Красне й навпростець,
Де стихла в полі завірюха,
Тріщить на соснах морозець,

Шука дороги в даль недурно
За синім парусом ріки,
Де в ніч засніжено-похмурну
Шумлять Потоцького полки.

То ліс чорніє, то підсніжка,
Береза хилиться густа,
То вовча втоптана доріжка,
То розмальована верста.

Мужича курна, темна хата
На роздоріжжі сивих піль,
Корчма дубова небагата
Як свідок буйств, плачу, похміль.

Тополь-тополенька пошила,
Вороній викарканий грай,
Шапками сипана могила,
На вітрі зламаний курай.

Усе з дитинства знане й рідне,
Живе, барвисте й неживе,
То вирне в пам'яті, то зблідне,
То знов, зникаючи, пливе.

Він мчить, мчить слідом зав'юги,
Морозним простором доріг.
Спіткнувся кінь і раз, і вдруге,
Гонець не чує рук і ніг.

Аж спину втомою зломило
І вус обсніжило гінцю,
І зеленисто-біле мило
Забилу ніздрі воронцю.

Аж тричі дзенькнула підкова
І відкотилася набік,
І кінь спинився біля рову,
З кривлею виплескав потік.

Припав на ногу нерозкуту,
Заржав зазивно, задрижав,
Свою кончину вчувши люту,
Тужне іржання не здержав.

Ну що ж, він не робив прогаїн,
Шість літ літавши з краю в край;
Стоїть його тяжкий хазяїн,
В руці затиснувши нагай.

Він скалить зуби, як лисиця,
Стиска навіщось кулаки,
І свище враз суха сириця,
Спітнілі краючи боки.

Він цю науку знав нехитру:
Шмагай од гриви до хвоста.
І клоччя шерсті проти вітру
Летять, сльоза повзе густа.

І стогне кінь у білім полі,
В своїй страшній самотині,
І ніздрі, з болю охолоді,
Горять, як рани кров'яні.

Зніма чепраччя полум'яне,
Сідло, як точений горіх.
— Ну, ну, вставай, ти бач — не встане,
А щоб ти здох, коли вже ліг!

Не на зеленій, стиглій луці,—
Коню лежать на пустирі,
В очах, розплющених у муці,
Застигло марево зорі.

Чорнуха витер чоло пітне,
Креснув огню на чубучок.
Притих раптово, непомітне
Росло: чок-чок — і знов: чок-чок.

І дріб копит сипнула лунко,
І зарипіли поводи.
— Верніть сюди! Бігме, рятунку!
Бігме, помру! Верніть сюди!

Чорнуха люльку брязнув долу,
Кричить і кличе навманья:
Його лякає безлюдь поля
І спокій мертвого коня.

Билинку вихорцем прибило, —
Йому здалось: крізь сніжний дим
Стоїть розгніваний Данило,
Змахнувши шаблею над ним.

Десь гілка тріснула на дубі,
Йому ж здається — гримнув бій.
На нього палі гострозубі
Ладна могучий Тимофій.

Небес холодних темні шати,
Як темних діл дороговказ.
То ж плаче Муха: «Як, продати?
Зламати волю? Кинуть нас?»

Чорнуха затуляє уші,
Щоби не чуть того, не чуть.
На копитами збитій суші
Річки закровлені течуть.

Він закрива безтямно очі,
Хреста кладучи, б'є поклін,
А людський стогін опівночі
Гуде в землі, як мідний дзвін.

Ні, то ж не стогін. Цокіт лунко,
Риплять ремінні поводи:
— Верніть сюди! Бігме, рятунку!
Бігме, помру! Верніть сюди!

І вилетіли чорні круки,
Жолнерів кінних п'яна рать.
— А що то єст? — Петлю на руки,
Чорнуха був ладен вмирать.

А тут ожив. Хай руки в'яже,
Він стерпить навіть нагаї.
— А що то єст? — Гаразд, він скаже,
Він посміхається.— Свої.

Отак, бува, у вовчу зграю
Вбредє вовчисько нелюдим,
Обнюхають і обкусають,
А потім милуються ним.

ПІСНЯ П'ЯТА

Тимофій сидів край столу, схиливши голову на долоню. Що воно з Чорнухою? Він, Тимофій, кохав Орісю, мельникову доньку, Чорнуха своїм багатством полонив її. Тимофій кров свою проллє за Данила, а дивися ж — і тут Чорнуха став поміж ними. Куди він сьогодні помчав верхи?

Мати підійшла, шепоче:

— Ти б, сину, доглянув, щоб не спивались козаки.
До Данила підійшла з порадою:

— Не пий, сину, багато, дорога ж далека.

— Все буде добре, мати, не журіться,— заспокоював її, сміючись, Данило.

В хаті старої Усихи били бубни, повеселілі гості розповідали всякі правди й неправди, а Никодим Муха — той усіх перевершив. Ніхто не лічив, скільки він випив чарок запіканки, а потім ще меду, а вже як дійшло до варенухи, то хлистав її просто з березового коряка, який стояв завжди біля мисника напохвати і з нього добрі люди, заходячи до хати, воду пили. Але оскільки в хаті цієї ночі води не знайшлося, а була лишень горілка та варенуха, то мусив був бідний Муха пити і горілку, і варенуху. Правда, від такої скрути запорожець не дуже страждав.

— Стійте, бісові діти! — грюкав він кулаком по столу: — А чи вже Никодим Муха не має чого роз-

повісти? Чи, може, він упився? Чи ноги в танцях зболіли? Го-го, не знаєте ви Никодима!

Він ніби ненароком торкався лівою рукою шаблі, а права тягнулася чомусь до рудуватого вуса і смикала його щосили. Гості примовкали, бо здогадувались: коли вже Муха смикає себе за вуса, то буде розповідати надзвичайне: або про те, як його застрелили з мушкетів ляхи, а він несподівано ожив, або навпаки,— він застрелив десятох ляхів, а ті раптом воскресли і почали мутузити його кулаками, та так, що ледве духу не вибили.

— Був іще такий випадок, братці. Це зовсім не те, що трапилось зі мною під Краснопілкою, коли ми з рибалкою Панасом Шишаком варену щуку кидали в річку і вона оживала, їй-богу, не брешу, оказувалось пізніше, що вона була недовареною. Це й не те, що трапилось на Ведмежому хуторі, де чекає на мене й сьогодні чорнобрива Мариночка, а п'яний піп, що випив відро горілки, може, ще й тепер спить у вівтарі, хоч уже минула осінь і випав сніг! Я хочу розповісти інше. Діло було під Корсунем. Богдан ударив на лядські лави, а нечаївці хіба спали? І Никодим Муха рубався з шляхтою попереду. Коли ж впливло сонце в небі, і рука моя заніміла, і коню підломились ноги, і гримнув мені межі груди із самопалу якийсь панок, наче общипаний пес, то я сказав собі: «Свищи, Никодиме, то й світ побачиш!» — і впав на землю. Лежав так годину, чи дві, чи, може, й ніч, а другого дня в по-

лудень поставили мене па лобному місці перед ляхами... Рану мені перев'язав панський знахар, але тут же й петлю приготував, щоб повісити перед людьми. «Що ж,— кажу,— вішайте, пани ласкаві, тільки набийте люльку перед смертю, потягну разок-другий, та й кінець. А козак Данило ще живе, то згадає вам і поминки, і до поминок». Отак і стою. Аж виходить полковник на поміст, оглянув усіх згорда.

«Ми людського звичаю не ламаємо, коли знайдеться дівчина, що одружиться з цим розбипакою, псякревом і хлопом, то дамо йому волю».

Ніхто не обізався. Ну, думаю, вмирати мені. Коли це чую, загомонів натовп, дивлюсь, вибігає наперед дівчина і просто до мене, а з себе непоказна: рябенька і ніс кирпою.

«Що, одружишся з нею?» — запитує полковник.

Оглянув я себе, погладив пишні вуса, красень же, хоч куди.

«Ні, передумав,— кажу,— літами ще молодий, батько-мати не благословлять. Краще вже вішайте».

Накинули мені петлю на шию,— свищи, Никодиме, то й світ побачиш! — аж спасибі Данилові, нагодився вчасно. Тож вип'ємо за Данилового коня, що доніс його на мій рятунок! — Никодим підняв березового коряка, повнісінького хмільної варенухи, але випити не встиг, і гості випити не встигли, бо двері відчинилися так раптово, аж снігом сипнуло на столи, а поранений заборужець поточився до печі.

— Ляхи в селі! — крикнув він з останньої сили і впав тут же.

Ніхто не просить і не кличе,
Не зносить гордо пірначі.
І закрутилась люта січа
В кружлянні, в посвисті, в плачі,

Де запорожці смаглолиці
Пішли в три лави на моріг,
Де кришуть з панцирів і криці,
Повзуть поранені у сніг.

Де на вітру знялися бурки
Над жальним ревищем волів,
І мідні, ковані мисюрки
З розбитих котяться голів.

Вже запорожців у напасті
Обсіли ляхи де не йди,
Жолнерів півдуги зміясті,
Ландскнехтів панцирні ряди.

Вони наймалися недаром
На тиждень днів робити сім,
Сліпити зір, палить пожаром,
Стинати голови усім.

В диму гармат доріг не видко,
Списи — як злотні комиші.

Злились козачі сиві свитки
І малинові кунтуші.

І по старинному звичаю
Мушкетн просто в груди б'ють.
Нечаю! Озовись, Нечаю!
Пливе багряна каламуть,

Зіходить сонце войовниче,
Бреде снігами навманпя,
Але він кличе, кличе, кличе,
Злетівши охляп на коня.

І сталь поблискує гаряча,
І кінь здибився, як сліпий.
— Це раз! Це два! За Гуню здача!
Це — закуси! А це — попей!

І набива сумний рахунок
Важка Данилова рука.
— Це від живих бери дарунок!
А це — хапай від Павлюка!

І раз! І два! В гарячій шалі
Його даруночки прості:
Від закатованих на палі,
Від розіп'ятих на хресті...

Мете залізна завірюха
На сонні, всніжені степи,

Ляга жовнір, підбитий глухо,
За ним ще вісім, як снопи.

Недорогу, лшбонь, зарплату
Беруть востаннє неживі.
Вже обійшли вдовину хату
І в'яжуть руки удові.

Вже півсела горить в пожарі,
Дуби — як жар воскових свіч.
І плачуть очі сині й карі
Дівчат, згвалтованих уніч.

Горлає ворон, — бути лиху,
Вдові які ввижались сні?
Взяли окривджену Усиху
Та й прив'язали до сосни.

Жовнірів валиться навала
І крики, й гомони зчиня:
— Ти, — кажуть, — сина годувала,
А вигодувала щеня?

М а т и

Мій син удовам рук не в'яже,
Не краде доробки чужі,
То скач же, враже, як пан каже,
А на синка не кидай лжі.

Ж о в н і р

Він б'ється в таборі гунцвота?

М а т и

Згубила я синовній слід.
Світанком вийшов за ворота,
Пішов туди, де батько й дід.

Тоді міцніш стягли сирицю,
Козак би був — і той знеміг.
Дубовий корч, сучок та глицю
Збирали, клали біля ніг.

Зауготів огонь великий,
І голова поникла ниць.
І закрутився пломінь дикий,
Ясних сягаючи зіниць.

Стара мовчить. В жалобнім зорі
Мовчазна клятва. Дим повис
І на вітру в поля прозорі
Поповз плазма, як жовтий лис.

Стара мовчить. З соснини косо
Спадає тінь, немов з хреста,
В густім диму сивіють коси,
Долонь чорніє й на уста

Лягає попіл. Лиже вії
Зелена іскра-вітровій.
Вдова здригнулась: — Тимофію,
Сипочку мій, сипочку мій!

Я вже землі ції не бачу,
Уже не чую, де стою.
Віддай катам моїм на здачу
Сліпецьку зненависть мою!

Змовка вдова. Змовкають крики,
А голова звисає ниць,
І загасає племінь дикий,
Ясних сягаючи зіниць.

Так день минув у січі, в битві,
І сонце впало за вали.
Ксьондзи стояли на молитві,
В долині шатра нап'яли.

Їм не було до того діла,
Що зойки линуть голосні,
Сосна схилилась обгоріла,
Вдова, як попіл, на сосні...

І посмутнілі доли й луки
Вишнева вишила зоря,
І знов земля копитьми грюка,
Данило кличе кобзаря:

— Лишилось нас, дідуся, жменя,
А ворогів підходить рать,
Ти всіх нас знаєш на імення,
Якщо вмирати — то вмирать.

Щоб ми лягли в останній січі,
Як зелен колос у маю,
Веселої ж! І раз, і двічі
Заграй, і я розплющу вічі,
Згадавши молодість мою...

Хай одгуде багата тризна
В салютах тричі огневих,
Хай не забуде нас отчизна
І кличе мертвих, як живих,

Веселої ж! — Кобзар співає,
Аж піт ропою виступа,
І шумка плещеться без краю
Про удовицю та попа.

А піп той серце мав гаряче,
Ходив у шкоду до жінок...
Сидить кобзар і гірко плаче,
Веселий граючи танок.

Гілля схиляє сніжні лапки.
— Ще, ще, кобзарю, не кінчай! —

І Никодим збиває шапку
І починає: — Був случай,

Як я женився...— Годі, годі,
Погляньте, суне лиходій.
Куди подітися свободі,
Як дівці-бранці молодій?

І знову йде па силу сила,
Від грому глухнуть сурмачі.
Уже поранено Данила,
Чорніє рана на плечі.

Та він іще стояти буде,
Сідло лишає, повода.
А куля б'є в широкі груди,
І він навколішки впада.

В останню мить, як гасли хати,
Важких не стримуючи лав,
Як Тимофій рубався вп'яте
І вп'яте шаблю поламав,

Як бивсь Даніло на лівиці,
Повзучи раненим крізь дим,
Як запорожці смаглолиці
Лежали покотом одним,—

Найпершим засміявся Муха
І запишався, як в танець:
Зі сходу йшла не завірюха,
Шляхами й полем навпростець,

За сніжним долом, синім бором
Копит одлунке луна,
І скільки вдаль не кинеш зором —
Цвітуть знамена Богуна.

Той полк не їсть і не ночує,
Панам віщуючи біду.
— Богуно, друже мій, чи чуєш?
— Данило, брате мій, іду!

А небо сяяло безкрає,
І сонце вийшло на обід,
І горобців сивенька згряя
Кінноті пурхала услід.

1941

ПОЛОНЯНКА

То не лебеді — в тучі діброва;
Може, тапком, як туча, пройти?
Ти стоїш, молода, тонкоброва,
Комсомолка — з десятого — ти.

І немає для смутку причини:
Ліс та поле — із золота мур,
І тополі, неначе в Тичини,
В рокотанні-риданні бандур.

Не суворо на серці, не гнівно,
А за тебе тривожуся я.
Катерино моя, Ковалівно,
Степова чарівнице моя!

Степовичка, сама задніпрянка,
З діда-прадіда — всі бойові.
Заспіваєш — аж світяться ранки,
Засмієшся — встають неживі.

У роботі і сонця не бачиш,
У любові — як племін з пожеж.
З горя слівиш, але не заплачеш,
Пересохнеш, але не впадеш.

Он виходить війна, і клекоче,
І обагрює кров'ю краї,
На твої ненахмурені очі,
На осяяні руки твої,

На віночок двох кіс понад чолом,
На уста, не ціловані вніч,
Над твоїм ще невиданим болем
Із страшних залізницьких сторіч,

Понести тебе в даль горобину,
Безгріховну — ввести до гріха,
Стан високий зігнуть, як билину,
А билина в покорі всиха.

Що ж то обрій виблискує гнівно?
Що ж не сплю і тривожуся я?
Ти не знаєш того, Ковалівно,
Степова чарівнице моя!..

I

Виходив Дудар рано з хати,
Корів на пашу гнать чи ні?
Гудуть за обрієм гармати,
В стривоженій далечині.

Обози. Трактори. Двоколки.
І санітари на возах,

І неба синього подолки
В диму, у грозах, у сльозах.

Уже гуторили в артілі,
Що з хлібом буде? Як лани?
Стежки, у спеці поруділі,
Бензином пахли від війни.

Біженці йшли у полі, в лузі,
В садах, в артілях, по окрузі,
Варили юшку, а малі...
Малята спали на землі.

Без пелюшок та без одежі
Несли їх старші із дворів,
Де з туч вогненної мережі
Щербатий місяць вслід горів.

І не було в них ні қолиски,
Ні ложки звичної, ні миски,
У школі, в полі чи в яру,
В артилерійському жару,

Ні теплих ліжок в темнім полі.
Живим, як кажуть, повезло:
Несли малий шматочок долі,
У смерті вирваний на зло!

Не легко йти із свого краю
У ярові, зелені дні.
Я цим страждав, це добре знаю
І на війні й не на війні.

Це й Дудар бачив. Видно, горе
Людей жене. Біда, біда!..
В світання роспе, півпрозоре
Брела в долину череда.

За темнокорими дубами,
За сивим плетивом стежок,
Корови, шепчучи губами,
Втикали морди в моріжок.

Рожеві ніздрі свіжовмиті,
Нагріті вітром з дальніх гір,
І слини довгі, теплі ниті
Звисали низько до колін.

Старий давно глядів скотину,
Не перше літо — вісім літ.
Він восени зайде в хатину,
Латає чоботи, свитину,
Та й знов в артіль давати звіт,

Корма виписувать, дійниці
Дояркам лагодить в жнива.

І дні текли, немов з криниці
Вода джерельна, грозова.

Дійшло до слави з добрих звичок,
Я сам лічити не берусь,
Він скільки виростив теличок:
Красуль, і Лисок, і Марусь.

Породистих, напів і простих,
Крутих коров'ячих голів,
Білявобоких, рудохвостих,
Могутніх, вкормлених волів.

Лилося молоко в дійниці,
Телят загонисту орду
Купали часто молодиці,
Давали пійла по труду.

Можливо, це картина мила,
Коли б у червні, на зорі,
Двох бомб фашистська, люта сила
Не засвістила у дворі.

Біля телят ходили діти,
І сонце падало на тік,
Вони не знали бомб приміти
За свій малий, дитячий вік.

Телята руки їм лизали,
А сонце гладило зуби.
Як жаль, під вибухом лежали
Лиш два розчакнені дуби.

А де ж дітей шукати будем?
А де їх сон тяжкий розбудим?
Нічого, мамо, чорна мла
Не тільки ваших повила...

II

З Білоцерківщини ясної,
З трипільських урвищ і ярів,
Як перший пролісок весною,
Останній промінь догорів.

Заскреготіли танки горами,
Бензином, потом і моторами

Дихнуло в ніч, війнуло в ніч.
В пилюці, з раненими й хворими,
З розгубленими і суворими
Ми відступали пліч-о-пліч.

І міномети били з потою,
Доці розривів над піхотою,
Осколків виблиски в гаю,

І вітер ніс у даль скорботою
Тривожну молодість мою.

Вона жила іще минулими
Ясними, теплими, розгулими
Літами, де то їм число?
Та вже за вибухами й гулами
Її, мов трісочку, несло.

Мов гілку з дуба, збиту бурею,
У пил, в пожарища густі.
Привіт тому, хто ніччю хмурою
Не зблід на тисячній версті!

Хто йшов долинами й байраками,
З полками й сам,— як тільки міг,
Гнівний, суворий чи заплаканий,
Для бою серце приберіг!

III

Марко служив у мехчастині
Щось дев'ять місяців, либонь,
І ще він бачив ранки сині,
Зорі вечірньої вогонь

В селі Лебідці, за дніпровим
Зеленим вибалком крутим,

За тим переліском дубовим,
За тим промінням золотим,

Де спав у клуні, на соломі,
Печалі мав малі свої,
Де снились думи невідомі
Про ще не відані краї,

Про дівчину. Яку? А хтозна,
Була така, любив одну...
Година тиха, передгрозна
Дощами йшла па ярину.

А артілі сяяли пшеницю,
Зерно підвозили, тоді
Раділи! Буде колоситься,
Колюча, світла, як жар-птиця,
Ясна, як зорі на воді.

Марко чималу мав турботу:
Орали поле по ночах,
Як кажуть, до восьмого поту,
До поту й солі на плечах.

Ось глянь, стоїть вона, колюча,
Вусата, росяна, важка,
Пливе над нею сива туча
Війни з-за темного лужка.

Доспіла, схилена, нежата,
Поникла в куряву суху.

— Це ж наша, хлопці!

— Жаль, хлоп'ята!

— Да, жаль!..—

По дальньому шляху

Повзли машини, гарби, танки,
Легкі, вантажні, тягачі...
Я знаю ці сумні світанки
Над рідним краєм уночі.

Пшениця рвана, стигла, бита,
Столочена, уся в пилу,
Заплакана, несамовита,
Зашелестіла по валу,

Стеблини-руки підіймала
До тих, хто пагубу завів,
Але війні було замало
Її земних, зернистих сліз,

Її наливів колосистих,
Її шумливо-голосистих
Вітрів, пісень і ні к чому
Стоділ розбомблених, в диму.

IV

Явір шумів на подвір'ї іскраю,
Нова ворітня в яптаршій смолі.
Батька Марко не застав; я не знаю,
Де вже той був. До рожевого гаю
Вечір відпосив годниці малі.
Танки відходили.

«Тату, я їду,
Наша частина за Дніпр вируша!

Як мені важко по рідному сліду
Йти, відступаючи! Наче душа
Жаром осипана з того клопоту.
Все розкажу, повернувшись в дім...—
Білий листок з польового блокноту,—
Що я про себе іще оповім?»

V

Серце Маркові тремтіло у грудях,
Вглядів її між людьми, молоду.
Скочив з машини, обнявся при людях:
— Як ти, Катрусю?
— З артиллю піду!

Завтра худобу вигоним з долини,
Трактори вже за Дніпром. Як не є,

Підем в Задоння.

Марку!

— Катерино,

Катю, Катрусю, щастя моє!..

— Ти не забудеш?

— А ти? — Не забуду!

— Може, писатимеш?

— Як же, куди?..—

Танки відходили ген поміж люду,

Клали, як борозни, темні сліди.

— Ну, поцілуй мене.— Поцілувала.

Слово в устах, щоб не плакати, здержала.

— Батька не бачив?

— Ні, батько ж на луці.—

В білому платтячку, в громі, в пилюці

Так і стояла.

VI

І по тій же дорозі,

По ровах, по межі,

Не в дощах, не в морозі

Йшли свої, не чужі.

Хліба сушену корку

Пожувати б не гріх.

Поділяють махорку,
Щоб цигарка на всіх.

Щоб цигарка курилась,
Затягнися в диму,
Щоб свої не журились
У далекім дому!

Хмари стелять киреї,
Идуть бійці, не дрижать,
І німецькі трофеї
За плечима лежать:

Під руками ворожі
Автомати у них,
Сумки з рижої шкіри
На застібках складних.

Спохмурніли очима:
Де домівка, сім'я?
В них біда за плечима
Не трофейна, своя!

Подоляни, й волинці,
І полтавці вдалі
Заховали в хустинці
По шматочку землі.

А вона усихає,
Палить груди, як жар,
І дощу їй немає,
І ні сонця, ні хмар.

Що посієш на людях,
Де в пожежі поля?
Б'ється серце у грудях,
Вся на грудях земля.

VII

Кулемет десь полоще,
Йде стежками відплат
Катеринин молодший —
Олексій — рідний брат.

А чи мати удома,
Сипле курям зерна?
Он дорога відома
Й невідома, курна,

І чобітьми пририта
Між незжатого жита
І осколками зрита,
Одинока, одна.

— Здрастуй, Катю, де ж мати,
Ти, сестрице, сама?

Ходить з хати до хати
Не війна, а чума.

— Ти спочинь, Олексію,
Ляж, засни досхочу,
Борошенця підсію,
Пиріжків напечу.

Є півлітра в наборі,
Є ще сало в коморі,
Закопали від пімця, —
Принесу, полечу!

І зливала на руки
Із дубової кружки.
— Як живеться, Катрусю,
Як сусіди, подружки?

Сів на лаву скрипучу.
— Чи здорові-живі? —
Із ноги зняв онучу
У багнюці, в крові.

Кашлянув якось сухо,
Якось думно затих,
А чи втома-задуха
По дорогах крутих,

Чи атака й бомбोजка,
Хоч і це півбідн.
— Дай води мені трошки,
Дай, Катрусю, води.

Все прожите із думою
Попливло між заграв.
— Я приляжу, подумаю,—
Звівсь. Хитнувся. І впав

На гречану солому,
На дубовий поріг.
Повернувся додому —
З дому вийти не зміг.

Пóтом виморив душу,
Груди кашлем згнітив,
Щось кричав про Катюшу
На знайомий мотив.

Зморшки пнулись на чолі:
— Де я, в хаті, в бою? —
Кликав армію в полі
Тридцять сьому свою.

Стіхла хата отецька,
В лузі грім та луна.
Ой німецька, мертвецька,
Чужедальня війна!

...Борошенця підсію,
Буде свято пе в час.
Чуєш-бо, Олексію,
Ворог у нас!

VIII

Четвертий тиждень ув артiлі
У кожній хаті, у дворі
Здирали хліб, кожухи білі,
Сорочки, шиті до зорі,

Свитки овечі і верети,
Глушили пострілом плачі,
Гуртом до хати перлись, де-то
Скипає борщик у печі?

Була в них випивка багата,
Скромна страва, а для втіх
Все голубів із автомата
Стріляли в золоті підстріх.

Щоб ті вночі не вуркотіли,
І не будили зашіяк,
І в синє небо не летіли,
Бо то ж фашистське як-не-як.

Пан офіцер лежав у ліжку,
Гарячий доїдав обід.

Дитину вбили на обніжку,
Щоб не кричало де не слід.

Співало звечора надворі
Щось про зозулю, зелен-гай,
А в офіцера нерви хворі,
Отож під нерви не співай!

Убили дитину. Я знав її в школі.
Сиділо на парті, у першому класі,
Водило у книзі пальчатком поволі,
А вдома просило не каші, а «касі».

І мати вже вишила платтячко красне,
Старі черевички підбили підбором.
Лежи, над тобою зоря не загасне,
Забите дитя під сосновим забором.

Для матері в світі коханіший хто є?
Погляне на фото у тихій світлиці,
На чесані вдвоє, заплетені вдвоє
Тугі, коротенькі русяві косиці.

Не кличу мертвих і не плачу,
Бо сліз не вистачить мені
За кров загублену дитячу
І за юнацьку в наші дні.

І за дідівську певхололу,
І за дівочу, молоду,
За всіх не схилених додолу,
Але розшнуртих у саду.

ІХ

Ходить староста півнем,
Аж блищить борода.
Матом тихим і рівним
Всіх людей обклада.

В шанці теплій, у світі,
Оглядає краї.
Коні добрі та ситі
На конюшні, свої.

Дослужився до честі,
В коменданта бува.
І висить на міжхресті
Не одна голова,

Охолола з удару,
Почорніла від жару,
Йй очей не підвести:
Третій день нежива.

Має староста знака,
Любить слово «капут».

Люди кажуть: «Собака!»
Німці кажуть: «Зер гут!»

— Я,— говорить,— є влада,
Піднімецький король.—
Служиш радо не радо,
А скорятися зволь.

— Я,— говорить,— владика,
В матір, в бога, у дим! —
Людська кривда велика
Ходить слідом за ним.

Х

— Може, борщу тобі, хочеш? Подати?
Рано із матір'ю хліба спечем.
Чуєш, Олексо? Заснув, може, брате? —
Катря ввійшла до стодоли й плечем
Сіно торкнула.

— Вставай на часину,
Сам же просив.—

Та Олекса не спав.
Бачив очей її синю росину,
Брови тонкі, наче вперше впізнав.

Рису між брів, не помічену вчора.
— Боже, як виросла! Бач, школярі!..

Тож і Марко так за нею...—

Надворі

Сонце плело золоті ятері;
Когут запіяв.— Не сплю, Катерино,
Буду збиратись.

— Куди?

— А туди,

В ліс, до своїх, до бійців, все єдино
Гірше не буде, як цеї біди;

Буду ходити від хати до хати.

Зайди, ви чуєте? Блиснуть мечі!

Буде земля їм на смерть вибухати,

Буде вода їх топити вночі.

Буде вогонь їх потрошити люто,

Буде не сон їм, а кров звідусіль,

Буде їм в чарку не хміль, а отрута,

Буде їм порох, не хліб да не сіль.

Я вже за тими гостями догляну,

Будь вони прокляті! Катре, біжи!

— Брате, візьми мене.

— Що ти, зарано!

Будуть ще болі, печалі та рани,

Я тебе кликну, скажу: пов'яжи!

— Скоро ж то?

— Ждіте. Бувай-но здорова! —

Так і пішов по травиці рудій.

Скільки з останнього братнього слова

Носить вона і тривою, і надій?!

XI

Чужинці просто стали грудьми,
На розстріл зводилась рука:
Ходила чутка поміж людьми
Про дивного Кармалюка.

Він бродить селами, ярами,
Розбитим шляхом, пожарами,
Сліди він бачить гвалтувань,
Дитячі сльози в ранню рань;

Стежками житніми простими,
Лісами темними, в диму.
І тільки кликне хто: «Устиме!» —
Він одкликається йому.

Та не вертався ще додому,
А по містечках тлів пожар.
Казали, був він член обкому,
А може, й перший секретар.

А з ним виходять на майдани
Російські хлопці-партизани,
Ще й з Білорусії брати,
І там фашисту не пройти.

Сам поліцай з Лебідки бачив,
Як він на станції судачив

Із перекупками в ряду.
Купив два пряники морквяні,
Сакви білені полотняні
І зник. Ну, звісно, на біду!

Десь за Дніпром кричали півні,
У Яровім, у Криворівні,
Чотири діти та все підряд.
А найстаріший півень злюче
Як не запіє: «Кармалюче!»
І він з'явивсь, хоч рад не рад...

Фашистам ніч не дав доспати,
Забрав набої, автомати
Та й каже: «Вішайтесь сами».
Зробили німці по петлюрі.
«Мерщій влізайте!» Злі, понурі
Полізли, довгі, як соми.

Три діти висіли на майдані,
А він ізник у димній рані
В лісів'я Лебідське старе.
Стріляли в нього в полі, в гаї
Чужинці-зайди, поліцаї,
А що поробиш? Не бере!

Чи ще того свинцю немає,
Чи притомнились вороги,

Що бідне серце вітром має,
Налите дивної снаги.

Що в людське горе неминуче
Летить, як птиця з висоти,
Ой Кармалюче, Кармалюче,
В яких піснях тебе знайти?

Йшли поїзди за гулкими мостами
В свисті і скреготі билась земля.
Ранені кидались до нестями,
В полі гнили... Ой поля ви, поля!

Жито сухим золотистим потоком,
Чорними ріками вугіль і сталь.
Сивим коровам, волам крутобоким
В темних теплушках мчатися вдаль.

Їх переріжуть на мюнхенській бойні,
Вугіль у крупнівських стліє печах,
Жито жуватимуть в заупокойні
Байстри гестапівські по ночах.

— Діду Мажуго, а, діду Мажуго,
Де ви тут, чуєте? Де ваш онук?
— Тут ми, кхе-кхе, не турбуйтеся вдруге,
Кличе не хто-небудь,— сам Кармалюк!

Верби похилі, кущі красноталу,
Поїзд промчить, наче вогненний птах,
Діда сніжок обсипає помалу,
Вітер із ніччю квилить у дротах.

Толові шашки не дихають димом,
Спить меленіт до своєї пори.
— Миттю, наглянь за шляхом нелюдимим,
Воїнський, людський гуде з-за гори?

Мчить порожняк, пробігає дрезина,
Чухка товарний,— минай, ні к чому,
Діду дримається; десь там родина...
Митя-онук щось шепоче йому:

— Діду, ви чуєте? Гітлер стукоче! —
Справді: з-за кручі гримить до містка
Кільцями буферів з темної ночі,
Бронеплощадками вдарити хоче,
Вбить тебе, випалить, душе хистка!

В класних вагонах сидять офіцери,
В'ється димок із тугих сигарет.
Звівся Мажуга, як привид:

— Тепера,

Митю, пали! —

Неба чорний намет
Так затрясло, що посипались зорі,

Рейки, мов коні, звились на дуби.
Скиглили збиті вагони: ми хворі!
Прискало жаром залізо: губи!

І вітер дме з страшної кручі
Слідом, де їхали брати.
Ой Кармалюче, Кармалюче,
В яких піснях тебе знайти?

XII

Оту доріжку, двір і хату,
Поля, де виростала ти,
Тебе, мовчазну й сивувату,
Я не забув між суєти.

Жила від печі до коліски
У тижні, в літа горьові,
І все ж очей померхлі блиски
Своєю правдою живі.

А що минуло, то й радіти.
Бог з ним, як кажуть, хай мина.
Пішли на щастя діти й діти,
За рік, за другий — новина.

І нагодує, й поколише,
Турбота є сім'ї усій.

В дванадцятім знайшовся Гриша,
В пістнадцятому — Олексій.

І кожна днина і хвилинка
Була як золота казна.
У двадцять третім — Катерина,
Хоч Катерини хто не зна?

Ішли сусіди в теплу хату,
Несли дарунки чи привіт,
Вечерю їли небагату,
Дитині зичили ста літ.

Повеселіли й танцювали
До світанкової зорі.
Дівча Катрусєю назвали,
Як у Шевченка в «Кобзарі».

І діти вирости. З війною
Пішли у світ. І за стіною
Не чути сміху у дворі.

А пізнавала їх щоранку
По свіжовмитих голосах...
Найстарший, Гриша, — той на танках,
А Олексій — отут, в лісах.

Вечірній промінь гасне тихо,
Дніпро сивіє аж до дна,

Ти що згадала, Ковалихо,
Об чім замислилась, сумна?

І слово знов загломеніло,
То Катря зводиться в тиші:
— Якого болю наболіло,
Як запеклося на душі!

Ви кажете, мамо, коритись не треба.
Чи хто, може, гнувся у нашім роду?
Нехай хоч повісять отам проти неба,
А я не схплюсь, не скорюсь, не піду!

Була я в містечку, побачила вчора
На розі, де сад, в ресторані вони,
Три німці обідають, дівчина скоро
Вино підливає: «Кuşайте, пани!» —

До тих, до есесівців. Три в капелюшках,
Кармінові губи, паризькі духи, —
Сидять з тими німцями золото-душки,
Лукавлять, жартують, хи-хи! да хи-хи.

Ви, мамо, їх знаєте: Рита з аптеки,
Маруся — зі мною ходила в загін,
А третя — ота, що прибула здалека,
Жона лейтенантова, знав би то він!

Вино собі п'ють, заїдають омлетом,
Печенею свіжою. Серце мені
Згоріло: — Марусю! — Й не дивиться, де там!
А потім все ж вийшла.

— Не ті, каже, дні,
Щоб нам гордувати. Буде голодуха,
Зима, дорожнеча,— вмирати, чи як?
— Чому ж тебе вчили в десятому, слухай,
Щоб ти цілувала оцих запіяк?

Ти совісті, видно, навчилася мало,
То вже й похилила гілля молоде.
Он брата твого яке горе спіткало,
Осліплений німцем, села не знайде.

Невже ти забула?
— Ти, Катю, навіщо
У душу груддя мені кидаєш? Він
Погиб чи осліп, бо душею він вище,
А я не чекаю людям перемін.

Маруся заплакала з болю й печалі,
І жаль мене взяв, що вона як дитя.
— Із ними, кажу, ти сьогодні, а далі
Буде каяття, та нема вороття.

А сором який? Із чужинцем заклитим
Щоб жити? То краще умри на шляху.

А. С. Малишко. Фото 30-х років.

Я. Качура, О. Новицький, П. Усенко (1-й ряд);
А. Малишко, В. Охременко, Є. Адельгейм,
В. Торін (2-й ряд). Фото 1940 р.

Де рідна земля? Де подруги? Де мати?
Невже тобі легко чуття ці продати
На ласку чужинців в годину лиху?

І Катря аж зблідла од гніву, ув очах,
Задумливих, синіх, як небо в маю,—
Заблискало жаром в тих очах дівочих,
Зломилися брови (Маркові по ночах
Деся видились, снились у дальнім краю).

— Ганьба яка!

— Дочко,— озвалася мати.—

То, правда, ганьба. Ти приляж та засни.—
Стара підвелася, бензину підляти
В копилку на комні.

— Знать, до весни

Ще наших не буде...

Ввижались щоднини

Їй танки побілені, зірваний міст,
Розбомблені, зриті, далекі долини
І Гриша Коваль, її старший — танкіст.

Не те що забитий чи, скажем, каліка,
Ні, дай бог, живий, але, бачить вона,
Як син просить пити, жадоба велика,
А слова не чути: заносить луна.

Уста йому шерхлі, аж важко дивитись,
Змарнів од бойовищ, хоча й не заслаб.
Взяла б йому їсти, умитись, напитись,
За тисячу верст пішачком донесла б.

Сорочку його — не армійську, дитячу,
Білену, в волошках, в мужицькім цвіту,
Поклала б на руку синовню гарячу,
Не в ту, що стріляє, а в ліву оту.

— Ще наших не буде,— сама собі каже.
І важко їй з того. Ночами один
Приходить крізь муку, крізь марево враже.
«Устань, мамо!»
«Хто це?»
«Це Грипа, ваш син».

І зайде він в хату несумовито,
Танкісти й полковник з ним, звісно, як власть.
І стане вона йому постіль стелити,
Борщу з карасями на стіл подасть.

Отак собі думає.

— Мамо, лягайте,
Вже пізно, а я вам таке ще скажу:
За місяць, за другий ті німчики-зайди
Полізуть не в добра, а в душу чужу.
Їх знищити б!

Ніч повіває війною,
Не спить Катерина з думками улад.
І трубить у ріг на полях, за стіною
Пожарами буйний, старий листопад.

XIII

Снився сон уночі Ковалисі:
Наче поїзд поміж блискавиць
Пробігає у димній завісі,
Гнуться рейки тугих залізниць.

І цокоче, і свище, і лине
В даль, де явір зелений зачах.
З машиністом стоїть Катерина,
Теплий вогник сіє в очах.

А куди ж ти поїхала нині?
Поїзд мчить в незнайомій долині.
Ковалиха й питає:

«А руки,
Хто зв'язать тобі, Катре, звелів?»

Рейки в'ються, як чорні гадюки,
На роздоллі осінніх полів.

І за тими глухими полями
Кличе Катря, і та ще й не та:

«Де ви, мамо? Ви чуєте, мамо?
Я не вапа, не золота!

Я не бачу вас, де ви? Не чую,
Наче зроду не знала, диви!
На чужих подвориськах ночую,
Я вже птиця-синиця, а ви
Ще пе птиця?»

Їй руку б подати.

«Що ми, дочко, неначе сліпі?»
А земля, не на свято, — заклята,
Не зелена — в болотній році,

По коліна засмоктус тихо,
Стопудово на ноги звиса.
І нема поїздів, Ковалихо,
Тільки ніч і ясні небеса.

Катерина, схилившись поруч,
Спить, як діти. На руку — щока.
І твоя неутишима гореч
Знову серце на бій виклика.

XIV

За гарматами била негода,
За колесами бігла зима.
Катерина, змарнована вродо,
Чом од тебе привіту нема?

Із Лебідки, села за горою,
Залишивши дідів і внучат,
Деся у грудні, ясною порою,
Забирали в неволю дівчат.

Із нажитої здавна оселі
У тумани, як сиві мохи,
У тірольські хазяйства дебелі,
У баварські пивнушні льохи.

Не розраду, не спів, не цілунок, —
Чути матері крик за версту,
Як ложила ти в білений клунок
Житню чорну хлібину черству.

Ти пішла з усіма до вокзалу
По стерні, де робила той рік,
Білу хустку павхрест зав'язала,
Ясні коси сховала навек.

Зорі вішали срібні вуздечки
Над розореним пахотком меж.
«Прощавайте, круті бережечки!» —
Заспівати хотіла, так де ж?

Не змогла. Заскрипіли колеса,
За теплушкою доли і плеса,
Перевиті залізом мости.
«Кущ калини, прощай і прости!

Пізня груша, медами налита,
Білий колос незжатого жита,
Попелиця, густі кураї,
Рідні люди і села мої,

Прощайте!

Не ждіте додому
У привітний у батьківський дім.
Сива чайка з-під тучі і грому
Пролетіла над щастям моїм.

На чужині і дні неохочі.
Полетіла б, куди полечу?
Посічуться там коси дівочі,
Обірветься мій голос уночі,
Висхнуть очі і то без плачу.

Тих очей моїх сяєво синє,
Брів тонких голубиний розліт
Втопчуть в порох, у пил, в баговиння
Біля чорних німецьких воріт...»

XV

Грудень встеляв голубою габою
Землю, річки закував у льоди.
Що, Кармалюче, робити з тобою,—
Темні ліси та вузьенькі сліди!

Поїзд сокоче, хитається п'яно,
Рейки дзвенять, і теплушки повзуть,
То ж Катерину, сестру, полонянку,
Десь у баварську неволю везуть.

Буде їй снитися марево станцій,
Хриплих гудків розтривожений вий.
Брат Олексій, що пішов у повстанці,
Жив чи погибший?

«Ні, сестро, живий!

Тричі від смерті вибравсь щасливо,
Бився один, а тепер не один».
Варить він пиво, просто на диво,
Людам на щастя, а німцю — на згин...

Став Кармалюк у своєму загоні
(Як він зібрав цю залізну сім'ю?):
— Хлопці, засідуйте коні в погоні
Та заправляйте машини у броні,
Будем сестру рятувати мою.

І знову вітер дме колюче,
Квилять на станції дроти.
Ой Кармалюче, Кармалюче,
В яких піснях тебе знайти!

Теплушки сірі та зелені,
Гудок — мов крик тонкий коня.

Осіньне сонце десь на клені
Поміж гілля і вороння.

Солдатські кроки на пероні,
Платформи вкриті наокіл.
В напіввідчиненім вагоні
Сидять дівчата з наших сіл.

Ще дні стоять огню і рубки,
Іще димлять навкруг краї.
Куди ж летіти вам, голубки,
Фашистом скривджені, мої!

Що ти все думаєш, спершись в одвірок?
Дзвоник дзвенить, калата калаток.
Міра була, — а тепер недомірок,
Воля була, — а тепера куток.

Крикнула, сили зібравши остакки,
Може, та сила й тримала її?
— Де твої, Марку, броньовані танки,
Де, Олексію, коні твої?

Може таке увижатись в безсонні,
Може у казці казатись чи ні:
Вирвались, вибігли змилені коні,
Туго вуздечки рвучи рем'яні.

П'ять мотоциклів з пакгауза, з бою,
Сім автоматників зліва.
— Це ми!
От і зустрінемося, сестро, з тобою!
— Тут я, Олексю, отут, між людьми!

Поїзд сіпнуло, вартові упали,
Хмурий ефрейтор — в багню кров'яну.
— Сестро, ти де? —
Поміж дим і завали. —
Сестро, чекай-но! —
Над рейки і шпали
Поїзд несло вдалину, вдалину,
Мимо гаїв, листвиною занесених,
Мимо вітрів, темних туч піднебесних,
Мимо шлагбаумів, будок, мостів,
Сивого вереску, білих хрестів.

Далі та далі... Полум'яні півні
Крайню теплушку укрили крізь плач.
Вершники мчали із поїздом врівні,
Справа і зліва, на ристь і навскач.
— Брате Олексю! — Зірвала хустину,
Коси пустила, як мево пожеж.
— Катре, домчу, дожену, до загину! —
Вітром відносило:
— Не доженеш!..

Так вона й бачить: стежки нехитрі,
Так їй і сняться в баварських ночах:
Гриви розметані, коні в повітрі,
Бронзове сонце у кінських очах.

XVI

...А танки йшли і йшли окопчани,
Містками, дзотами, в рову,
І скреготіли сталлю: втопчемо!
Ревли моторами: зірву!

І ворони справляли поминки
Над німцем, а не пад бійцем.
Броня горіла, як соломинка,
Як свічка жовтим пломінцем.

А нашим не страшне вороння:
Ішли танкісти із Задоння,
Уральці — хлопці-молодці;
І в день важкий, і в ніч безсоння
Із Підмосков'я йшли бійці,
Гранати стиснувши в руці.

Дзвеніли кулями ковалики,
Залізом ранили зорю.
Марко почув, хтось кличе здалеку:
— Горю я, хлопці, ой, горю!

То кликав Швачка. Танк підбитий
Не повз, не брязкав, не летів.
Термітний жар несамовитий
В машині рівно клекотів.

Броні товсті зелені мури,
Тріщали скельця, як чужі,
Летіли іскри в амбразури,
І дотлівали стелажі.

А Швачка ще сидів. Ударом
Струснуло башту. Вдалині
Угледів він за білим яром,
За чорним збуремим пожегом
Свої рум'яні, гожі дні.

Вони стояли, як хлоп'ята
Смагляві, сонячні,— і він
Відчув: ударила гармата,
Як давніх років давній дзвін.

І все.
Бензину жовта маса
Диміла душно-гаряче.
І вибухли боєприпаси,
Осколком ранивши плече.

- Ти, Швачко, живий а чи мертвий?
- Ванюшо!

— Ого, брат, як діло! На, пий чи кури.—
Із понеслу, вибухів, димної суші,
Де полум'я било в розтерзані душі,
Виносили Швачку у смерті з нори.
Дали йому спирту глтинути, у вічі
Дивились з надією: — Ваню, це ми! —
Зітхнув і підвівся, поранений тричі.
— Вперед! — зашептав, і в збілілім обличчі,
В обривках шинелі, в заметах зими,
У спалених щоках, в заперхлій долоні
Життя затепліло, як іскра.
— Я сам.

І справді, підвівся і в гоші червоні
Пройшов кроків двадцять, пов'язка на скроні
Біліла. Вклонився важким небесам.
— Отут я і ляжу.—

І впав, і руками,
Що пахли тавотом, засмагли в диму,
Простягся на захід перед полками,
В залізнім лотоці, як в отчім дому.

Ще полум'я тріскало та гуготіло,
Повзло по машинах, по скатах, як звір,
Але, натикнувшись на Шваччине тіло,
Не брало його, язиками летіло
Назад, на вітри, до світанкових зір.

Фугаски свистіли і рвались, осколки
Не брали грудей його, куля чужа
Не брала грудей його, мчали двоколки,
І танки пройшли під багряні подолки
Пожарів і туч, де ясніла межа.

А Швачка лежав біля того потоку
Малий і притихлий,— хоч скрегіт і гук
Усе віддалявся, зникаючи з ока,
Земля українська, пекуча й широка,
Ото й починалась з-під Шваччиних рук.

XVII

Встає на силу наша сила:
На меч — мечем, на грудь — грудьми.
Стоїть в степу Савур-могила,
А біля неї танки й ми.

Хатина біла коло яру,
Є стіл і лава, хазяї
Не знаєм де; підкинем жару,
Пожитки витягнем свої,
Поп'єм чайку.

В таку годину,
Де відпочить припало нам,
Боець пригадає єдину
Кохану, матір, чи родину,
Чи друга, брата десь отам.

З цієї хати лине думка,
Про зустріч вигадка проста.
А найщасливіший з підсумка
Виймає давнього листа.

У ніч оцю така ж нагода
Припала друзям, знавши їх, ---
Боець хозроти чи хозввода
Читав цидулку від своїх.

І нам почувся сміх дитяти,
Снігів зав'южена політь,
І в козушку, в хустині мати
Десь за вікном оцим стоїть.

У хатній мирній, теплій тиші
Всім снилась дальня подорож.
— А нам не пишуть наші, Гришо, —
Марко зітхнув.
— Да, нам...
— Ну що ж...

Та як писать, куди і звідки?
З якого місця і числа?
Як до зеленої Лебідки
Метіль дороги занесла.

Не так метіль, як та пороша,
Не так пороша, як біда.

І друге літо листоноша
У тихий двір не загляда.

І не виходить батько з хати,
Яких почуєш звісток-див?
Листи синовні без доплати
Він, може б, кров'ю доплатив.

А їх, бач, не видно, немає, не чути,
І що з Катериною? Як там вона?
— Як ось поживем, то побачим, а нуте
На карту поглянемо, що ж, брат,— війпа!

І Гриша з планшетки розгладжує карту,
Помічену вправо, і вліво, й навкіс,
Де стрілки червоні, як люди на варту,
Спішать звідусіль, через гори і ліс.

І в думці пунктирів окреслено-сизій,
У замкннутих колах, у секторах площ
Боролись і дихали сотні дивізій
В броні, у металі, під хугу та дощ.

— Еге, тут і карти, поглянь, не стачає,
Ти бачиш, Марку, цей листок не для нас,
Валуйки і Белгород бій зустрічає,
Прорив на Барвінково і на Донбас,

Тут праве крило завернуло на Злочів,
На Лопань Козачу, Опішню й Сулу.
— Дивися, щоб зайвого не напророчив! —
Радіє Марко. Скатертину малу
Новеської карти (з минулого року,
Коли відступали, забулась вона)
Тепер положили на столику збоку,
Розгладили ніжно, хрустку і широку:
— Не рвися ж, нова!
— Не нова.
— Так одна!

І з карти тієї, як перша за свідка,
Від мук, від повішених, що там було, —
З дніпровой кручі дивилась Лебідка —
Маркове і Гришине рідне село.

— Ось клени, Марку! — Ось дорога до ставу.
— А це до артілі. А це, ну, а це? —
І він пригадав: та не юнь і не славу,
І навіть не бій, де взяли переправу,
А інше, в сльозах чорнобриве лице.

Коли вони радились, як виряджала,
І слово в устах, щоб не плакати, здержала:
«Гаразд, я не буду», —
А рушив водій,

Андрій Малишко та Андрій Головка на фронті.
Фото 1942 р.

А. Малишко, М. Нагнибіда, Ф. Маківчук.
Фото 1946 р.

Ще бігла слідом у пилюці рудій,
Тримаючи вузлика...

Батько чи вдома?

Веселий, нехитрий, робучий, як віл.
«Ти звідки це взявсь? — пожартує сірома. —
Та ще і в погонах?» — і чарку на стіл.

Дрібничку од німця заховану вміло:
Шмат сала, зчерствілу хлібину внесе.

«За наше добро то і випити діло».

«На щастя!»

«На щастя!»

І вип'ють усе.

Вбіжать дітлахи, завітає сусідка,
Заглянуть діди погуторити з ним.

А може, й не так воно?

З карти Лебідка

Повіяла згаром і вітром сухим.

Дитячим плачем, гіркотою розлуки,

Усім тим, що серця бійця не мине,

І, наче жива, підіймаючи руки:

«Сини мої, — каже, — врятуйте мене!»

XVIII

В селі фашистам не жилося,
Не спалось тихо, не пилося.
В полях несіяних колосся
Остюччям сірим підвелось.

В Лебідці темпо в кожній хаті,
Діди мовчали, як німі,
Дівчата вбрання небагаті
Не одягали в тій зимі.

Вітрами віяло зі сходу,
Залізним клетком здаля.
Хто брав з Дніпра світанком воду,
Той чув: тріщить, гуде земля,
Як в горобину ніч. За три дні
Знялись фашисти-німчаї,
Зібрали добра не свої
Та й рушили. І тихі злидні
Поплентались за ними з хат,
З воріт, не з кам'яних палат.

Микита Дудар біля хати
Корову порав, ту, що сам
В артілі викохав з теляти,
З телички, з горем пополам.
Було носив гаряче пійло,

Стелив соломі в тепле стійло,
Назвав Красулею її,
Славетну в нашому краї.

Він приховав її в коморі,
Коли прийшли чужі й суворі
Фашисти-німці іздалека.
Сьогодні ж пішки і навскач,
Не взявши хліба, яйка, млека,
Біжать кудись, ти бач, ти бач...

Вони зайшли до нього в двір,
Що не солдат, то лютий звір.

— Давай корову.

— Що? Корову?

Беріг, кормив, голодний сам.

— Це не моя, пани.— І знову

Годує тихо.— Я не дам.

— Давай корову.

— Що ви, круки? Поживи треба? —

Став до них.

Бліді роти. Пожадні руки

На парабелумах німих.

Лоби похмурі, задубілі,

Данина скровленим годам.

— Бери, давись!

— Чия?

— З артілі.

А будь ви прокляті! Не дам!..

Вішали Дударя серед майдану,
Там, де гуляли собі дітлахи
В бабки, у ключика, де спозарану
Зорі цвіли, де вітри з-за лиману
Гривами крили широкі шляхи.
Староста зрізав березу у школі,
Віжки приніс, бо мотузки — ніде.
— Може, поглибше вкопати?
— Доволі.
Стовп не розчахне, а він не впаде.

Вивели Дударя з школи, з підвалу,
Руки зв'язали, неначе він міг
Шкоду руками вчинити чималу,
Кинуть гранату чи вирвать поріг
З-під коменданта. Білобородий,
В шапці старій, у рудім кожушку,
Ношенім здавна у дні непогоди,
Став він на стежку свою заважку.

Вітер висвистував над головою
В гіллях дубів, на велику біду.
Сивою лапою сніговою
Вечір ступав по м'якому сліду.

«От і життя мого крайня година,
Знаць би Маркові загибель оцю», —
Серце пекло, і пекуча краплина
В грудях повзла, як сльоза по лицю.

«Що це я? Важко. Заплачу ще, годі,
Люди подумують всяке...» —

Й тоді,
Саме тоді хтось заплакав в народі,
Жінка чи хлопчик. Два німці в незгоді
Шарпали віжки, самі вже бліді.

Щось із петлею не ладилось. Люди
Тихо шептались в дитячій плачі.
«От я і вмру без докору й огуди,
Так, як, не спавши, рішив уночі.

Скоро Марко завітає додому,
Хтось оповість, як я ждав недарма,
Хліб помолотять, звезуть, а потому
Син пригадає, що батька нема.

Хлопчик отой, що так ревно ридає,
Виросте, буде, гляди, голова!
Десь і колись у сім'ї пригадає,
Як мені звисла рука нежива.

Стовбур березовий, зрубаний люто,
Свіже пагіння погонить увись.
Дню мій посивілий, щастя забуте,
Встань, оживи, розцвітіся колись!»

Легко зітхнув, подивився вільніше.
Староста віжки вчепив рем'яні.

Дудар сказав:

— Коли вішать, то вішай,
Що ж ти все крутишся? Тоже мені! —
Староста крикнув:

— Не терпиться, може?
Іч затремтів, не допоможе, мовчи. —

Дудар сказав:

— Хто боїться, небоже?
Що ти кричиш? На фашиста кричи.

Хтось засміявся, а німці — дивитись.
Так його вішали, чорні воли.
Шапку зняли, не дали поклонитись
Людам у поги на три сторони.

Брязнули сухо чужі автомати.
Вже як ступив на високий поріг,
Крикнув на люди:

— Нехай живе мати
Наша!.. — І слів доказати не зміг.

Може, він думав про людську руїну,
Може, про матір із дітьми. Не вім.
Може, хотів вшанувать Україну
Здушеним, теплим диханням своїм.

Часто любив говорити із нею,
З тою Вітчизною в ночі грізні.

Так він між небом повис і землею,
Взутий, 'без шапки, в снігу, в сивизні.

Вітер гойдав його дужо і сміло,
Ніччю й світанками без перемін.
Місяць чіпався за голову білу,
А люди падали до колін.

XIX

Не спиться старості з півночі.
Гуде хурделиця в дворі.
І ясени-поводарі
Шумлять, до бурі неохочі.

Податки? Сплатимо податки,
Щоб Гітлер жер до призволя.
Не обдеруть же все до латки,
Наділ дадуть, своя земля.

Це не артільне — божевільне,
Чи то пак, чортове, — своє...
В ворота хтось з дороги б'є,
У двір, під вікна йде повільно.

- Хазяїн дома?
- Хто там?
- Можна?

З дороги збились, відчиняй.
Нам пана старосту.—

Обложна
Снігами, хвищею тривожна,
Вітри зметнувши в небокрай,
Гуляє ніч.

— Ви звідки? Хто ви?
— Ми криворівенські.
— Чого ж?
— Записку дайте хоч в півслові,
З дороги збились в бездорож,
Поночувать би.
— Йдіть у хату,
Нечиста носить вас, хоч вий.—
Ввійшли: в кожусі, бородатий,
Другий в киреї,— молодий.

Хазяйка спить, в м'яку перину
Пірнавши: килим, стіл, хатину
Приїжджі бачать; все чуже.
Годинник цокає годину,
Затишно, тихо, байдуже.

На стінці фото: йдуть колоною
Мадьяри й німці в два сліда,
А рамку з квіткою червоною
Сам фюрер Гітлер посіда.

«А де ж, секретарю сільради,
Твоя клятьба і жар промов,
Що ти, опечений немов,
Кричав: життя віддам заради...
Кого? Пригадуєш, — що кров
Свою проллєш, що серце виймєш,
Що хоч безкрилий — крила здіймєш.
Здійняв. Куди ж ти полетїв?
Як на словах того хотїв.
Еге, брат...»
— Он як ви живете!
— А що, погано? Гірш було.
Спасибї, в нїмця помело
Як повело та підмело,
Хоч ще не всіх.
— Ну, звісно, де там,
Усіх не виметєш.
— Як? Як?
Дивись ти! А яким прикметам
Ймєш віри? Просто переляк...
Бери записку, йдїть. —

Записка

Безсило падає із рук,
Бо молодий очима блиска,
Схиливсь на стїл, шепоче зблизька:
— Впізнав чи нї? Я — Кармалюк.
— Ти Кармалюк?
— Я Кармалюк.

Впізнав?

— Аякже.— Лець губами
Хазяїн шепче: — Олексій?
Хіба ж я знав, що ми рабами
Фашистів будем?

— Що посій,
То те й пожнеш, як кажуть.

Ой посіяли поле ми
Переораним низом.
Руки, ноги скололи ми
Не колоссям — залізом.
Що вродило, не косимо:
Ні снопа обмолоту,
Не хліба свої косимо,
А німецьку сволоту.

Не скигли переді мною, я тобі не Гітлер,— сказав
Олексій.— За що ти вбив дядька Микиту?

— Я не вбив, я повісив,— заспішив староста.

— Від чого в тебе руки мліють,
З роботи, може, з пахоти?
Такі, як ти, й любить не вміють,
Вмирать не вміють, як і ти.
Та ви що вмієте? Огуду,
Злобу носити, як обріз,
Брести струмками людських сліз.
За скільки срібників, Іудо,

Сестру на каторгу завіз,
Мою сестру? Ну? Що?
— Не знаю.
— А я, брат, знаю, я злічив.
Я десять ночей не почив,
Не їв, не спав, по всьому краю
Шукав її, та
Вже хоч кликни — не одкликнеться,
Вже хоч свисни — не одсвиснеться,
Вже хоч квіткою картою,
Хоч струмком стелись до дна, —
Не пройде вона за хатою,
Не подивиться одна.
Ніде не оживають мертві,
Живі ж бувають, як мерці.
А ти убивця, в власній жертві,
Чого змінився на лиці?

— Змінився, бо смерть свою чує, — озвався від печі
Мажуга і пригасив сигарету, аж зашкварчало. Тоді
й староста скипів:

— Ти не лякай, бо я не ляканий,
Дурниць при хаті не кажи.
Гуляєш ніччю за байраками,
А ти прийди і послужи,
Щоб коменданту й людям добре,
Щоб не палили хат і сіл,

А то: ми чесне, ми хоробре,
Ми славне військо! І павкіл
В лісах ховаєтесь? Я б теж
Від цих податків і пожеж
Утік до вас. А як же люди?
Фашисти сунуть звідусюди,
Мов сарапа, і де знайдеш,
А де загубиш, чорті знає...
— Воно попихачів немає.

— Так ти знайшовсь, берлінська курво,— Гітлеру поклони б'єш?

— А ти кому?

— Я нікому. Народу поклонюся, як умиратиму, зрозумів?

Бо він мене зродив і виростив,
Ходити муками прирік.
І я кажу тобі по щирості:
Я рад за свій короткий вік,
Що він тривогами й потоками
Огненних злив живе в мені,
Що я промчусь над днями й роками,
Як месник на страшнім коні.
Народе, чуєш? Глянь, за в'югою,
Крізь сто земель зберись сюди,
Мене із зрадником, з катюгою
Роз'єдини і розсуди!

— Я тут ні при чому. Чого ти пристав, хіба я що,—
забурмотів староста і простягнув руку до гранати.

— Я розсудив вас,— підвівся Мажуга: —
Ім'ям народу погибне наруга!
Звіється попелом зраднику хата,
Я з ним не їв, не гуляв, не гостив.—
Зняв автомата і з автомата
Вчетверо старосту перехрестив.

XX

Прорвались танки на світанку
В Лебідку з заходу. Танкіст
Просив водиці біля ганку,
Торкнув гармошку гармоніст.
Танкісту винесли водиці:
— Простіть, немає молока.—
І кланялися молодиці:
— Заходьте в хату, здалека
Оце ж ви, хлопці? — Скатертину
(Розшита квітка голуба)
На стіл. А дід із-поза тину
Гукнув здивовано:
— Ти ба,
Це ж наші! Бий тебе нечиста,
Я наче знав! — Хоч як не є,
Підбіг старий, зустрів танкіста,
І пізнає, й не пізнає:

— Чи не Марко?
— Впізнали, діду?
А батько як тут? — Скільки ж днів! —
Дідусь, чи горе, чи обіду
В очах примовк і затаїв.

Хатина стояла, як в літа дитячі,
Ті ж четверо вікон, дубовий поріг,
І явір шумів в побажанні удачі
Усім перехожим з далеких доріг.

Та вже не скрипіла соснова ворітня
І голуб залізний над ганком крутим.
Зоря вечорова, бувало, із квітня
Завжди розцвітає над голубом тим.

Тепер він клював пофарбованим дзьобом
Огонь вечорів і зерно дощове.
Заметом високим, важким, білолобим
Дихнуло Маркові подвір'я живе.

Розсипане жито у снігах не к святу,
На шибці морозища сива змія.
Марко не повірив:
— Ну, 'здрастуйте, тату, —
А стеля відбила той оклик:
«Це я!»

А стіл не ожив і не встала підлога,
Рушник весь у півниках не трепетав.
— Це, тату, Марко,—
І ступив до порога,
І вже не вітався і не питав.

Сусідський хлопчина, звичайно, як діти,
Підбіг, привітався, задиханий сам.
— Марку, ти до батька? До діда Микити?
Так їх же немає.
Вони он отам.

Широкий майдане, лебідський майдане,
В рясних шумидубах, в беріз білині,
Як вітер повіє, як сонце погляне,
Виходять на кручу твою лебедяни,
Усе виглядають своїх вдалині.

Туди перетоптано стежки-доріжки
З обрізами, з гнівом в ночах огвняних.
Де серед майдану відчеплено віжки
І Дудар Микита на них, рем'яних.
Марко підійшов під березу лапату,
До місця того, пам'ятного всі дні.
— Я, тату, вернувся, ви чуєте, тату?
За що вас? За мене?
Простіте мені.

Я думав про вас, як поранило двічі,
При смерті згадав у снігу, у траві.
Я хочу вам, тату, поглянути в вічі,
На хвильку подумаю, що ви живі.

Щоб чортова чорна, осмалена гілка
Упала з петлею, страшна віддаля,
Щоб в хаті у нас забриніла сопілка,
А люди сказали б:

«Микита гуля!»

І стіни ходили б од крику і танцю,
І чобіт підкований гупав, агій,
І я заспівав би гостям наостанці:
«Ой діду мій, діду, дударіку мій!»

Ви чуєте, тату? Ні, що я питаю.—
Він руку узяв, припадаючи ниць,
Згадав, як приніс якомсь батько із гаю
Червоних, мов жар, наливних полуниць.

І сипав Маркові із цеї ж долоні.
І вже ні стояти, ні думать не міг
За сонцем колючим в яркій оболоні,
За чорним заметом в роздоллі доріг.

— Клянуся вам, руки, затиснуті губи,
Заплющені очі, клянуся я вам,

Клянусь тобі, сонце, і вітре, і дубе,
Мій батьку, клянусь тобі, в серце нелюбе
Залізом, свинцем і по жаром віддам,
Клянуся!

Пішов. А з-за отчого двору
Дитячою згадкою, — хто їй не рад? —
Гарячим, своїм, недоказаним впору
Бриніло і кликало знову назад:

Діду мій, дударіку,
Ти ж, було, селом ідеш,
Ти ж, було... — За долинами
Вдаль пливе зима.
Буде літо знов над нами
З квітом, з піснею, з жнивими,
А тебе нема.
Діду мій, дударіку,
А тебе нема.

XXI

Он розклад лекцій. Снопик жита
Схилився важко, як в диму.
Сорочка — квітка недошита, —
Недовишивана йому.

Ясна нагідка малинова,
Мов Катрі дума і журба.

То обірвалася з півслова
Вечіря молода розмова, —
Ласкава нитка голуба.

Буває щастю повороток,
Марку, не згадуймо про це,
Бо милих рук повів яв дотик
Тобі в обпалене лице.

І та посмішка, що наснилась,
І крик — люблю! — в грозіві дні,
І даль вечіря заяснилась
Черленим листом на човні.

Ось, бачиш, стіл: чорнильні знаки,
Школярські зшитки на краю,
«Кобзар», сторінка «Гайдамаків»,
Розкрита «В гаю, у гаю...»

Тут передумала немало
З задуми вогником в очах,
Ось тут листи твої читала,
Розчісувалась по ночах.

І він відчув, як пахнуть коси
Її заплетені, ясні
Прив'ялим сіном на покосі,
Роменом білим, наче в сні.

Тепло руки її знайоме,
Посмішка й голос:
«Де ж це ти?»
Його просили в невідоме
Прийти зустріть, оберегти.

XXII

...Йшли вони полем усі до вокзалу,
Трапивсь підводчик, — підсіли на віз.
— Дочко, кажу, я такого не знала,
З діда, із прадіда хто переніс?

Не в половеччину бранці у скруті,
В землю страшнішу дорога лежить.
— Мамо, однаково ми вже забуті,
А ви хоч Маркові перекажіть.

Видно тобі, сину. Гляну на неї, —
Й слова не скаже, неначебто я;
Вже накричалась разом із ріднею,
Вже перетліла, сама не своя.

Двічі давала їй пити і їсти,
Ні, не бере і не хоче, куди!
Три дні везли їх до першого міста,
Три дні я криком встеляла сліди.
Де вже поможеш? —

Ковалиха
З Марком і Гришею — в сім'ї,
І жебонить, і летється стиха
Стареча розповідь її:

— Чи я ж її не доглядала,
Чи я із горя горяпа,
Чи я не ту зорю вгадала,
Як народилася вона?
Чи я не ту встеляла руту,
Не ті полотна льонови,
Чи я не руту, а осмуту
На щастя клала в голові?
Чи колос ясний, заколихий
Зерном не сипав їй до ніг?

Не плач, не треба, Ковалихо,
Я б тоже ніччю, Ковалихо,
Ридав з тобою, якби міг.

XXIII

Винесли ранених двох із землянки,
Діда Мажугу з онуком малим,
Зброю, харчі, динаміт і в тачанку,
Радіо, каски і шляхом отим,

Здавна знайомим, проїждженим, битим,—
В жнива клопітні тут кожен їздець,
Білим ліском, недокошеним житом
Просто в Лебідку пішли навпростець.

Небо синіло, з дитинства єдине,
Наче й війна не палила всі дні,
Прапор, пошитий із скатертини,
Трепетно, червоно звивсь вдалині.

Коні іржали, загнuzдані туго,
Сім мотоциклів промчали, як в бій.
Ранених несли чотири подруги
Діда й онука в носилці одній.

Менших чотирнадцять хлопчиків з двору
Вибігли — внуки — через перелаз:
— Дайте нам, діду, хоч рученьку хвору,
Гляньте на нас та полайте хоч нас!

— Ви не вмирайте, коли вже удома.
Нас не лишайте заради біди.—
Звівся Мажуга: — Ох, яка втома!
Довго лежав я. Подайте води!

Випив.— Спочину у себе у хаті,
Вже ж воно вдома не те, що в гостях.—
Встав, і три куді німецькі закляті
Сухо скрипіли йому у костях.

Йшли партизани додому схудалі,
Йшли мовчазні і змужнілі від ран.
Ген поза обрієм далі та далі
Сонце сушило осінній туман.

...Батько погмадив сінкка по голівці,
Навіть впустив автомата із рук.
— Здрастуйте!
— Здрастуйте, кармалюківці!
— Ось він, товариші, сам Кармалюк!

Кинувся Гриша в обійми до брата.
— Жив, Олексію?
— Та всі ми живі.

Он вона радість яка небагата!
Ні, забагата! — бо вся у крові.
Я тебе, радосте, цвітом посію,
Дикою рожею, тереном мук.

— На, Олексію!
— Візьми, Олексію!
— Йди, Олексію! — і тисячі рук
Дотику просять і ласки тривожно,
Все, що минуло, мовчи, не тривож.
— Просим обідати в хату.
— Це можна.
— Може, й по чарці?
— По чарці? Чого ж...

Тут і Марко підійшов привітати.
Літо згадалося, сонце між нив.
Став Олексій, поклонився, як брату:
— Друже, прости мені, я завинив.

Я бачив, як вона ізрана
Ходила біла із біла,
Мені сестра, тобі кохана,
Не нажилась, не одцвіла.

Я міг би вирвати із муки
Її за три-чотири дні,
Кликнуть на клич, подати руку,
Але спізнився. Прости мені...

Мій кінь від чортового скоку
Упав запінений в яру.
Хорошу, рідну, синьооку
Не здожену, не відберу.

У мотоциклах все горюче
До краплі висохло, як піг.
Лиш серце буйне та болюче
Летіло вслід, кричало вслід.

Словам останнім в сині гони,
Вони розвіялись, як дим,
Теплушкам сірим навздогони,
Пожарам темним і страшним.

І вже ні сну ані спокою,
Я посивів за тії дні.
З розлуки, з мислі отакої,
Яка судилася мені,
Прости, Марку.

— А що прощати?

Зітхать, пригадувать вночі?
Стоять бійці он біля хати,
Не старости, не родичі.
На подніпровім понизов'ю
Вмирали, падали, як грім,
Братерством здружені, і кров'ю,
І хлібом чорним, та своїм.
Ці партизацькі кожущанки,
В стрічках продимлені ушанки,
Ці гнівом стиснуті уста,
Нам шлях — дорога непроста.
То що своє там горе? Годі.
Сідай, Олексю, як ти жив?
— А ти?

— Та всяко. У поході,
Ти знаєш, хтось заворожив
Мене од смерті, слово честі,
Чи па меду, чи на свинці.

Марко підвівсь: на перехресті
Здіймали батька два бійці —
Зняли тугі ремінні віжки,

Зрубали шибеницю в сніг.
Марко вже знав: на ці доріжки,
На житом всипаний поріг
Ступить не зможе він однині,
Поки в батьківській цвіт-долині
Не ляже купою на купі
Фашистський на фашистським трупі.
Вставай, моя страдальна ноче,
Годину яросних падій!
І ніч шумить, зове, клекоче
Про вічний бій, великий бій!

XXIV

З ЛИСТІВ КАТЕРИНИ

1

Березень дише в чужинському полі,
Може, і в нас сяє сонце між віт?
Це б ми в десятому класі у школі
Зранку співали б усі «Заповіт».

Сторож шкільний оповів би до діла
Все про лани, і Дніпро, і гаї,
Як би Наталя Петрівна раділа
З нашої співанки! Знаєм її!

Потім портрета несли б до колбуди
Того, де в шапці Тарас, — сам-один.
Потім дівчат назбиралося б, люду
Рівно на дев'ять чи десять годин.

З дворища цього далеко до свята,
Хліб та сухарик не па меду.
Земле чужа, невситима, заклята,
Я тебе думкою перебреду!
Я тебе гнівом спалю по долині,
Що запишу об вечірній годині?
Думи мої, думи мої,
Ви мої єдині!

2

Він розвився, наш дуб-себелюбок,
На зеленій далекій землі.
Сивий голуб скликає голубок
Біля хати у сонці, в теплі.

Я забула, як сонце те гріє,
Як вуркочуть мої голуби.
Хто їм проса із жмені посіє?
Не хилися, борись і люби!

Як нам важко в чужинському полі,
Вже нам видно — палають фронти.

Ми — радянські дівчата в неволі,
Йдіть же швидше, кохані брати!

Чорні, схудлі, без хати й одежі,
Пишем сни, сподіваємось ми.
Рідний дубе в зеленій мережі,
Про майбутнє ти нам зашуми!

3

Небо квітнєве пливе безкрас,
Хазяйка квокче: ми ж у раю.
Півень ізранку не так співає,
Як у Лебідці, в нашім краю.

Ходить нахохлений, гребінь ізбоку,
Просто як Гітлер, хай йому біс!
Я б його вбила, та мати мороку
З тею хазяйкою, буде сліз,

Буде прокльонів на мої руки,
Вони помарніли й без тих проклять.
З їжі чужої, з болю, з розлуки,
З днів одиноких, як чорних розп'ять.

4

Здрастуйте, мамо, пишу вам удруге,
Першу листівку ви мали чи ні?

Її написала я в тяжку недугу,
А зараз поправилась, ліпше мені.

Як мене з дворища в двір гонили,
Знаю від горя найглибшу глиб,
Ви мене сивими б косами крили,
Своїми руками оберegli б.

Ви мені б ложку дали до їжі,
Хоч не їмо ми наварених страв,
Дали б сорочку білу та свіжу,
Ту, що носили прати на став.

Ту, що на вітрі теплім сушили,
Гладили туго на білім столі.
Як ви казали: висмокчуть жили,
Мамо, не жили — кровинки малі!

Що там від Марка з далекого краю?
Знає він, мамо, хоч де я живу?
В снах його бачу, прокинусь — гукаю,
Правда, і вдень, і увечір зову.

* * *

Отак за світанком і день переходив,
За тижнями — тиждень, а там місяці
Удаль, як у вирій, пролинули, й подив,
І гореч притихли, лиш смуток в лиці

Не стерся, не вицвів, та злоба і сором
Душили на серце, лились через край.
Дивись, Катерино, побратана з горем,
Радянського війська похід виглядай!

Які з Батьківщини вітри задувають,
Якими мотивами снять солов'ї,
І зорі в півнеба не одцвітають,
Життя комсомольського друзі твої.

Підійметься день не співуче, не плавко,
Не рясно, не гірко в жита голубі,
Хазяйка — чорненька і злюча, як п'явка,
Ізнову упнеться у серце тобі.

Що ти не до ладу корів подоїла,
Що хліб перепечено вчора в печі,
Живеш не до діла і спиш не до діла,
Украйніше швайні! — поїдаєш харчі.

Що треба, те й сталося: ніччю без слова
Зібралася, гнівно пройшла під замком,
Подвір'я спануло, як свічка воскова,
Будинок же тлів черепичним димком,

А потім і він спалахнув, як заклята
Трава-пересушка, і вибухнув дим.
То помста, розплата твоя і відплата
Над катом твоїм і над горем твоїм.

І так дотлівало подвір'я допізна,
А вже за горою гриміли бої...
Куди ж то поділася месниця грізна?
То де ж Катерина? Чи стріну її?

ЕПІЛОГ

Чорне крикання воронів
Над загравищем диким,
На чотири ті сторони
Небо сповнене криком.

Не джерела дібровині,
А серця горобіди,
Напилися, як повені,
Із людської обіди.

Минули дні, а що сказати?
Хороші дні, веселі дні?
Як ще ворожі злі гармати
В гаряче серце б'ють мені...

Хай танки ревищем могутим
Несуть побіди вість ясну,
Віщують людям, землям, тучам
Всесвітню радісну весну.

На Україні спіє літо,
Димлять пожарища, імла.
Безсмертна яблуня розбита
Для цвіту гілля підвела.

Тож у твоїй ясній надії,
Щоб ти розквітла гаряче,
Разом ідуть сини Росії,
Народи всі — плече в плече.

І вже цвіте ромашка в луці,
А за плачем — дитячий сміх...
Земля моя в крові та в муці,
В смертях, в народженнях своїх!

Крізь свист вітрів і повінь туги,
Залізом ранена, в огні,
Ти ще гарнішою з наруги
Встаєш і світишся мені.

І де ти силу воскресила,
Знайшла безсмертник дивний свій?
Кривавих зір пливуть вітрила,
І спить в полях бійця могила,
А ти ведеш молодших в бій.

Наш полк ішов, як темна туча,
Залізний яросний потік,

Десь біля Німана, чи Збруча,
Чи інших, ще не знаних рік.

А пам пазустріч — люди в полі,
Хто помарнів, хто посідів,
З Німеччини, з пужди, з певолі
До рідних сіл і городів
Вертались.

Дівчина між ними
Ішла до ближнього села,
Очима синіми, ясними,
Віночком кіс, бровами тими
Мене до смутку довела.
Дорожній вузлик, хустка біла
Десь снились, видились мені,
Когось питала, бо любила,
Бо загубила на війні.

І я згадав. Питаю: — Звідки?
— А ви Андрій?
— Кажу, Андрій.
— То впізнаєте? Я з Лебідки,
Я Катерина...— Світку мій!

Ходім, Катрусю! — При дорозі
Руді схилились ковилі.
Тож бийся, серце, у тривозі,
Живи, радій на цій землі.

Нехай твоя хустина має,
Живи, і мрій, і квітни знов,
І горе вік не подолає
Твою незраджену любов.

1943

ПОСЛАННЯ
ОЛЕКСАНДРУ ТВАРДОВСЬКОМУ

Де дні і ночі під ударом,
В огні, з села і до села,
Вітчизна, збурена пожегом,
Нас поєднала й повела.

Весняний цвіт і запах руті
Серед гарматної імлі,
І перших вбитих не забути,
Які на серце нам лягли.

І перші виблиски заграви,
І тиша степових криниць,
І перші бомби в сиві трави
Ложили нас, як мертвих, ниць.

Вода з калюжі степової,—
Чого не виг'є чоловік! —
І грім гармати польової
В тобі й мені живе навік.

Сашко, невже забути можна
Лубни, Пирятин, Бровари,
Де темна ніч, нудна й тривожна,
Ракети сіяла згори.

Стоїть твоя мати одна об вечірній годині,
Стоїть твоя мати, така ж, як і в мене, стара.

І крик її тихий несуть збаламучені води
За тисячу верст, через війоски і пломінь зорі,
І крик її чує — моя — у часи непогоди,
Моя незабутня мати, в Трипіллі, на білій горі.

І шле твоя звістку Дніпром, через доли і луки,
Синам на війну, на залізу грозу, на життя,
І мати моя у Трипіллі бере твою звістку на руки,
Як в бурю дніпрову беруть одиноке невкрите дитя.

Твоя заригає — моя аж похилиться п'яно,
Моя зарадіє — твоя посміхнеться вві сні,
Моя — українська, а сива твоя — росіянка,
Обидві, як сестри, на Волзі, Дніпрі і Десні.

А ми вже десь за небосхилом,
У чорнім кратері подій,
Свою судьбу несем, не хилим
На огняній передовій.

І знов стовпи і кілометри,
Залізна даль, вишнева даль,
І українські села й нетри,
Як в пісні кинутий Трансвааль.

Сашко, нехай питають внуки,
Сини певирослі, малі,
Як ми з тобою гріли руки
Від двох осколків на землі.

Як ми у вирвах ночували
(Не передбачив те устав)
І, правду кажучи, вчували,
Що наступати час настав.

Що від полків і мехдивізій,
Укомплектованих сповпа,
Вночі, у димці чорно-сізій,
Сталева котиться луна.

Що літаки стоять на старті,
І Конєв нас готов вести,
І тешуть плотники в азарті
Дуби,— підмоцують мости,

Що поводи рівня кінпота
І в танку гріється мотор,
Пікірувальників робота
Дзвенить, немов захмарний хор.

Що друг нам слово добре скаже,
І встане день, як білий сад,
І все німецьке, чорне, враже
З Дніпра покотиться назад.

Щасливий той, хто мав надію,
Стояв при танку й тягачі,
Любов і літа молодії
Не порозгублював вночі.

Хто дихав бурею походу,
Від пилу, поту і труда,
Хто льодову зашерхлу воду
Пив із копитного сліда!

А десь на Смоленщині, брате, на давній, на битій
дорозі,
В сялібах і вйосках широких, узявши ножа до руки,
Вставали твої партизани у ярості, в лютій погрозі,
І слали їм звістку гарячу друзяки мої — ковпаки.

Шуміли луги непокошені, і падали гості непрошені,
Од трупів німецьких, зчорнілих дубове ламалось
гілля,
І нашою кров'ю і потом Смоленщини хати орошені,
І Сурож, і Дніпер, і Стугна, і київська рідна земля.

Кривавилось небо ночами, хороший, їй-богу, початок!
Не чути, не гнутись, не знати. Не будь у фашиста
рабам!

Вітри з України сушили сльозу у смоленських
дівчаток,
І київські горді тополі — смоленським шуміли дубам.

Отак, мій друже, так, мій брате,
У рік, у день, у кожному мить
Ми просто вчилися пізнавати,
Кого убить, кого любити.

Кому серцець давать дарунки
В жорстокій славної боротьбі,
Кому підносить чорні трунки,
На нашій встояній злобі.

Кого просить до хліба й солі,
Бо то ж мільйон за нас гряде,
Бо наша доля в зритім полі
Щитами й танками гуде.

І слово хоче волі й злету:
Дзвени, цвітись і не в'ялись!
Як жаль, що мало в нас поетів,
Та ще народяться колись!

Щоб не колошкали травичку
І не пищали в зорепад.
Залізо славили, як звичку,
А не як танковий парад,

І щоб душа людська горіла,
Зламавши пристрастями мур,
І сонцем сяла бронзотіла
Симфонія мускулатур.

Я бачу вже — за днем-потоком
Бриплять схвильовані уста
І за новітнім буйним Блоком
Новий Овідій вироста...

І нам удвох в грозі і в суші,
Де протекло життя круте,
Новітній депь ляга на душі,
Він добрим цвітом зацвіте.

Бо вже гуторять чесні люди,
Кому, либонь, не новина:
— Ану, про що співати буде,
Якщо закінчиться війна?

На що зміняє віп охоче
Гармати, коні і вози,
Солдатські очі в темні ночі,
Налиті поту, як сльози?

Куди запише дні солдата,
Зупинить бою крик і шал?
Які обличчя, хочем знати,
Візьме до серця в арсенал?

Який дідок в рядки потопа,
Щоби не чуть пожарів-лих,
Чи Вася Тьоркін із окопа
Піде до буднів трудових?

А ми полями і садами
Підем вперед, звелить комбат.
І проламаєм шлях трудами
До ще нових, незнаних дат.

І там із кухнями, з обозом,
Із танками, як злий потік,
Полям поклонимось і грозам
І заколосим рідний вік.

І встане пісня з жаром, з кров'ю,
Мов під Смоленськом перший бій,
Мов дуб шумний у Подніпров'ю
Десь на Трипільщині моїй!

1944

С И Н И

Героїчна симфонія

У надвечір'ї шумить потолочене жито і ходить моя молодість тихими кроками. Вона шукає нових стежок. Скільки їх довелось стоптати за чотири літа од Волги до Пшемші і Чорної Ніди! Вона оглядає передові, пориті на сталінградських горбах, на синьому Бузі і на чорних карпатських пляях. Багато їх? Мабуть, немало. То мої ноги кривавились на тих стежках, то мої руки копали бліндажі, обливаючись потом, то моя душа, як птаха, трепетала над ними, падаючи, радіючи і рвучись уперед, знаходила нові тривоги й радощі на тих вітряних, збитих війною долинах. Що то шумить за обрієм? То не тополя в Трипіллі? Не волзька хвиля б'є в берег? Ні! То твій далекий голосок кличе мене додому. Ходи ж, моя молодосте, тихими кроками, а я скажу слово про тебе.

Останній рів димовищем пропах,
Останню гільзу кинула гармата.
І гілка дуба, чорна й вузлувата,
Піднявши пальці, клониться в степах.

Їй піділлють із котелків води,
Її нахилять, як лицем до брами,

До сонця із кошлатими вітрами,
Хай соки п'є гарячої броди!

Солдатський труд закінчено вночі,
І звістку добру вдарили салюти,
З кремлівських веж удари світом чути,
Хоча й мовчать танкісти й гармаші.

Ми мертвого останнього берем,
Поранених пошлем до санчастини,
І завтра вже ніхто їх не нестиме
На санлітучку й просто в оберем.

І завтра вже не треба більш пайка,
І їм, хоробрим, випишуть мандати,
Що, мов, були розвідники й солдати
І доля їх була, як сон, тонка,

Що не шукали затишку в біді,
Чужих земель, чужинських географій!
І голоси їх буйних біографій
Шумлять мені, мов клени молоді.

А мертвому насиплемо до віч
Чужу ріллю, пошлем додому звістку
І спешимо на гордім обеліску
Його життя важких розлук і стріч.

Прости нам гріх, небачена жона,
І не грои, дитини ручко біла,
Що ми його не захистили тіла,
А він пам брат, але на те й війна.

Напевно, буде те прощено нам,
Що ми од горя стали незavidні,
Але ми в гніві наступали три дні
І бились три дні лиш його ім'ям.

І хай він спить, немов живий, між нас...
Я більше говорить не маю права...
Нехай Лютомир, Кряжич, і Морава,
І молодих віків густа заграва
Над ним у дзвони дзвонять повсякчас.

О поїздів фронтвих бистрота,
Вечірня даль, розкраяна надвоє,
І хмар низьких посивілі сувої,
І на шляху сосонка золота!

Хрипить і свище дзвінко паровоз,
І машиніст, замащений в мазуті,
Стає на східці, в заліззя окуті,
Везе солдатів від смертей і гроз

З Берліна, з Праги, з віденських долин,
З карпатських круч і з-над ясної Влтави

До Мінська, до Тобольська, до Полтави
І до грузинських сніжних верховин.

Вези їх, машиністе, день і ніч,
Підеш вугілля, хлопче-кочегаре,
Щоб з паровоза світла, димна пара
Висіла в небі звісткою для стріч.

Нехай солдата жінка привіта
І до світанку висидять обов...
О хмар низьких розкраяні сувої
І поїздів фронтових бистрота!

Тоді на станцію виходить мати. Моя мати у темній хустині над синіми старечими очима, в юхтових чоботях, припалих пилом польової дороги. Руки її тримають хліб, спечений для синів, і пахнуть ці руки осіннім вересом і тим бентежним запахом моєї юності, який ношу я по сьогодні в своєму серці.

Постій годину, пройдуть поїзди,
Постій до ранку: їх зустрінеш, може...
Тебе чекання горбить і тривоже,
Багрить проміння теплої звізди.

Така ти в мене вічно, як була:
Між людьми непомітна, невисока...
Ото з синами все, було, морока:
Кормить, поїть та бабські знать діла.

Жнива надійдуть — висушить копа,
Стерня поколе до кривці і поту,
А діти все росли поміж клопоту.
Дивись, і старість в гості підступа.

Дитинство буйне видиться моє,
І юність вітер спогадів хитає.
Тебе, — нап'ється батько, то поб'є,
А потім і потішить, всяк буває.

Нам в інститути вийшло йти, до шкіл,
До нових воєн і гарматних гуків,
А в тебе дні поділені навпіл:
Йти від мужа, від синів до внуків.

Старанно хліб покраєш до стола,
Миски поставиш, глянеш по роботі:
— Ви їжте, діти, ну, а я вже потім...—
І сядеш збоку, тиха і мала.

За кожного посивієш, як дим,
За невісток, за внуків, за сусідів.
Коли й кого і хто за що обидив,—
Все зло на себе, а добро — другим.

— Та я стара. Чого там! Все моє...—
Зітреш усмішку хусткою потиху...
Для інших — хліб, а як собі — то крихту,
Для інших — радість, а собі — що є.

Яких-то снів наснила за війну,
Яких думок надумала за літа!
Сини пішли шляхами на півсвіта
Вітчизну захищать полум'яну.

Несла листи їй пошта польова
Із Балтики, з Карпатів — атестати,
А кров синів їй хто міг показати?
Тим більш для крові не живуть слова.

У темні ночі, в поклики світань
Вже поїзди з війни ідуть додому,
Сини твої з-під смерті і з-під грому
Вже на пероні. Мамо, бачиш? Встань!..

Запахло війною на пероні, наростає крещендо вітру,
вересневе листя котить під паровоз, сушить його димом,
палить іскрами. І за тим листям швидкі й плечисті
виходять з теплушки сини при зброї, з котелками
в руці — де б його чайку сьорбнути? Вийшли
та й побачили матір. А вона вже біжить до них, підняла
руки, впустила хліб додолу: — Сини мої! Сини мої милі!

Найстарший мій, скажи мені тепер,
З яких річок ти пив, і де проходив,
І де сліди важких твоїх походів
Залізний вітер воєн не затер?

Які ти раши злікував собі?
Із ким братавсь? Яку знайшов людину?
Гарячу мрію, — матерню, єдину, —
Леліав серцем в радості й журбі?

Підійшов найстарший до матері, зняв пілотку, розпо-
відає про те, що лишилося в серці, як випечене гаря-
чим залізом:

— Ворог, мамо, убив дитину,
Мою п'ятилітню Олю, дочку,
Мою незабутню, одну-єдину,
Зелену ялинку мою гнучку.

Ворога того зустрів я в бою,
Нашої слави гримів салют.
«От, — кажу, — стрілися ми з тобою,
Кате мій, падай і мри отут!»

Я вбив його, мамо. І легше стало,
І, наче птаха, стріпнулася душа...
А нам же іти на Ельбу немало,
Де буряні ночі й розбита соша.

І десь на безлюдді, в крутім димищі,
Де зорі грілись, як жовті піски,
Почув я в будинку, в огні, на горищі,
Тремтячі дитячі два голоски.

Вони захлинались од спраги й суші,
Од жару й вогню обгорілих кімнат,
І смерть у торбинку клала їх душі,
Схожі на теплих горобенят.

І смерть уже ставила чорну печатку
На ділі своєму, як і завжди.
Кинувся в пломінь, хлоп'я й дівчатко
Виніс і смерті сказав: подожди!

Шинелею вкрив їх, підняв, не глядя,
Доніс в медсанбат на однім плечі.
Може, згадають колись, що дядя
Їх із пожару виніс вночі.

Зіходить тепла вечорова зоря, бринить на синіх матерніх очах. Мати стоїть нерухомо, мов закам'яніла. Потім підходить до найстаршого, цілує обвітрені, запечені війною губи: — Спасибі тобі! — А середульший уже кинув цигарку, підняв автомат на плече, вийшов перед неї:

— Мамо, я теж скажу!

— Ну, говори своє заповітне.

— Як шуміли вороги,
Як лягали до ноги
Під броню побиті,
Я знайшов друга в бою

*

Біля смерті на краю,
В почорнілім житті.

І підняв його, й поніс
По вибох од коліс.
Ми живі ж, ми люди!
А від того, від бійця,
Ні усмішки, ні слівця:
Смерть сіда на груди.

Що ж, виходить, — трудно нам
Смерть поділим пополам,
Мій названий брате.
Куля вдарила й мене, —
Хто ту рану спом'яне,
Хто те буде знати?

Ми вмирили три доби,
Там шуміли нам дуби,
Хлюща плюскотіла...
Їли вдвох сухий горох,
Я траву м'яку, як мох,
Клав йому до тіла.

А знайшов нас медсанбат,
«Що ж, — кажу, — підводься, брат,
Буде діло путнє».
Де ти ходиш, робиш як,

Друг мій, Вася-сибіряк,
Брат мій незабутній?

Хай згада нас тихий Дін,
Золотої Праги дзвін,
І Варшава, й Вісла.
Темний ворон у полях,
Горячий моравський шлях,
Туча, що нависла!

— Добре діло — стояти за друга. Святе діло. А ти, мій найменший, Іване, чому ж мовчиш? Що доброго вчинив на війні? Що бачив?

Тоді гаснуть над станцією рапкові стожари, промінь сонця б'є в обличчя третьому, і мати бачить його, світлого і веселого, як у дитинстві, коли співала йому колісанку: «Ой люлі-люлі, котино, засни, мала дитино», — а він сміявся і простягав до неї рученята.

— Чому твої руки опущені додолу?

— Вони холодні вже півроку. Я мертвий, мамо.

Лежу я в Мораві на сивім схилі,
Дзюрчить у ногах горяний потік.
Далекі мої, незабутні, милі,
Мені тут лежати судилось вік.

У касці моїй ночують тумани,
В АХО в нас тій касці знають число,

Із серця мого крізь чотири рани
Зелене, колюче жито зросло.

Летять наді мною моравські птиці,
Сідають до віч воркуни голуби,
Ночами мені жебонить криниця,
За батька, за матір — старі дуби.

Я кров їм віддав — нехай зеленіють,
Я голос їм дав — хай гудуть вони,
Несуть мою мрію, мою надію
На площу Червону із чужини.

Повз мене проходять полки і роти,
І Конєв, і Жуков бувають тут,
Обличчя моє без тривоги й скорботи
Приймає з Кремля грозований салют.

Батько мій рідний проходить в заграві
І слуха, як в полі стихає бій,
І каже він людям: «Лежить в Мораві
Синок мій. Солдат мій. Хороший мій...»

Мати кидається до найменшого, хоче обняти його,
але зникає рідне обличчя сина, розпливається в імлі,
як далекий журавлиний клекіт, і тільки бачить вона
синові навіки заплющені очі, і серце, пробите кулями
навиліт, і зелений колос, що виріс з його тіла на мо-
равській долині.

— Сину мій! — кличе вона. Гудуть сурми вітрів над поїздами, і стоїть на станції рум'яний ранок.

А додому ішли, як у дзвони гриміло,
Мов приїхали хлопці — і зовсім — із фронту,
Отепер вже візьмуться за мирне діло,
Хай спочинуть із тиждень, і пальцем не троньте.

Подарунки на свято привезла міліція.
Частувати гвардійців — не легка справа.
Десять півнів зарізаних лягло на полицю,
І перчаним огнем пломенилася страва.

І дими над хатами стояли верблюдами,
Сідуваті і мирні, легкі і прозорі,
І курині голівки виднілись над блюдами,
Летячи по мисках у холодній коморі.

І дівчата дивились у люстра лукаво:
— Що то буде — побачим, гляди, ще й весілля... —
І димились на огнищі бронзові трави
З сталінградських долин по високе Трипілля.

Вже під вечір сідали до столу у хаті
Із сусідами, з близькими, із родичами.
Два сини, два живі, два на щастя багаті,
Хоч те щастя, як кажуть, не носить за плечами.

Ну, а мати в кімнаті не була поклони,
Оглядала у сховнику одяг не новий:
Двох пайстарших — замащені комбінезони,
А найменшого, вбитого, — піджачок празниковий,

Дві сорочки, прасовані чисто і гладко,
Та рушник із узором: листя на дубі.
Тут лежала його піонерська краватка
І значок комсомольський, що видали в клубі,

І школярські коньки, на гулянці притерті,
Як біжить, було, з вітром у білім завої,
Атестат з військкомату, листи у конверті
З тої пошти далекої, із польової.

А коли поночило і зорі із дітьми
Вже наслухались співу про Галю й Катюшу,
То здалося старій, що стоїть за ворітьми
Той, найменший, що ліг, наче камінь на душу.

А як дощиком вдарило в вікна ззадвору
Вересневим, густим передзвонисто й хлипко,
То сусіда сказав: — Так Ванюша із зборів
Як приходив, бувало, то стукав у шибку.

Зашуміло гілля, мов трусили їх заблуки.
Покотились антонівки — гирі неначе.
І найстарший сказав: — Ти дивись, які яблука!
Це ж Ванюша садив їх, вродило добраче.

Та й по чарці хильнули й руками легкими
Заплескали в долоні,— гульба ж наостанці.
І здавалось усім, що й Вапюша із ними
Випиває і креше підковами в танці.

Стояли люди на матерньому подвір'ї, гомоніли стиха
і радувались, що війна минула, до роботи пора бра-
тися, хлопці вертають додому, кажуть, це знову на
станцію ешелон прибув. А перед ними Батьківщина
засвітилася од Алтаю і по Дунай, як ото вві сні буває:
в димках, у росі, у дзвоні ковальських молотів, з поля
війнуло бензином, в МТС заправляли перші трактори.
І високі журавлині ключі курликали в небі: «Будемо
жити!» І дві молоді яблуні під вікном хилилися мате-
рі на плече: «Будемо жити!»

Будем жити повіки, як Волга й Дніпро голубі,
Як гранітний Хрещатик на київським давнім горбі,
Як висока тополя,
Як земля наша з поля,
Перепалена, чорна, та рідна мені і тобі.

Будем жити, як сталь, що в огні і горить, не згоря.
І двадцятого віку підводяться руки: пора!
Встала світла година,—
Вбили змія з Берліна,
Замели пожарину з двора.

Що ж робити мені? Я — тривожний, нестомлений
птаха,
День новий устає, і куриться незвіданий плях.
Буду воїном жити,
Буду путь сторожити
На твоїх на кривавих й зелених полях.

Поросту колючками і вкрию сухі береги,
Щоб не бачила мати чужої страшної ноги.
Є ще серце у мене.
Вирви, тепле й шалене,
Поділи на частки і додай до цвітіння снаги.

Хай пилина моя розів'ється у цвіті новім
Колоском чи калиною в вічнім горінні своїм.
...Буду воїном жити,
Буду путь сторожити.
О народе радянський мій, вічно живім!

1945

I

Було це в перші дні, у довгі люті тижні,
 В диму зловісної вечірньої зорі
 Каркаси рідних міст, як форпости недвижні,
 Тремтіли в вибухах і тліли в пожежі.
 У клетоті землі збутніли теплі ріки,
 Залізо, пил і піт, походний шум трави
 Ввійшли в людське життя. І сонце міднолике
 Світило в бліндажі і танкові рови.
 — Прощайте, мамо, йду! — Іди.— Пустіє хата...
 — Прощайте, батьку, йду! — Іди.— Стиха луна...
 Полки ідуть вперед, і воду п'ють солдати,
 За край радянський будуть воювати,
 Нащадки їх згадають імена.

А тут, біля дуба, уранці-рано,
 Де промінь кладе золоту печать,
 Чути розмову: — Хто ж то, Оксано,
 Буде тебе проводжать-зустрічать?
 Хто із тобою піде до клубу,
 Ген за дніпрові нові мости?
 Хто опівнічну розмову любу
 Буде, зітхаючи, довго вести?
 Може, відмінник з десятого класу,

Може, комсорг із «Жовтневих зір»?
Бачив: проходив, буває, часом,
Все заглядає до тебе в двір.
— Теж мені! — Блиснула теплим зором
І засміялась, як жар сама.—
Ой і чудний ти! Оце говорим,
А в мене й на думці того пєма.
Як же я можу з другим стояти,
Витись із ним, паче буйний хміль,
А проти тебе в полі гармати
Будуть свистіти, як заметіль?
Як же кохання мінять на звичку,
Слухать привітні чужі слова,
А біля тебе в полі — мигичка,
Ворон, та ніч, та розрив-трава?
Буду чекать в погоду й негоду,
Видивлюсь, вистражду. Ну, а ти?
Тільки б сліди твого походу,
Наче надію, оберєгти.
Прийде до мене той день чудесен,
Що не случиться — війна ж мине.
Буду чекати хоч двадцять весєн,
Хоч, може, тоді й не впізнаєш мене...
От, бач,— засміялась,— я вже й бабуся.
Ти, правда, не дуже любиш бабусь?
— Оксано, не смійся, я повернуся,
Я не загину, не похилюсь!
Чуєш? — Я чую, я вийду стрічати

Он куди, знаєш? — Він знав куди:
Там — дві тополі в полі й зірчате
Неба полотнище... Юність почата
Пилом і кров'ю мела сліди.
Поцілувала його, як мати.
— Любий мій, ждатиму! Йди... Іди!
Що то за літа пливуть пекучі?
Що то за пісня дзвенить-буя?
Що то за дівчина стала на кручі,
Мовби то доля твоя й моя?

II

За мостами, в сивім інеї,
За пероном вдалині,
Поїзди летять по лінії,
Наче змії вогняні.
За похиленими трубами
Вітер свище навмання,
Гонить окриками грубими
Ночі дикого коня
Через Дарницю і Коростень,
За Житомир і за Случ,
Сосняків зелений поростень
Б'ється в вікна обіруч.
І хати, неначе горлиці,
Розлітаються в імлі,
І тополя шепче, горнеться

Все до матері землі.
І прощаються із нивами
Ті, в теплушці під замком,
Поглядами полохливими,
Голови страшним хитком.
Добрим словом, як порадою,
Я в далекому краю
Всіх вас мислями одгадую,
Всіх вас бачу й пізнаю.
Ти похилена чи мед-вина
Десь хильнула уночі?
Ти з Ростова а чи з Медвина?
Із Орла чи Таганчі?
Ну, а ти, що під колонкою
Воду хлюпаєш до скронь?
Звуть дівчата краснодонкою,—
Шахтарянка — як вогонь.
Ну, а ти, що хліба дещицю
Доїдаєш, молода?
Там, де Ятрань круто плещеться,
По камінню б'є вода...
Ну, а ви, як цвіт на обрії,
Не зів'ялий восени,—
Ви з обухівської, з доброї,
Із моєї сторони?
В'ється пісні тихе плетиво,
Горячий і свій мотив,
Плаття сірі маркізетові,

Що привіз кооператив,
Хусточки легкі дівочії,
Видані на трудовні,
Що комусь біліють ночами
В снах в окопах, на війні.
Тільки хтось війну ту вилає,
Що листи не йдуть. Зима...
Тільки в декого ні милої,
Ні хустини вже нема.
І теплушки в синім інеї
За пероном вдалині
Мчать, і мчать, і мчать по лінії,
Наче змії вогняні.
Їх кордон стрічає почами,
Ріки Ельби і Дунай,
І за мріями дівочими
Десь зникає рідний край.
А поля чорніють гонами
(Добрі спомини живі),
І за сірими вагонами
Ходять німці-вартові.

В гурті дівчат-подруг, порадниця і втіха,
Оксана їде в ніч. Прощай, зелений край!
То гляне у вікно, то заговорить стиха.
Подруги ж пристають: — Оксано, заспівай! —
І от вона впліта своє кохання в слово,
Як цілувались вдвох, а хто ж то буде рад?

І стихне, й знов почне, і гляне тонкоброво.
«Вийшла, вийшла на берег Катюша за колгоспний
сад».

Та й бачить в тім саду дуби перегорілі
І сонця чорний диск, обкований в огонь,
Тривожне вороння шумить на небосхилі,
Півнеба запила і на застиглим тілі
Сідає, очі п'є, шука холодну скронець...
Бринять м'які слова про білену постелю,
Як милого ввела, поклала спать на край,
А де він, милий, є? Вдягнув той рік шинелю,
З танкістами пішов. Прощай, не забувай!
І геться рейок слід. Високі семафори
Зеленим світять ніч, пожари, глушину,
Підводяться навстріч перони і собори,
Оксано, ти не спиш? Дівочі спів і горе
За поїздами вслід біжать в Німеччину.

III

Чотири літа пролетіло,
Як сірі птахи за лани,
І вже солдатське біле тіло
Засмагло сонцем чужини.
На Ельбі бій почався зранку,
Горів зорі багровий міх,
І екіпаж в переднім танку
Боровся й думав про своїх.

Уже на ричаги мотора
Із рук спітнілих, мов смола,
Стікали жар, і темний порох,
І краплі поту із чола.
Вже Тимофій хотів би спити
Ковток холодної води,
Але де взять? Несамовито
Заліза й пороху сліди
Покрили поле, площу бою,
Сусіда справа і НП,
І заховалось над тобою
І сонце в куряві сліпе.
Не жди, нема тобі спокою,
Як бурі в ночі грозовій,
Керуй огонь важкий рукою
На цій страшній передовій.
Температура крові й сталі
Перевернула все до дна:
Життя, і смерть, і сонце, й далі.
Глухого бою глибина
Гримить, і свище, і клекоче,
І піднімає в пил і злам
Броню, бензин, осліплі очі
З людською кров'ю пополам.
І танк на танк повзе, коротку
Пустивши чергу по броні,
І самоходка в самоходку
Снаряди плеще огняні.

І лобові щити, мов коні,
Заскреготіли — й на диби.
І диму пасмуги червоні
Лизнули баштові горби.
То Тимофій на розвороті
Пустив з фашиста пил і дим.
Ото радітимуть у роті:
Це одинадцятий за ним
За шосту битву. Тимофію!
Не мрій, поглянь: крізь синь і згар
Ворожий «тигр» повзе й шалів.
Удар і тріск, і знов удар.
Він сіє кістяву і сажу,
Зчорнілі, спалені піски.
Твої хлоп'ята з екіпажу
Лежать, як збиті колоски.
І ти лежиш. Спітнілий, рідний,
А над тобою — смерть і гнів,
І вже не чуєш: клич побідний
Оддаленів, одгомонів.
Лиш тихо клоняються дерева,
Дзюрчить малий гірський потік,
І чиста памолодь травнева
Живе, п'ючи зелений сік.
На дубі скаче сива птиця
З янтарним дзьобиком: сівіть!
Медовим соняхом зірниця
У небі тихому стоїть,

А ти не бачиш. Землю й днину,
Цвітіння, й птиць, і теплий грім —
Ти все вмiстив в одну хвилину
В гарячiм подиху своїм.
Ти кликнеш те, що ще одквітне,
Що серцем виносив давно:
Своє найперше, заповітне,
Своє кохання. І воно
Приходить в гості. Смерті ноша
Зникає, легша, як колись.
«Це ти, Оксано?» — «Я, Тимоше».
«Ну, руку дай. Ну, нахились.
Де ти ходила, де ти бувала,
Де виглядала в найтяжчі дні?»
«Я твої стежки обцілувала
Всі, що проходив на цій війні».
«Звідки ти знала, що я приїду,
Що надо мною смерть не звиса?»
«Я принадала до твого сліду
Тисячу кілометрів, як роса.
Я видивлялась з чужого порогу,
Де ти страждаєш, радієш ти.
Косами своїми слала б дорогу,
Тільки щоб танкам твоїм пройти.
Кров твою вчула і затремтіла,
Гасне ж бо сяйво очей голубе!
Тільки не встигла підставити тіла
Під ті осколки, що збили тебе.

Це б я тобі розчесала чуба,
Ось він — бурштиновий гребінець,
Жалко, Тимоше, полумінь-згуба
Кучері іспопелив нанівець.
Ось я сорочку чисту дістану,
Солдатську зніму, — обгоріла вона,
Може, побачу, — яку ж то рану
Мені на життя положила війна.
А коли почую, що тіло не дихає,
Так, як тростина суха комишу,
Не стану одна утішатися втіхою, —
Свою косою себе задушу».

Отак тапкістові в кошмарі
Ввижалася його любов.
А вечір листя гнав по хмарі
З судетських луків і дібров.
І вороння на злу кончину
Зліталось в сотні чорних сот
З-під Ліпи Чеської, з Дечина,
Із радебейлівських висот.
Хоч тій любові — горя мало,
Сиділа б вік біля бійця,
Все цілувала, милувала,
Все припадала б до лиця.
Зашерхлі губи, очі сині,
Долоню теплу, ледь живу,
Несла й кигикала б в долині,

Як чайка в бурю грозову.
Над полем крові і двобою
Розквітла б знов, шептала б знов:
«Мій милий, чуєш? Я з тобою,
Незраджена твоя любов».
Він застогнав... «Оксано, де ти?»
Ще бій не стих удалипі,
Ще травня бронзові комети
Стоять в гарматному огні.
Та вже ні мови, пі любові...
Видіння зникло. Все. Кінець.
Чому ж бричить ласкаве слово:
— Боець, водички дати, боець? —
Чому ж крізь сон і трудну муку,
Під димним небом уночі
Людську він чує теплу руку
На помертвілому плечі?
Гарячий подих десь на серці
І шум сторожкої ходи...
Дівча в солдатській гімнастерці
Із котелка дає води.
Він чує мову скупувату
Крізь мінометний дальній грім:
— Берім його до медсанбату,
Ще, може, виживе. Берім! —
Бинтом — безболісно і вміло,
Слова ж — як пісня з-під смичка...
Його страшне безвольне тіло

Несе топецька і гвучка
Русява дівчина. До рана
Повзла й несла до ближчих хат.
— Оксано, ти? — Я не Оксана,
Я — Зіна. Он наш медсанбат...
Та ви вже ожили цівроку,
Горілки дати? Трохи дам.—
А він дививсь па неї збоку
І заздрич юності й літам
Цього дівчати. До вечері
Його купали, стригли й знов,
За полотняні вніспи двері,
До ліжка вкляли. Так немов
Аж поздоровшав. Болю жала,
Здалось, притихли. А вона,
Таки ж та Зіна, заходжала,
І відкликалась, як луна,
І підмітала біля ліжка,
Щоб не пилило... «Хай засне!»
І молода її усмішка
Була як видиво ясне.
В непам'ять впавши опівночі,
Він ще заглядів, мов крізь дим,
Як голубі тривожні очі
Тишком заплакали над ним.

Вісім днів він бився з болями,
Не проказував слова.
Ніч шуміла із тополями
В наголів'ї, як вдова.
Жайворонків десять зграєю
Принесли з Вітчизни вість:
— Що ж ми, хлопче,— помираємо?
Хто нам, хлопче, відповідь?
Прилетіли, бач, не з горя ми...
Рідний край тебе віта,
Там, під вимитими зорями,
Наливаються жита,
Там, де липами та кленами,
Під дубами вдалині,
Сіє зливами зеленими
Перше літо по війні.
За траншеями та вирвами
Прогримів і твій салют,
Ми тебе од смерті вирвемо,
Вищебечемо отут.

І він прокинувся на світанні,
Цвіла у вікнах далина.
Ще рідні образи останні
Бриніли тихо, як струна,
Ще юність билась і тремтіла

Із синіх і загірних літ.
Частками змученого тіла
Він пізнавав воскреслий світ.
Гарячий промінь на підлозі
Котився м'ячиком. І те ж
Обличчя дівчини в тривозі,
Як не дивись за ним, не стеж,
Міняє настроїв.— Що зі мною?
Подай-но, дівчино, води.—
І знову згадкою одною
Хитнулися танкові ряди.
На лікоть звівся.— Де бригада?
Ще не скіпчився бій? — Давно!
Я так за вас, повірте, рада,
Ми тут рішили: все одно
Ви не умрете. Восьму днину
І восьму ніч — одна біда,
Тут вас гляділи, як дитину,
Буває, мати догляда.
Ви поривалися додому,
Оксану кликали вві сні.
То хто ж вам буде, жінка? — Ні.
— Не треба. Не кажіть. Відомо...—
І нахилилась в неспокої,
І зашарілася сама,
Як гілка в лузі над рікою,
Коли подме на ню зима,
Дихне на неї хвища люта,

Снігів жорсткий, холодний цвіт,
Вона ж, зморожена й закута,
Тріпоче й тягнеться у світ.
Ой Тимофію, Тимофію,
Ти вперше вгледів за війну
Оці густі тремтячі вії,
Очей блакитну глибину,
Несмілий погляд, повен муки,
Тривожної, хмільної мли,
Оці легкі, смугляві руки,
Що мертвого тебе знайшли,
Несли і мліли... Вперше, може,
За всі криваві й довгі дні
Чуття незнане знов тривоже,
І серце б'ється у вогні,
І ти, як бідний міхоноша,
Що крихту щастя відшукав:
— Це ти знайшла мене, хороша,
Між спелелих, чорних трав?
— Я, Тимофію... — Слів подяки
Він не промовив. А вона
Без слів, без погляду чи знака
Його чуття пила до дна
І розуміла все. — Вже скоро
Я поздоровшаю — і в бій.
— Чому ти в бій? Війна ж учора
Скінчилась. — В тиші зоряній
Гарматні вдарили салюти

На честь, на славу, на хвалу,
В палаті всім дали хильнути
На радість чарку немалу.
Як жаль, що не було поетів
І журналістів, як на те;
У небо ж били з кулеметів,
Із автоматів, із ТТ.
І цілувались між собою
Ще вчора ранені бійці,
Що смерті ждали десь у бою,
Аж глянь — всьому тепер кінці.
Тепер додому їхать можна
І вже листи писать не ті.
Година чорна і тривожна
Не стисне серце в самоті.
Учись, трудись, з дівчатьми знайся
І не кричи: «Хто йде, чи свій?»
Кури, і з жаром не ховайся,
І не маскуйся, не пригинайся
Хоч на якій передовій.
А Тимоша взяла осмута,
Бинти рвонув ізгаряча.
Вовнних днів година люта
Його ж вела з-під Калача
Через Дінець, Дніпр і Ніду.
Мовляв, діждемось, не біда,
Її, омріяну побіду,
За днями крові і труда.

Вона у снах брела ночами,
Щоб ти, солдат, лиш був живий,
Вона ходила за плечами,
Як незрадливий вартовий,
Вона махру твоєю смалила,
Без цукру сьорбала чаї
І, як солдат, проста і сміла,
Ділила помисли твої.
І от тепер її, єдину,
Крізь грім, і згар, і шум застав
В останню радісну хвилину
На полі бою не застав.

Він аж зубами скригнув з люті,
З того сумного почуття,
Що руки мав отут прикуті,
Що спав, як роджене дитя,
І не почув кінця двоною
За димом стоптаних долин,
Не чув салюту над собою,
Який в сто літ бува один.
Отак дожився до напасті,
Не пам'ятає дня й числа.
...Чарчини сині і гранчасті
До ліжка Зіна піднесла:
— Давайте вип'єм на здоров'я.
Та й закуси бери, поїж.
За нашу Волгу й Подніпров'я,

Де пас чекають!

— Хто?

— Свої ж.

І він поцокався невміло
За день, що щастям підкотив,
За те велике, грізне діло,
Яке він кров'ю оплатив,
Яке тепер жило в народі,
Зламавши мури і фронти,
Як буйний вітер на свободі,
Якому вшину не знайти.

V

Дівчата з нашої частини,
Який вам обрїй зацвіта?
Пройшли надбур'ями густими
Воєнні молоді літа.
Я бачу ночі подніпрові,
Шинельки ваші в тумані,
Як ви, русяві й чорноброві,
Жили й трудились не одні,
Як погибали з нами в полі:
«І ти солдат, і я солдат»,
І наші рани й чорні болі
Несли на плечах в медсанбат,
Давали випить склянку чаю,
Щоб не зомлів і не згорів,

І, по сердечному звичаю,
Нам заміняли матерів.
При телефоні в батальйоні
Всю ніч, — а спать, скажіть, коли?
І ваші прапорці червоні
Мене на Ельбу провели.
Трудним, озлобленим в півночі,
У землянкову темну тиш,
Ви цілували наші очі,
Щоб ми дивилися ясніш.
І, може, скажуть не до діла:
«За що на ній ота медаль?»
А та медаль в крові вкипіла,
На ній і пил, і піт, і жаль.
І, може, скажуть: «Бачиш, зірку
Десь доп'яла на цій війні».
А як згадаю... жити гірко
Було, скажу, тобі й мені.
Я бачу дальню переправу,
Де ми вмирили на межі,
І вашу славу нелукаву,
Як чистий вогник в бліндажі,
Дівчата з нашої частини!

У теплий серпень теплі зорі,
Вогнів вечірніх мирний дим,
Старі дуби на косогорі
Шумлять під вітром навісним.

Танкіст збирається додому,
Думки не ті, і дні не ті,
Окріплому і молодому,
Вже сниться поїзд на путі.
Сигнали жовті і червоні,
І семафорів дальній зір,
І десь в сусідньому вагоні
Акордеона перебір.
В путі, в теплушці зайде мова,
Де воював, з яким полком, —
І жару стрічка малинова
Тремтітиме під котелком...

Зібрала Зіна різні речі:
Шинелю, чоботи, мішок,
Дрібні дарунки для малечі, —
Прийдеш, почувеш їх смішок.
Тому — шкіряні черевики,
Сорочку вишиту, як май,
Тому — гармошку невелику
Губну, бери, заграй та знай.
А іншим — коники. І в поле
Пішла до станції із ним,
Своє чуття неохолоне
Несла захованим, святим,
Гарячим серцем.

— Мене ти любиш? За що, дівчатко?
Може, за рану в правім плечі?
Може, за те, що живу спочатку,
Подихом твоїм обігрітий вночі?
Я знав це чуття колись, світле й жагуче,
Під його диханням жив і яснів,
І тучі у небі — були не тучі,
І горе минало маревом снів.
Залізо подай — зім'яв би, як глину,
Землю б на плечі звалить — поніс,
За одну коротку любові хвилину,
За одну краплину коханих сліз,
За посмішку — з ночі стояв би до рана,
Нехай би тіло хоч смерть огорта!
— Хто вона, Оксана?
— Правда, Оксана.
Все проминуло, як фата моргана,
За оці за чотири важкі літа.
Де вона? Що вона? Згадую знову
Очі, і посмішку, й пахощі кіс,
Напівзабуту рідну розмову
Хоч би з минулого вітер приніс.
Очі заплющу — приходить спокій.
Сміх її — дзвоник із темноти,
Голос м'який, молодий, невисокий,
А подивлюсь: біля мене — ти.
— Я?
— Ти, в ході, у найменшім русі,

В кутиках уст — той же самий жар.
Тільки от коси у тебе русі,
А в неї лились, як чорний пожеар.
І такі ж у тебе гарячі долоні,
І зморшка на чолі, як жаль промайне.
От була б вона у вас в батальйоні,
То так, як і ти, врятувала б мене,
То так, як і ти, біля мене б ходила.
Німці взяли її, знаю я,
Мила моя...
— Хто ж то у тебе мила?
— Зіно, утішнице, радість моя!

І він, як з болю, сплющив очі
Од хмелю золотих волос,
І тіло трепетне дівоче
З його раменами злилось.
І цілував, і дихав тілом
Її, п'яним і молодим,
І двоє серць переболілі
Тремтіли віддихом одним.
Відчув шоку її гарячу,
Сльозу — на шерхлій, на своїй.
— Мій любий, мій... Ні, ні, не плачу,
Це так... Це я... Хороший мій! —

І знов уста і щоки близько,
І знов хмільна солодка мла.

Земля хитнулася, мов колиска,
І полетіла, попливла.
Вже ні людей, ні слів веселих,
Ні дум жорстоких о цій порі,
Нічного неба круглий келих
Горить узорами зорі,
Та й більш нічого. — Любий, годі,
Тобі пора. Ходім? — Ходім. —
Обоє, зріднені у згоді,
Пішли, притихлі. Ген на сході
Шляхом второваним своїм
Котилось сонце в синій стелі!
Тополі гнулися в поклін,
Гудки на станції веселі
Кричали вітру вперегін.
— Постій, постій, я ще приїду!
Люблю, коханий, я прийду!.. —
Дуби ронили лист по сліду
У пристанційному саду.
І Тимофій ще бачив зливу
Ранкових променів здаля,
Її, заплакану й щасливу,
Що десь відходила в поля.
Її очей тепло й неспокій,
І майво кіс («Кажу, ти рад?»),
І край хустини одинокий,
Що кликав знов тебе назад.

Привіт тобі, привіт, радянський вольний доме!
 І рідних міст, і пив узористий кришталь,
 Он журавлі ключем летять у невідоме
 («Курли, курли, курли» — у вересневу даль),
 Дубів спокійний шум у багреці та злоті,
 І перший холодок на зораній стерні,
 В колгоспнім полі пісня по роботі
 В осінніх вечорах тече в юнацькі дні.
 А голос так дзвенить, плете шовки-узори,
 Що серце завмира. Ти й сам би покотив
 Веселим хлопчаком через поля і гори
 Туди, куди веде незгублений мотив.
 Чи тракторист шука свою пекучу мрію,
 Чи молоде дівча в легкі сімнадцять літ?
 А може, бій згадав і ночі грозовії,
 Вернувшись з війни додому, інвалід?
 Стоїть йому в очах карпатський димний ранок,
 Теплушки скрип нічний, боїв глуха луна,
 Встають із чорних піль, із переправ, з землянок
 Товаришів знайомі імена.

Од станції шляхом, накоченим у жниво
 (На хлібоздачу хліб возили до комір),
 Додому Тимофій вертався. Наче диво,
 Шумів понад Дніпром густий сосновий бір.

Останки бліндажа, потлілого в негоду,
На збочині крутій гармати щит в іржі
Стрічалися йому. О дальні дні походу!
О кинуті навек, забуті бліндажі!
Віконце з сосняку, старий пучок соломи,
З двох дощок тапчанок у темному кутку, —
Все так лишилось в нім, як в дні тривоги і грому,
Коли ми за Дніпром шукали путь витку.
Тут грілися бійці, і лейтенант щасливий
Дзвонив у телефон, мовляв, порядок с.

Тепер над попелом чебрець повився сивий,
Як наша молодість, яку ніщо не вб'є.
Снаряда слід важкий черкнув залізне титло.
Тритонки в місто йдуть і мнуть гіркий полин.
...Здається, в бліндажі із гільзи блима світло,
Ватутін уночі рішає бою плин,
Бо партії наказ веде над сиві хвилі
І править армій шлях на ці сухі кряжі.
О світло красних зір на ріднім небосхилі!
О кинуті навек, забуті бліндажі!
Танкіст додому йшов, а в нього за плечами
Мішок — солдатський скарб незгублений, і в нім
З нехитрими, як світ, похідними речами —
Дарунки друзів. Я про це повім.

Коли його усі проводили з бригади
В останній ясний день у тихому ліску,

То друзі стали в ряд на бойовім параді,
Прощання мить вчуваючи близьку.
І в кожного в душі й на серці затремтіло,
Не в одного, сказать, з'явилася сльоза.
Жили ж разом в бою, одне робили діло,
І скільки друзів тих упало й почорніло,
Скількох із них павік покрила в ніч гроза!

Притихлий Тимофій, що вийшов з медсанбату,
Відчув цю близькоту без кривди і оман,
Очей тепло ясне і мову небагату,
Гарячий серця жар, що раз даний солдату,
І дружби добру міць, народжену із ран.
Він кожного із них в обличчя знав за роки,
За ночі штурмів злих і горесних невдач.
Он голову підвів ставний юнак, нівроку,
Правофланговий друг, обсмалений сурмач.
Он стали поблизу і техніки, й радисти,
В комбінезонах — вслід — веселі баштарі,
І водіїв потік, шикуючись вчисто,
Гвардійський стяг несе у полум'ї зорі.

«Де не шуміло ти, скажи, моє знамено?
Розлуки час настав — і ти мені прости.
Я всі броди й річки згадаю поіменно,
Всі пройдені злічу місточки і мости,
Де ти мене не раз вело із бою к бою,
Де я радів, журився, і дихав лиш тобою,

І гнівом клекотів, і кидався до мсти».
Так думав Тимофій в останню ту хвилину,
Припав, поцілував полотнища краї,
За довгі ночі й дні, що мчали без упину,
За радощі свої і труднощі свої.
А потім сіли всі півколом на травичі
І випили чарки і, ясно, все до дна.
Парторг підніс йому, подарував рушницю
Шістнадцятку: — Дивись! Двоствольку. Ось вона!

На зайця з нею йди в поля чи в шумні нетрі,
Шукай лисиці слід у вечори сіді,
А бій — хороший бій: на сімдесят п'ять метрів,
І два стволи горять, як сонце по воді.

Він дивиться з гори на подніпрові плавні,
На білі од дощів, сухі очерети,
Дитинства теплий слід плете стежки недавні
І юности пора, — до неї не пройти.
З плеча рушницю зняв, на ній гарячі блиски,
Приліг, націлився, зрадівши, як дитя,
На плесо — он пливуть прудкоголові лиски
І сизий селезень веде мале утя.
Рушницю одіслав. Згадав недалню хату,
Там мати, й дві сестри, і вогник на вікні.
А селезень підняв, як лук, тугі крилята,
І низько прошумів, і зник у вишині.
Кілометрів за п'ять лежали рідні луки,

Козин, а там Плюти й стара Дівч-гора,
Тож Тимофій узяв з плеча мішок під руки,
До лочі, як не с, доб'ється до двора.
Під кузнею спинивсь. Там зір конплаті мітли
Мели осінній лист. Утер із лоба піт.
Із хати у вікно лилося тихе світло,
Рябко зашамотів, загавкав од воріт.

Ну, от і дома ти, з людьми, з двором, з полями.
Занила рана знов, відчув утому ніг,
Постукав у вікно.
— А хто?
Ой сину!
— Мамо! —
І скригнула дверми, і впала на поріг.

VII

За місяць, наче в рідну хату,
У Тимофіїві краї
Із фронтового медсанбату
В село, в лікарню працювати
І Зіна прибула. Свої
Чуття і радість світлу, чисту,
Як скарб, ховала. На хліб-сіль,
На добру зустріч урочисту
Її просила вся артіль.
Чи ви були на тій розмові,

Чи танцювали, чи пили,
Коли кленові і дубові
Аж угинаються столи,
Підлога тріскається в танці,
Музика «Горлицю» втина
І десь, можливо, аж уранці
Стихає гульбища луна?
Колишні льотчики й піхота,
Танкісти й просто ковалі,
Утерши з лоба каплі поту,
З веселим сміхом, без клопоту,
Забувши рани й мозолі,
Танцюють в колі. Грай гучніше!
Підсип-но жару! Нам не жаль...
І вечорів осіння тиша
Пливе в човнах багряних вдаль.

VIII

Хто за війну сховався не по одній дорозі,
Десь на перонах спав,— підтримає мене.
Люблю далекий крик спітнілих паровозів
І полустанка дим, що видивом майне,
Шлагбаумів життя на шумнім повороті,
Теплушок мовчазних пломбовану орду
І на нічній путі в роботі і в клопоті
Очей дівочих блиск, усмішку молоду.
І вже нові встають облоги і дороги,

І чуються пові незнані голоси.
О схрещених путів незвідані тривоги!
О рейок дзвін твердий, вперед мене неси!

І так проходять ешелони
І світять станції чужі,
А там Вітчизни дальні гони,
І рідних міст ясні заслопи,
І волзькі кручі-рубелі.
Зима у грудні білить віти,
Синиць пускає і лисиць,
В засіки сипле жовте жито,
Зерно тужавіле пшениць,
І поїзди стрічає вдома,
І креше іскри об граніт.
То із полону брат сірома
Вернувсь до батьківських воріт.
Його в Майданеку стріляли
Німецькі люті басмачі,
На смертне ліжко двічі клали,
Іспопеляли у печі.
На нім — потерті черевики,
Чужа шинелька на плечах,
Пекучий біль затятим криком
У страдних жевріє очах.

За першим — другий поїзд лине
У сплесках диму і луни,
На рідні доли і долини

Дівчата їдуть з чужини.
І вість летить містам і пуцам
Їх зустрічати не плачем,—
Колгоспним, теплим, запахущим
Післявоєнним калачем.
А я посиджу з Тимофієм,
Погомою про се, про те.

В полях не жито половіє,
А свище віхола й мете.
Сусід заходить в теплу хату,
Сіда, збиває сніг із брів
Та й каже: — Буде радість к святу,
Оксану тільки що зустрів
На станції. А завтра дома,
Мабуть, що буде. Он воно...

І Тимофій, як дуб під громом,
Що спав тривожно і давно,
Аж затремтів. Живе й жагуче
Чуття клекоче й зве: вона!
Як біль, що палить неминуче,
І спопеляє, й не мина.
І те, що жевріло на коні
Крізь гомін літ в самотині,
Тепер звелось, як буйні коні,
Коли у чортовім розгоні
Летять над урвищем одні,
Вудил не чуючи. Зіно, Зіно!

От вона, твоя довгождана ніч.
Ранок вечору встане на зміну.
— Я піду,— сказав,— я її зустріну.
— Іди, мій хороший.— Затихла річ.
Сон одлетів, не заплющив віч.
— Я піду,— сказав,— я її побачу,
А ти не гнівись, бо вона ж одна.
— Іди.— І завмерло серце неначе.
І тільки чекання важке, гаряче.
Сон одлетів. Тишина — як струна.
І в тій тишині вона бачить: полем
Іде він, шукає мрію свою.
Серце його розтривожене болем,
Руки зашерхлі під вітром голим,
Наче тоді, ув останнім бою.
Всніжене поле лежить безкрає...
Небо... І він. І, здається, все.
Зсохлу билину спіжок зриває,
І завиває, й несе, несе.

А він іде у білі нетрі
Зав'юженої темноти
Важких чотири кілометри
Іще до станції пройти.
Десь блимне вогник у долині,
Як світла вранішня зоря.
У теплій затишній хатині
Школяр читає букваря,

Чи фронтвик згадки гарячі
Веде па свій один мотив,
А чи шофер із хлібоздачі
Вертався й фари засвітив?
А тут у полі дві тополі
Скриплять, високі і живі,
І телеграфний стовп поволі
Гуде, як в ночі фронтіві.
Між тих тополь ти з нею вперше
Поцілувався. Ну, згадай!
Дощу краплини з лоба втерши,
Стояв до ранку в зелен-май.
Згадай ту днину і долину,
Гарячі, клопітні жнива,
Як танцював не 'дну годину,
Коли гармошка виграла,
Звірявсь Оксані щирим словом
І припадав до щік, до скронь,
І пахла житом колосковим
Дівоча лагідна долонь.
Було пригорнеш, бачиш вії
Злоті на сонці, як на те...
Снігами сивий вітер віє,
Ти йдеш, а він мете й мете.

Скриплять на станції вагони,
Од паровозів теплий дух,
І ночі сині напівтони
Цвітуть під буйством завірюх.
Ліхтар хитається, як п'яний,
В запоні білоспіговій.
А ти виходиш в свій останній
Без крові найтрудніший бій
З самим собою. День почати,
Зітхнуть полегшено б тобі.
У довгій залі сплять дівчата,
І сни їм сняться голубі:
Про добрі зустрічі та гулі,
Домівку, хміль, весільний дим,—
І сон в побіленій кошулі
Стоїть над ними вартовим.
І черговий не світить світла,
Шепоче батьківські слова.
Дівоча юність недоквітла
Минулі муки одвіва.
Дівчата сплять.
Йдеш ти у темному коридорі.
— Де тут Оксана? — Образ зрина...
Кроки притишені, твердо суворі.
— Далі питайте. Там десь вона.
— Далі проходьте.—

І наче з безодні
Стала, підбігла сама: — Тимофій?
Я відчувала, — будеш сьогодні.
Голос почула, ну, думаю, твій.
Як же живеш ти? Давно вже дома?
— Як би сказати, давно чи ні?
Тижнів ізо два вигоною втому,
Ранений був у Німеччині.
Ну, а вже дома живу не гостем.
Прийдуть сусіди, а то й рідня
З розпитом тихим, з привітом простим,
От і, виходить, робота щодня.
Став головою сільради, — мороки,
Праці, як кажуть, цілинний край.
Од тебе ж ні слова чотири роки.
— Я привезла тобі...
— Що там? — Чекай!
Дай поцілую, минеться туга.
— Ой ні, навіщо? — Він змовк і притих.
— Я, правда, Оксана, твоєї подруга,
А її, твоєї, немає в живих.
Нас так і кликали: дві Оксани,
Так і на фабриці звали: двійня.

Та він вже не чув її слів останніх,
Як мертвий не чує сонця і дня,
Як воїн сліпий, що не бачить неба,
Не зна, куди тіло своє нести.

— Вмирала вона, — то усе про тебе,
Я привезла тобі...
— Що там? — Листи... —
Узяв ті листівки у праву руку,
Потерті од часу, од забуття,
Як жар неспалимий, любов і муку,
Як половину свого життя.

Пішов од станції. У полі
У сивім інеї живі
Шуміли молодо тополі,
Як в темні ночі фронтові.
Гривастий місяць — дикий огир —
Летів у хмарну оболонь,
І вже не дим, не згар і погар,
А снігу білого вогонь
Дорогу слав. Вітрець зухвало
Листи тріпав полум'яні,
Вони оживали: «Любий, не мало
Я виглядала в ночі і дні,
Я твої стежки обцілувала,
Всі, що проходив на цій війні.
Ти їх ховаєш з остороги,
Що за слова в них, знаєш ти?
— Косами своїми слала б дорогу,
Тільки щоб тапкам твоїм пройти...»
Прийшов додому він із ночі,
І Зіна кинулась: — Зустрів? —

Іколи ж поглянула ув очі,
На смугу посивілих брів,
То ні про що вже не питала,
Дивилась в очі. Сонце знов
Земні обходило квартали,
І все народжене вставало
На бій, де щастя і любов.
Отак і я із Тимофієм
Прожив ці літа. Так і я
Даю себе вогню й надіям.
О світе — молодість моя!
Люблю і радуюсь донині,
І славлю стежку, що крута,
У віковій земній долині,
Де друзі ждуть мене єдині
І теплий вітер гне жита.

1945—1946

ПРОМЕТЕЙ

Як зараз бачу: з-за ріки —
Дві кручі, паче маяки;
Одна зелена, чорна друга.
Чи літне сонце, чи зав'юга, —
Вони стоять собі віки.

На чорній кручі чорний дуб,
Як добрий воїн-вітролюб,
Весь посмаглїлий, обгорїлий,
Стоїть на кручі потемнїлий.
Кому б сказати все? Кому б?

А тиха пристань ожива:
В артілях виспіли жнива,
Вантажать динь багрянї кулі,
І кавуни лежать поснулі.
За човном човен підплива.

Од цигарок снується дим,
І пахне житом молодим
І рибним виловом багатим,
Сухим засмоленим канатом
І тютюном, як спирт, міцним.

Чому ж та круча навпса?
Чому лиш чебер та роса
Лөжать на схилі одиноко,
І стовбур спалений високо,
Як меч, ввігнався в небеса?

I

Отож на пристані, як сон
Зморив, узяв собі в полон
Артіль вантажників, і тиша,
Замків закованих міцніша,
Лягла на тучі й на затон,

П'ятірка сивих плотарів
Сиділа в тінях яворів.
Варили кашу на триніжку,
А молодий козячу ніжку
Смоктав і річ сповага вів.

Я теж підсів до них... «Тоді
Дощі пройшли і на воді
Ще хвили в'юнились, ще зорі
Стояли тихі та прозорі,
Як перші маки молоді.

Ще вечір спав в очеретах
І полохливий мокрий птах

Шукав гнізда. Об тій годині
Знайшли їх трьох в оцій долині:
Один юнак, а два — в літах.

Знайшов їх хлопчик із села
Із нашого. Смертельна мла
Ще молодого не зв'ялила,
А двох старіших опалила,
Холодні очі сповила.

Вони уткнулися в пісок,
Немов заснули на часок,
І землю гріли під собою,—
Шматок землі, одбитий з бою,
Плацдарм — на метр а чи на крок.

То добре — німців ні душі.
Шумлять пошерхлі комиші.
Бійців тих два, прийнявши муку,
Плече в плече, рука на руку
Лежать. Видать, товариші.

А третій попросив води,
Хлопчині каже: — Підведи,
Я ще живий, підходь-но ближче.—
Його сховали на горіщі,
І ранок змів його сліди.

То був юнак не з ближніх міст,
Чи комсомолец, комуніст, —
Ніхто не знав. Знайшли солдатом,
То вже й мовчок. Немов за братом,
За ним дивились. Падолист

Ще не вийшов із дібров,
Ще жовтень літа не зборов.
І в ті години, ясні й гожі,
Юнак вже зводивсь насторожі,
Відчув живу, гарячу кров.

Кажу, він був не з ближніх сіл,
А десь з Смоленщини, де стіл,
І хата, й люди — всім привітні,
Зайди у лютому чи в квітні,
То хліб і сіль — завжди навпіл.

І в нас, і в них — цвіте в маю,
Жита одні, в однім краю,
А вечорами — хлопців гулі,
А влітку в них такі ж зозулі
Кують в дубовому гаю.

Дніпро із їхніх шум-борів
Тече до нас. А в матерів
Такі ж смугляві, чесні руки,

А в довгі дні боїв і муки
І їхній край, як наш, горів...

Отож у теміль зореву
На в'ялу, скошену траву
Його поклали у стодолі,
Забинтували груди кволі.
— Нічого,— каже,— оживу.

Неначе з тяжкого труда,
В пилу сорочка — аж руда.
А він хазяйці: — Що там, мати?
Смертям двом,— каже,— не бувати,
Одну ж обдурим, не біда.

Сусід одежину дає:
— Своє зніми, бери моє,
Ось, ось-бо німці будуть скоро.—
Він гляне скупю і суворо:
— Ні,— каже,— буду вже як є...

Лежить — в пілочці своїй,
У гімнастборці польовій,
З кишені вийняв білу хустку,
Неначе їхав у відпустку,—
Затримавсь на передовій.

П'янить ромашкою траву,
І він, неначе у жнива,

Приліг спочить, сказати слою,
А тільки рана випадково
Йому дихання забива.

Заснув. І сниться сон. Як тінь,
Все метучи у пил і тлінь,
Виходить смерть, старенька сваха,
З мішком дорожнім, костомаха,
Бреде між часу й поколінь.

А проти неї вітер-птаха,
Отой, що виріс у житах,
Що гне дуби, як буйні коні.
Питає смерть: «Бовць на сконі?
Я з ним пограюсь попервах».

«Ні, не пограєшся, стара,—
Говорить вітер,— не пора.
Давай-но битися з тобою,
Як переможцем вийдеш з бою,
Кульгай, бери його з двора».

Як свисне щерблена коса,
Аж кров'ю бризнула роса,
А вітер: «Стій!» — і вище в тучі,
Метнув на неї гори-кручі,
Аж захитались небеса.

Вона на нього — сліз потік,
Полки журби,— збирала ж вік.
А він — цвітінням, літнім громом,
Огнем любові, всім відомим,
Стару у піджилки підсік.

Та смерть сміється: «Братку, бре!» —
За косу й знову за старе.
А він снаги узяв між люди,
Гарячим щастям їй у груди,
Та смерть і щастя не бере.

Він — блискавицею до ніг,
Хлібами, плодом, все, що міг,
Зібрав. А смерть жус охоче,
А костюмаха знай регоче,
Кульгає в двір і на поріг.

І просить вітер у бійця:
«Постій зі мною до кінця».
І людським серцем — в очі смерті,
Спалив, стопав кістки потерті!
Ще є в людей такі серця!

Сміявсь юнак о другім дні.
— Це,— каже,— в роті по мені,
Мабуть, скучають. Сни на руку.—
А за вікном земля од гуку
Тряслась і корчилась в війні.

II

Ви чули, як шумлять бори
У вересневі вечори?
І кожен вечір — у шоломі,
В шинельці — в далі невідомі
Несе багряні прапори.

Де він спочине на землі,
Під курним небом, в ночі злі?
А з ним за дальніми містами,
За ріками і за мостами
Курличуть мирні журавлі.

Бійцю полетшало, він міг
Вже підвестися на поріг,
Картоплю, зварену в «мундирах»,
Вже їв, як є, в розмовах щирих
Летів, як птиця, в даль доріг.

Він думав часто, що в полку
В таку годину, в ніч таку
Об нім забули. Про кончину
Сам командир в сумну годину
Промову висказав палку.

Що, може, на передовій
Його шукав весь перший рій.

Та де ж? І дощечку з зорею
Йому зробили, й над землею
Вона над іншим кличе в бій.

А він живий, дивись, живе!
Чуття бринить легке й нове,
Ще день чи два — і він, півроку,
Глибінь Дніпра, ясну, широку,
Не в човні — сам перепливе.

За ним — до смертної межі
Німецькі кулі, як ножі,
А з ним услід — дніпровські бурі,
І сміх радий, і дні понурі,
Й вітрів осінніх м'ятежі

Перепливуть. Такі дива.
То буде радість, а слова
Самі поллються. — Як ти? Звідки? —
А рани дві — важкі, як свідки,
Та ще в свинах голова...

Чекай, це все в потоці мрій.
Заходить хлопчик, вірний твій
Товариш. Він тебе німого
Знайшов із матір'ю й до свого
Двора приніс. Живи. Радій.

— Ну що там, хлопчику? Сідай.
— А що казати? Німцю край!
Година, бачите, сувора,
Не сплять учора й позавчора.
Гелгочуть, шепчуть. Що там — знай!

— Видать, капут? — Мабуть, капут!
Гармат наставили он тут,
За нашим садом в огорожі,
Блукають тихо на сторожі,
Один другому: «Гут? Не гут!»

А щоб вас чорт узяв, сичі!
— І ще що бачив? — Що? Вночі
Вже осінь глянула до двору.
Мені б до школи в цюю пору,
Та школу замкнута, й ключі

Украли німці. А в ліску
Кленове листя по піску
Лежить багряною габою,
А чорногузи між собою
Клекочуть на старім містку.

І ти Смоленщини поля
Згадав обкошені. Рілля
Біліє в бабинім тім літі,
Немов по всім широкім світі
Полотна білі простеля.

Калина в пурпурі, дуби,
На отчій хаті голуби
Злітають в синь, гармошка грас,
І так-то грас — серце крає,
Що вмри,— а згадуй і люби!

Снується вечором легка,
Глибока й тиха, як ріка,
Забута пісня за пороном:
«Звезда полей над отчим домом
И матери моей рука...»

— Ах, світе вольний, грозівій,
Як я люблю тебе! В нічній
Осінній тиші хоч книжчину
Ти почитай мені, хлопчино,
Світи ліхтарик, хлопче мій!

— А що читати? Книг нема.
Тут за листівку — всім тюрма,
А ви про книгу. Де та книжка?
Хіба «Кобзар»... — В очах усмішка,
Побіг, руками обома

Несе. Сухий листок — папір
У книжці, видно, з давніх пір
Не раз прочитаний, жовтавий,
А жар його, а поклик правий
Легкою мірою не мір.

І вже бреде сліпий кобзар,
І Гонта кличе на пожар,
Кавказькі гори, в млу повиті,
Рясною кровію політі,
Чолом підводяться до хмар.

І Катерина півжива
Дитя в хуртечі сповива,
Сніги колишуться над нею,
Орел жадібний Прометею
Криваве серце розбива.

— То хто ж він був? — То був юнак,
Що в бога вкрав вогонь і знак
Того вогню приніс людині.
Читай-но далі. — Мерхлі тіні
В кутку хитаються, як мак.

— І бог убив його? — Ні, ні,
Скарав довічно, в єдині
Прикув до скелі, мов к порогу.
— То й що? — Він не скорився богу.
— Ото людина!.. — Так одні

Собі удвох у пізній час
Щось гомонять. Ліхтар погас.
Вони вже сплять ополуночі,
І Прометея зорні очі
Їм в сні ввижаються не раз.

Облава пімців по дворах,
Як та чума, ходила. Жах,
Німий, холодний, до світанку
Гримів прикладами на ганку,
Стріляв, свистів, палив у прах.

Повзли машини по шляху,
Стерню збиваючи суху,
Веселий півень на загаті
Мовчав, кричали діти в хаті
В тривожну ніч, у ніч глуху.

Ворота впали, од воріт
Сліди підкованих чобіт,
Чужих чобіт, чужого слова.
І місяць в небі, як підкова,
Безумно котиться у світ.

Уже моргає ліхтарець,
Уже в stodолі, де боєць
Заснув, — стоять, як сірі круки,
Уже кричать, падають на руки:
— Ти звідкіля? Ти хто? — Кінець.

Коли ж виводили за двір,
То на ворота впав твій зір

На дві обірвані ворітні.
Здалося, звалені, самітні,
Вони шепочуть: «Нам повір,

Ми цю обійдемо біду,
Ми ще скрипітимем в ладу,
До нас хазяїн хліб везтиме,
Весілля бубнами густими
Стрічати буде молоду.

А ти приходь, як будеш жив,
До нас у гості після жнив,
І щоб твоє зраділо око,
Ми так відчинемось широко,
Щоб ти й сучечка не вчепив!..»

IV

Коли ж розвіявся туман,
Його з комірки на майдан
Вели з-під допиту на люди,
Можливо, хто жалом огуди
Роз'ятрить біль зажитих ран.

Як важко перші кроки йти!
На ланцюгах біжать хорти,
Дорогу нюхаючи, звірі,
І вартові мовчазно-сірі,
І офіцери — два кати.

Про що ти думаєш в цю мить?
Про те, що день твій одшумить,
Що згасне погляд на півслові?
Що, може, першої любові
Не дочекались, не допить?

Людських облич, можливо, жаль?
Чи неба літнього кришталь
З дубами й сонцем у долині
На серце ліг, як жар, одини,
Як літ юнацьких тепла даль...

Чи, може, смерті лютий крик
Ліг німотою на язик,
І ти прокляв і сонце, й трави,
Вечірніх зір м'які заграви
І все, до чого здавна звик?

Ні... Як же можна проклясти
Те, що живе в тобі для мсти,
Для воскресіння, як відбиток
Душі твоєї. Сонця злиток,
І правду, й гнів — тобі нести.

Тривожить інше: «Стане друг
Людей розпитувать навкруг,
Чи хто розкаже, як з собою
Не взяв зневіри я з журбою,
Не похилився од ран-недуг,

А чесно вмер. Від цих долин
Чи зайде воїн хоч один,
Чи занесе в смоленську хату
Про мене звістку скупувату,
Що не верне додому син.

Що з ним не стрінеться сім'я.
Чи мати знатиме моя,
Що інша мати в іншій домі
Мене доглянула в утомі,
Неначе син для неї — я...

Що інша мати при свічі
В'язала рану на плечі,
Поїла чаєм, з вишні соком,
А одвернувшись, ненароком,
Тихенько плакала вночі».
Ну от і все. Б'є барабан.
Мовчить юрба. Завмер майдан.

Стоять жінки у три ряди,
Дівчата й згорблені діди,
І хлопчачі побіля тину
Злетілись, стихли на хвилину,
Почувши подихи біди.

А він — в пілотовці своїй,
У гімнастборці польовій,

В юхтових чоботях — напроти,
В очах ні крику, ні скорботи,
Таким ходив, мабуть, і в бій.

Лиш похилився раз чи два...
Чи закрутилась голова?
Від рани стомленого тіла
Уся сорочка потемніла,
Вся поруділа: не нова...

— Це ваш? — Це наш, — говорить дід.
— Це наш, — хлопчак за дідом вслід.
— Це наш, — дівча ступа охоче
І щиро дивиться ув очі,
Щоб не хитнувся, не поблід.

Ідуть мовчазно ковалі,
А в хлопця руки в мозолі.
Він, може, теж коваль? І знову
Клепав би плуг чи гнув підкову.
— Це наш, — і клоняться к землі.

А тесля теслі: — Підійдім,
Він, може, теж возводив дім,
Сушив кленину в ночі літні
Чи ставив тесані ворітні.
— Це наш, ми клянемось на тім!

І матерів гірка любов
Підводить їх без перемов
До юнака, бо ясночолі
І їх сини воюють в полі.
— Це наш, ми кров дамо за кров.

І вже земля, піднявши цвіт,
Від круч, від поля, від воріт,
Уставши камнем і травою,
Вітрами й ніччю грозовою,
Кричить: — Це наш! Іду на звіт...

Ах, як він мить оцю зустрів!
Немов не дихав, не горів...
І тіло — так! Своє це тіло,
І сонце інше засвітило
У кронах чорних яворів.

І навіть сірі горобці
Здаються — срібні промінці,
Дівочі очі, карі й сині.
Він жив. Він житиме однині,
Ховай же муку на лиці!

— Це ваш? Ви брешете. Не ваш!
Чому ж у нього патронташ
І п'ять гранат знайшли в соломі?
Він ночував в чужому домі,
Він двічі ранений. Він — наш!

Ми з ним по-своєму. А вам
Я все сторицею віддам:
В теплушки всіх, гайда в дорогу.
Хати ж — з порогу до порогу
Спалю, стопчу -- віддам чортам.

Ну, як? Це ваш? Замовкли ви? —
Як лан колючої трави,
Хитнулось, втихло. Тільки очі
Горять дідівські і дівочі
І сльози в матері вдови.

Боець підвівсь, як біль із ран,
На цей осуджений майдан,
Побачив даль — не теплий вирій,
Теплушок ряд у ночі сірій,
Світанку смертного туман.

В теплушках люди без води,
Оці хлоп'ята і діди,
Ці матері — і в тебе ж мати,—
А ген за ними тліють хати,
Пожежі чорної сліди.

А кожен з них — сестра і брат.
Нащо їм холод ржавих ґрат?
Нащо їм сліз гіркі потоки?
І він вперед ступив два кроки:
— Стріляй! Розвідник я. Солдат.

Чотири ночі й довгі дні
 Без сподівань, в самотині,
 У кам'яній, як лід, комірці...
 Лиш гострий окрик на повірці,
 Лиш милі спогади одні.

Про що ті спогади? Про свій
 Гвардійський полк і перший рій,
 Про друзів лагідну розмову,
 Про тиш дніпровську вечорову,
 О краю мій! Радянський мій!

І з тої злої тишини
 Здавалось, друзі? — Ось вони,
 Ідуть і падають в тривозі,
 І вже в комірці на порозі
 Пливуть понтони і човни.

Вже не підлога — клекіт хвиль,
 Крутих і сивих, мов ковиль,
 І видно бою панораму.
 Клепова гілка б'ється в раму
 Туга, як матері тужиль.

А по сухім календарю
 Світанок вів свою зорю,
 І день, пустивши буйні коні,
 Ставав у хмарній оболоні
 З високим вереснем на прю.

Яких думок, яких казок,
Яких-то спогадів разок
Ти нанизав у довгі ночі?
Надія в сні твої пророчі
Котила свій легкий візок.

У двері стукають: — Вставай! —
Надії край. Чекаю краю.
Бери свої немудрі речі,
Бери життя своє на плечі...
То вітер свище? Ні, нагай.

Короткий день, короткий вік.
Кому він біль важкий зарік?
Кому розклав огонь на кручі?
То гомонить потік співуче?
Ні,— люди стали як потік.

І барабани б'ють згори,
І вороння — як прапори
Жалоби чорної у хмарі.
Ті ж людські очі — сині, карі —
Чекають, просять: говори.

І повели його на шпиль.
Над рокотання юрб і хвиль,
Ремінням скручений при згубі,
Високо піднятий на дубі,
Живий, дививсь на сотні миль.

Он — білий парус з-за ріки
Пливе, як чайка, у віки,
Полів нескошених безмежжя,
Он — видно все Лівобережжя,
І рідні армії, й полки.

Свої там хлопці на межі,
Нові зайнявши рубежі,
Ще не обралися клопоту,
Парторг зайшов у першу роту,
Чита газету в бліндажі,

А кашовар зварив обід,
Веде до кухні димний слід,
Листи доставили в траншею.
Земля повернеться, й над нею
Умитий день зійде без бід.

А в тебе ніч побіля ніг,
І що ти міг? І що не зміг?
Огонь сухими язиками
По чорнокор'ю, між гілками,
До рук, звиваючись, побіг.

...Юнацькі руки молоді,
Вам добре б тішитись в труді,
Тесать, копать, залізо б гнути,
Садити сад, зелені рути,
Плоти гонити по воді.

Кохання б в серце полилось —
Вам гладить золото волось,
Своє тепло коханій дати.
Ви ще не вміли обіймати,
А воювати — довелось...

Огонь сяга тобі до віч,
Палає дуб в мільйони свіч,
І сушить груди мука люта.
Ти руки звів — і трісли пута,
Реміння спалене із пліч.

Над зойк людей і даль узвиш,
У димпу ніч, у мертву тиш
Глибінь очей твоїх іскриться,
Ти не людина, ти вже птиця
І не палаєш, а летиш.

Тріпоче серце: «Я люблю
У справі, в радості, в жалю.
Огнем напоєне до краю,
Горю, м'ятежне, не згоряю!
І не прошу, і не молю...»

— Дивіться, люди, по мені
Устануть інші в пломені,
Ставайте й ви в трудні походи.
Не вип'ють прокляті заброди
Живущу кров мою. О ні!

Уже не видно ні лиця,
Ні засмаглих рук бійця.
Димить димовище під хмару,
І дуб тріщить, ясний од жару,
Зотлілий з серцем до кінця.

Ущухло вогнище, злягло.
Людей погнали у село,
А з ними йшли надії віщі...
Лише хлопчак на попелищі
Підвів засмучене чоло.

Десь журавлів пливли ключі.
А він, самотній, уночі
Ще довго в вогнище дивився,
Не витримав, і похилився,
І впав на землю у плачі.

Жаркі вуглини підібрав
Для інших, радісних заграв,
Бо вже й йому сурмили ранки.
І серця стлілого останки
Зібрав, на груди приховав.

«Живіть мене теплом своїм,
Я понесу вас в кожен дім.
Щоб знов життя людське розквітло,
Чи ж ваше горде, яре світло
Не вмере, як одинокий грім?»

«Ой хлопчику, хороший мій,
Чому ти плачеш? Зрозумій,
У добре літо, в гожу весну
Я знову встану, я воскресну
Цвітком людських ясних надій...»

Світало. Хлопці-плотарі
Вже підтягали якорі,
І дуб об тій ясній годині,
Як чорний меч, на верховині
Торкнувся білої зорі.

Мені здалося, що то я
Стою, горю й душа моя,
Моя надія опівночі
Згоряє, б'ється і тріпоче,
Пливе, як неба течія;

Що вже я спалений стою
В тривожнім віці на краю
І людям серце простягаю.
Чи я живий, чи ні, — не знаю,
Не відаю і не таю...

І тільки спогад з далини,
Як рідні відгуки луни,
І тільки зорі над землею.
О мій русявий Прометею,
Загублений в ночах війни!..

1946

ЖИВА ЛЕГЕНДА

ПІСНЯ ПЕРША

*Ходили ми світами немалими,
Гвинтівки ремінь терся на плечі,
В твоєму серці лунами ясними
Доріг і вод дзвенять важкі ключі.
За бронзовим гарячим небокраєм
Нові світанки руки підвели,
В них досить є і слави, і хвали,
А сліз і крові їм не треба, знаєм,—
Лиш неба цвіт, і посміх немовляти,
І хліб, і труд, і золото ріллі,
І привіта синів старенька мати
На цій землі.*

— Ну, повернись, який ти є?
Не диха ніч, вогонь не б'є,
Бліндаж заріс, затихнув бій.
Молодший мій, найменший мій!
Тебе носив подій потік,
Либонь, згадаю,— шостий рік,
Як ти пішов. Радянський дім...
Який котився згар і грім,
А він горів, але не впав,
Земля ушпосте зелень трав

Змінила, вийшла з лихоліть,
А він вас жде, а він стоїть.

І сні, дві краплі із лиця —
В усьому схожий на отця,
Обнявся з батьком, на плече
Лягли долоні гаряче.
— Привіз ти щастя? — Я привіз,
Я кривді йшов напереріз
І заслужив його. — То так.
Це хто ж з тобою? — Це хлоп'як
Із Кам'янця, нехай в сім'ї
У нас живе... — Були бої,
І все минуло. Поїзди
Впряглись до іншої їзди,
Шумні і світлі, як Дунай,
Пішли із фронту в рідний край
Через вісянські два мости,
Через Перемишль, де пости
Погранзастав пильнують вніч
З вітрами в полі віч-на-віч,
На Львів, Тернопіль, Кам'янець.
І не одяв вітхнув бовць,
Що скоро вглядить двір, і дім,
І те, що в серці звав своїм
Коханням щирим. Всі шляхи
Вели додому. Дітлахи
Із школи вийшли в ранній час.

«Зайдіть, ми просимо, до нас
Та розкажіть нам хоч одну
Історію, — чи про війну,
Чи про героя, чи про бій,
Про нічку на передовій
І взагалі про все, про все!»

Що скажеш їм? Любов несе
Солдата в школу. Ось поріг.
Його забути я не зміг
З дитячих літ. В метіль важку,
Бувало, прийдеш на сніжку,
А в школі тиша. Сторож-дід
Змете з порога сніг і слід
Твоїх чобіт: «Така ще рань,
А ти вже встав? Ну, йди поглянь,
Як грубка топиться. Іди».
А по снігу нові сліди,
Десятків двох хлоп'ячих ніг
Вже стугонить об той поріг.

Далеке юності крило,
Тебе війною не змело,
І не зломило! В Кам'янці
Я вперше був, і три бійці,
Герої нашого полка,
Ввійшли у клас. Чиясь рука
Дала сигнал об тій порі,

І дружко встали школярі,
Вітали нас. Про піч одну
Я розповів, як па Дону
Мене присипало в землі,
Які криваві мозолі,
І рани, й радощі живі
Несли ми в почі грозові.
Хлоп'ята сіли за буквар,
Читали віршика, як з хмар
Веселка сяє після злив,
А колоски колгоспних нив
На сонці спіють. Лиш одне
Білявочубе, мовчазне
Хлоп'я сиділо. Не в очах,
Не в молодих в'юнких плечах
Осмута тліла. В мить яку
Загледів я скупу й гірку
Дитячу усмішку. Від зла
Вона сковзнула й проповзла
Чи від гіркоти? Зрозумій.
«Чому мовчиш, маленький мій?»
А він буквар перегорта,
А вчитель каже: «Сирота».

Був час, у нього батько був,
Пішов на фронт і не вернув.
Прийшли два слова горьові,
Що носять пошти польові.

Була у нього мати, він
Ходив у піонерзагін,
Вона йому пісні плела,
Вона його в загін вела,
Сорочка свіжа, мовби льон,
На ліжко клала в тихий сон,
А ранком кликала: «Синоч,
Вставай, у школі вже дзвінок
Ударить скоро. — І рука
Її, ласкава і легка,
Його підводила: — Вставай,
Мій кучерявий синій май,
Вставай, пора!» Її, вночі
Ввалившись, німці — гримачі
І людолови — повели
І серед міста, де гули
Вітри осінні, як бої,
Вночі повісили її.

А він буквар перегорта.
А вчитель каже: «Сирота
Ходив по місту цілі дні.
Рідні нема, так ми ж зрідні,
Ховали хлопця двоє літ
Із ночі в ніч, а ледве світ
Забризка зорями в вікно
І ранку сиве полотно
Застеле небо, вже й нема

Його на місці, чи зима,
Чи сніг, чи осепі пільма.
Збере він хліба — тих кришок,
Малпій і сірий, мов пташок,
І сяде, з'їсть а чи не з'їсть,
А все чекає добру вість.
Він, може, сам усе повість?
Олексю, чуєш?» — «Ні, кажіть,
Ви краще вмієте».

— «А жить

Збирався хлопець, аж яснів.
Було прокинеться від снів:
«Наснились наші! Я піду».
І в сотий раз по тім сліду,
Що обходив, що обдивив,
Біжить за місто й серед нив,
Де їх снаряд обмолотив,
Де їх зорали тягачі,
Гарячі кулі-сівачі
Важким посіяли свинцем
Стоїть з просвітленим лицем,
Як сірий стовпчик. Вигляда.
Чекать — біда, двійна біда.
Листівку знайде — принесе
І прочитає; над усе
Любив те слово: «Це літак
Над полем бою чи атак
Від наших кинув!» Захова

І закарбує ті слова
В своєму серці, де жива
Тремтить надія. І за ним,
В'юнким, неспійманим, малим,
Катів табуння, мов сліпе,
Ходило. Він значок ЮП,
Червоний галстук приборіг,
Як давнє щастя, все, що міг.

В сорок четвертім день при дні
Гриміли залпи, і в огні
Горіли обрії, з моста
Завіса куряви густа
Щодець сивіла, з-над дубів
Немов сто тисяч голубів
Обсіли площу. Гомін, гук,
Фашисти падають на брук,
Гранати рвуться з-попід рук.

Мов кораблі, серед полів
Хитались танки, ген лелів
Потік піхоти, з-попід хмар
Червоний стяг, наш перший дар,
Не стяг — стяжок, ясний, мов жар,
З'явивсь над школою. Була
В нім перша дяка, і хвала,
І крапля щастя, й волі грім,
І кров розстріляних на нім.

Горіла трепетно-ясна.
І люди встали, наче сна
Збулись тяжкого в ночі злій.
Поглянь, боець, і зрозумій!

Той прапорець поклав межу
Між днем і ніччю, не скажу,
Хто в ніч тривожну від безсонь
Підняв його, немов огонь,
Ви здогадалися, либонь.

«Палай,— сказав,— і гнівом сій!»
То наш, малий наш Олексій!..»
А в нього посмішка із віч,
Неначе не про нього й річ;
Сидить, буквар перегорта,
А вчитель шепче: «Сирота».

На п'ятий чи на шостий день
Світанком синім, як, ясень,
Приїхав батько. Сталінград,
І переправ букринських чад,
І даль підкиївська крута,
Бомбьожок чорна ряснота
Від нього дихала. З-під брів,
Як тихий промінь вечорів,
Ясніло. Серця стук зборов:
«Мій син живий?» — «Та жив, здоров».
«А жінка?»

— «Тату!» — крикнув син.

Припав до нього... Скільки днів
Ходили вдвох, рука в руді,
І щастя й смуток на лиці.

Ми пригощали щиро їх
І не шукали слова втіх,
Бо горе — то стіна німа,
Для нього слів людських нема,
І треба ту стіну в роках
Лупать по крихті, по частках, —
Само забудеться нехай.
Частина жде, боям не край.
Мотори хлопці завели,
І диму сивого вали
Десь за Тернопіль попливли.
Лежать нові шляхи й мости.
«Бувай здоров! Здоров рости,
Мій сину! Скоро вже прийду».
Про щастя мрів, а стрів біду.

Оповідують, що в бою
За Ельбою, в чужім краю,
Останній вибух пролунав,
Фугас останній ліг між трав,
Останній крик припав к землі,
Останній танк поповз в імлі
Якраз на батька. «Що ж, повзи», —
Сказав він тихо. Дві грози

Поніс в руді, метнув в броню
І сам згорів у тім огню.
Із страхом жить — прожить, як мрець.
Лягти в бою — святий кінець,
Твого життя гілля густе
Вітчизні в серці проросте.
Бійці, що з ним разом були,
Ту звістку нам передали,
Прийшли два слова горьові,
Що носять пошти польові,
І все». — Буквар перегорта
Малий смуглявий сирота.

А в мене серце б'є, як дзвін,
Хлоп'ята з школи йдуть. А він?

Ім тепло, затишно в дому,
Є ласка отча, а йому?

Їх мати в ліжко покладе,
У нього ж — хто? І мати — де?

І я обняв його, притис,
Як свого сина. Сонця спис
Кресав над поїздом огні.
І от ми вдвох, ми не одні.

Приймай нас, батьку, на поріг,
Постав на стіл, що приборіг,

Хильнем за молодість круту,
За мого сина-сироту,
За весняні ясні шляхи!

...У двір куряться порохи
З дороги другої.

ПІСНЯ ДРУГА

*Відчиним двері на широкі ниви,
На обрії, на воді, на міста,
Нехай любові віковичне диво
Катраном пахне, в серці вироста.*

*Нехай любові сила розмаїта
Хвилює дух і помисел живий,
Цвіте, як сонце в середині літа,
Стоїть при нас, як вірний вартовий.*

*І понесуть її жагучі руки
Грозою й вітром в сивім ковилі,
І з нею родяться сини і внуки
На цій землі!*

— Теплушкою чи на коні,
Ти мчав у рідній стороні?
Минуло літо, стихнув бій,
Мій середульший, сину мій!

— Усяк бувало, батьку, всяк,
Добро, що дома, що атак
Улігся шал, що далина
Зернить колосся, наливна.

— Це хто ж з тобою? — Це жона.—
Воно ж стояло, те дівча,
Зеленошумне смереча,
Так, мов зоря із тьми століть
Понад життям новим стоїть.
Повз нього б'ються ручаї
І чайка кличе: «Чий, чиї?»
І неба раннього намет
Стріча над нею сонця лет.

А звідки ж? — Звідки? Білорусь,
Цю землю знаєте, ручусь,
Мені там кожен за сябра
Бажав і щастя, і добра.

Там дім навпіл, і світ навпіл,
І ліс шумить, як рідний діл,
І що на серці — те в житті,
І горе й радощі святі.

Радянське братство! Світ пройди,
А приведуть тебе сліди
До мирних вйосок, до сяліб,
Де завше знайдеш сіль і хліб.

І там, як тут, пройшла війна,
І там пливла боїв луна.
Із тих країв моя жона.

— Щасливий з нею? — Я скажу.
Ми Батьківщину за межу
Уже проходили, в імлі
Ширококрилі журавлі
У гніздах клетотом своїм
Нам поворот віщали в дім.

І синь озер, і темінь пуц,
І на шляху шишшини куц,
І кожен камінь на шосе
Немов кричав, що день несе
Нам перемогу. Так бува,
Що й мертве в вірі ожива,
А ми живі, і грозова
Заходить ніч, заходить бій,
Як звісно, на передовій.

І задвигтіла з жароти
Земля, ні звестись, ні пройти,
Хіба що руку простягти,
З баклаги випить, — так води
Нема ні краплі, лиш сліди
Броні жаркої, як в печі,
Карбують танки й тягачі.

З обслуги в нас бійців ще два
Живих лишилось, і слова:
«Огонь! Огонь!» лиш чуть мені,
Ті ж зглухли в скреготі броні.
За хвилю-дві накрив фугас
Обох бійців, я в пізній час
Знайшов одного, поволик,
Підняв, поніс, на цілий вік
Це не забудеться! Приніс
У крайню хату, попід ліс,
Поклав на ліжко, а дівча
Мені рушницю із плеча
Зняло, піднесло каганець.
«Ти жив, боєць? Не вмер, боєць?»

«Я ще живу, — шепоче він. —
Я не помру». Лице з одмін,
Не визнаєш: чиста біль-збліда.
Пакети наші два взяла,
З плеча його і до плеча
Давай вгортать, як дитинча.

Схилилась — впали дві коси,
Загледити їх — і вже неси,
І згадує очі, рух, лице,
Тих кіс тугих важке кільце.
Вона звелась — і теплий зір
Мене опік; від давніх пір

Я пам'ятаю в шумі шив
Весняне небо після злив
І, наче пошуги жар-птиць,
Останній спалах блискавиць.

Можливо, блискавиць крило
Ці горді коси заплело?
І, може, їхній синій жар
Віддав цим очам цвіт і яр?
Хто знає? Я стояв німий,
Не чув, як просять: «Руки змий,—
Мабуть, вдесяте.— Ось вода.
Він буде жити, не біда.
Ти не журишь, ти не хилишь,
Іще побачитесь колись».

І вже я знав, її словам
Повірить можна, я ж не сам,
А вдвох ми вірили. Взяла
Рушник гарячий, до чола
Бійцю поклала, а для ніг
Окріп нагріла, щоби міг
Боець зігрітись. При огні
Зв'язала два бинти лляні,
Немов зв'язала світ мені!
А з слів, нашептаних вночі,
А з того літепла в печі,
Що руки ставили її,

Неначе в серце ручаї
Тскли гарячі. Друг-боєць
Шептав, наморений вкінець,
В безшам'яті: «Не пив, не їв,
Дарма, а зараз солов'їв
Послухав би». І вже вона
Над ним, як рідна сторона,
Схилилась кривно, з рук її
Летять, щебечуть солов'ї —
Смоленські, мінські із лісів,
Лади — на сотні голосів,
Співучі курські, з-за Дінця
Крильям ласкавим до крильця.
Полтавські, сиві, наче дим,
Ірпінські тьохкають над ним,
І тиха посмішка із віч
Йому не сходить в довгу ніч.

А попросив би він, щоб бір
Шумів йому до ранніх зір,
Чи щоб Дніпра широкий біг
Плескав човнами біля ніг,—

Усе було б: з дівочих кіс
Шумів би віковичний ліс,
В очах засяяла б до дна
Дніпра блакитна тишина.

Я полюбив її. Які
Слова безбарвні і легкі
Ми в це вкладаєм почуття!
А треба ж, як мале дитя,
Його нести, глядіть, ростить,
В нещасті — не занепасть
І жити з ним за кожним днем
Одною кров'ю і вогнем.

Я певно знаю, що любов
Не вимага клятьби й розмов,
А тільки вірності потік
Її живить із віку в вік.

Вона мене в бою вела,
Оберігаючи від зла,
Вона давала барви мрій
Судьбі обстріляній моїй,
З чола втирала стільки літ
Трудний, солдатський, чорний піт,
Любов моя! В ту довгу ніч
Я не просив у неї стріч,
А тільки б згадку в світлі дні,
Якщо вернуся по війні.

Вона сказала: «Йди, вертай,
Твій дорозі ще не край,
Я ждатиму...» І до воріт

Вела за руку, ще й на світ
Не значилось. Ще димна даль
Бриніла в зорях, мов кришталь.

В солдатську знов попав сім'ю,
Я ще не раз горів в бою,
Не раз, не двічі серед піль
Залізна плакала метіль.

І в тиху погідь чи в грозу,
Чи йду, чи ранений повзу,—
Далеке чую щоразу:
«Я ждатиму». У тихім сні,
Бува, спочину, і мені
Наснитися дальній рідний край,
Коханих кіс ясний розмай,
Її жагучих рук теплінь,
І вже вона, легка, як тіль,
Стоїть: «Я ждатиму... Іди».

Минуло літо. Від біди
Ми світ закрили назавжди.
Війна скінчилась. Їдь, солдат,
До рідних міст, до піль і хат.

І я поїхав. Я вертав
Крізь тишу давніх переправ,
Через окопчики, де ми

Лежали в них серед зими,
Через порослі бліндажі,
Де гільзи тліли на межі,
Через літа, де бився гнів
Забутих гроз, забутих снів.

Здавалось, небо осяйне
Хотіло зупинить мене,
І кожен стовпчик переправ
Немов чіплявся за рукав,
Траншея у траві густій
Шептала вслід: «Боець, постій,
Любов пожде, а я ж одна,
Самітна в полі, мовчазна».

І я з любов'ю рядом ніс
І гук доріг, і шум беріз,
Мостів розбитих тихий дзвін,
Полків моїх крилатий гін
І незабутні дружби дні
І в чужині й це в чужині.

У ночі темні й голубі
Я мрію вигадав собі,
Що я приїхав, я зустрів
Ласкавий зір з-під темних брів
І крик сердечний: «Любий мій!» —
На дальній станції малій.

А вийшло все простіш. В дворі
Під жовтим виблиском зорі
Скрипів колодязь в тишині,
Попить схотілося мені.
Ну що ж, як так, то й підійти.
— Водички можна? — Ой, це ти?
Далекий мій! — І кіс кільце
Мені на груди, і лице
В сльозах раптових щастя й мук,
І світлий трепет рідних рук.
У ту хвилину цілий світ
Зі всіх садів і росних віт
В цвітінні колисав мене,
Стожарів сяйво огняне
На мене сипалось, трава
Всії землі, немов жива,
Мені шуміла, так бува...

Оце і все, не більш повім.
Веди нас, батьку, в рідний дім,
Приймай нас, батьку, на поріг,
Постав на стіл, що приборіг.
Вшануєм рани у бою,
Жону мою — любов мою,
Ясні шляхи й трудні шляхи!

...У двір куряться порохи
З дороги третьої.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

*І третій день бреде поза туманом,
Землі горбатій свігить береги,
І сад зроста, як туча над лиманом,
Із наших рук, із поту і снаги.*

*Бджола, як промінь, буде в нім бриніти,
І завихрить цвітіння синій дим,
І яблуні крислаті темні віти
Засиплють землю плодом наливним.*

*Поклін тому, хто вносить чесну зладу
В людські серця, одверті і незлі,
Приходьте, пийте радість мого саду
На цій землі.*

— І третій мій прибув з фронтів,
Давай чоломкатись. Хотів
Тебе спитати, як жилосьь,
Чи ріки там, як наша Рось,
Клекочуть-плинуть, чи земля
Під сонцем колос нахилия?
Та вже спочинь, а потім. Ти
Зумів те щастя зберегти,
Що в серці мав? Не розгубив
Його між битв і чорних злив?

— Ні, батьку. Крізь смертельний бій
Доробок свій, набуток свій
Я вніс до нього, щоб колісь
Воно розквітло, подивись.

І син, — хай батько поміча, —
Здійма повагом із плеча
Мішок солдатський. — Поміж шліч
Його я ніс не день, не ніч,
У сорок першим день при дні
Збирав заграви огняні,
І пил доріг, і шум беріз,
І ручаї пекучих сліз,
Пшениці силу наливну
І площ померхлу сивину
В мішок я клав. І важчав він.
У сорок третім Краснодарі,
В пожарі київські вали
Йому ваги ще додали.
Руїн хрещатицьких зотліп,
Освенціму похмура тінь,
І все, що гірко на війні, —
В моім мішку лягло на дні.

Щоб не розв'язувать повік,
Його в'язав стрічками рік,
А пилюгою ста доріг
Припорошив його, як міг,

Карпатським дубом закрутив,
Щоб він плеча не ваготив.

Здолали ворога --- і це
Мішок зробило, мов пірце,
Його вже інші дні трясуть,
Але це відступ, а не суть.

І син руками обома
На стіл мішок свій підійма
І сипле з нього все, що є.
— Дивіться,— каже,— це моє
Багатство кривне. Дві малі
Лежать троянди на столі,
Прив'ялі, зсохлі, в пилюзі,
Калини кетяг, як в грозі,
Обламаній, і лиши цвіт,—
Йому б жовтіть біля воріт,—
Ховає сім'я. Чорний дуб,
З огню врятований і згуб,
Тугого жолудя кладе,
Сосни пагіння молоде.
Дві шишки бронзові з Карпат
Знайшов солдат, приніс солдат.
А підібрав ще на путі
Кленові зерна золоті,
А обірвав із переправ
Колісьми збиті стебла трав.

І на столі тому за мить,
Здається, білий сад шумить,
Карпатські б'ються ручаї,
І на столі — чужі краї,
Мов на землі лежать тісній.
— Цей жолудь з дуба — свідок мій.

В малій Моравії впочі
Фашиста гнали, зір ключі
Пливли над нами, батальйон
Розбиту роту взяв в полон.

Де дуб у небо свій намет
Підняв, під дубом кулемет
Стояв холодний, а за ним
Видінням згорбленим, німим,
Без крихти хліба, без снаги,
На два прикутий ланцюги
До кулемета, наче мрець,
Лежав знесилений стрілець.
«Ти хто?» — питаю. «Я словак».
«Чому прикутий?» — «Для атак,
Як ви проб'єтесь перший раз,
Стрілять до згину був наказ.
А щоб не втік я, ланцюги
До рук, як бачиш, до ноги...»
І оповив серця нам жаль,
Добро, що я старий коваль.

«Давай-но ношу, брат, свою,
Я діло знаю, розкую».

І він підвівся із землі,
І дві сльози, як два жалі,
Текли по щоках, бив поклін,
Неначе ми святі, а він
Невольник чорний, без рідні.
Він, правда, й був таким в ті дні.

«Додому йди з біди та лих,
Стрічай жону, дітей малих».
«Мене затримають?» — «Ніде.
І знай, що слово в нас тверде,
Як з дуба різьблене. Іди!»
І він пішов, легкі сліди
Завіяв вітер. Наш комбат,
Що це сказав йому, як брат,
Підняв і нас, бо й нам іти,
Бо треба славу берегти,—
Червоний стяг.

Сосна оця
Також посвідчить за бійця.

За Тарнобжегом на горбі,
Де в очеретах голубі
Од Вісли заводі ясні
Колишуть сон старій сосні,

Мені зустрівся сивий дід,
Чи — дзяд, як вимовити слід
По-польському. Він розповів,
Що мав і внуків, і синів.
І двох синів, і трьох внучат
Майданеку поглинув чад.

І він самітний, без падій,
На нивці — смужці пісковій,
Коню підклавши сіна жмут,
Сам на підпряжку ліз в хомут.
Ту нивку плугом колував,
Пісок із потом налипав
На руки, до очей, до брів,
Як сіре шмаття сірих днів.
Ми коней підпрягли своїх:
«Давай поможемо, не гріх!»
І закурів тісний опруг,
І затремтів блаґенький плуг...
«Ми, брат, не з цієї сторони,
В нас у колгоспі всі лани,
Там не піском, зерном-разком,
Пшениця шепче колоском!»
І вже нам снівся рідний лан
Крізь хмар гряди, крізь даль-туман,
І житнє зерно у руді,
Неначе сонця промінці,
Лягало в борозну суху.

Ще довго видивсь на шляху
Горбатий плуг, і сонний кінь,
І дід, як довга сива тіль.
За Тарнобжегом даль тісна,
І нивка та, і та сосна...

— А ця троянда... — Син замовк.
Та я вже бачу: ніч, як вовк,
Бреде до нього вдалині
У прикарпатській стороні,
А він лежить, отак, як біг,
Упав на кам'яний поріг.
І смерть холодна і піма
Сіда на груди, і пільма
Із вороном-вороначем
Кружляє тихо над плечем.
На чорній Тисі гомін хвиль,
У головах — сухий ковиль,
Троянди дикої кущок
Багрянцем тліє біля щок.
Її лелітки осяйні
Червоно-чорними в ці дні
За мить зробилися. Чорній
З його останніх смертних мрій,
Мала трояндо! Зацвітеш
Новим цвітком, як знак пожеж,
І в голубому громі пуц
Стоятимеш — огнений куц,

Як вічний пам'ятник і дім
Бійцю, що ліг в краю твоїм.

Та він не вмер іще, бо дух
Надії жив. Гуцул-пастух
Його знайшов, і муці край,—
До турм своїх, на тихий плай
Приніс бійця. «О братку мій,
То що то є, то жах, не бій,
Смертоубивство! — Ложка й ніж
Лягли до хліба: — Пий, та їж,
Та оживай, мій братку, в нас».
І він ожив. А в ранній час,—
Коли прощався, пастухи
Йому вказали з гір шляхи,
І на прощання сто трембіт
Ревнули лунами у світ.
Пробився в роту з полонин,
А був боєць той третій син.
Він знов підвівся над столом,
І знову прояснів чолом,
І посміхнувся, й витер піт:
— А це, мій батьку, липи цвіт,—
Зернят бурштинові тільця
Мов грілись у руці бійця.—
Це Югославії дари.
Ми йшли згори і догори,
І темний шума й білий сад,

Майдани бронзові Белград
Прослав для нас: «Спочинь, боєць,
Боям — кінець, та не кінець
Братанню нашому повік!»
Дівчат схвильований потік
Пшеничним зерном обсипав
Знамена наші, від заграв
Вони сивіли. Зерна ж ті
Зірчасті, в складках золоті,
Стікали вниз... Які жнива
Знайшла їх туга вікова!
Плескало, билосся, пливло
Людських надій ясне крило.
«Радянські живіо!» — гуло
На площах людних із трибун,
Оркестри били в сотні лун,
І у натхненні про бої
Поет читав пісні свої.

Мене ж обсипало дівча
Жовтавим цвітом, з-за плеча
Всміхнулось щиро: «Це на здрав,
Щоб ти наш край не забував.
Запам'ятай-но цвіт із лип:
В осінній день, мов смолоскип,
Багріє липа, а весні
Пагіння теплі і ясні
Пускає в небо, в сніжну ж ніч

Скрипіння в неї — бурі клич.
На цвіт поглянеш в гожі дні,
Згадаєш край наш — ми зрідні
І в час цвітіння, і в жнива,
Й тоді, як буря завива».
А це край дальшого села
Русинка-мати подала
В дарунок яблуко: «Із'їж».
Крислата, в тьмі многодоріж,
Шуміла яблуня, її
Палили блиски-літаї,
Віки снували воєн дим
Під темним стовбуром старим.

«Ми люди бідні, лиш оту
Крислату яблуню в цвіту,
Опруг землі та жах тюрми —
То все, що маєм, бідні ми.
А ти візьми, боєць, поїж,
А ти ще людям розповіж,
Що ми не скупимось, коб нам,
Чи вже не нам, то хоч сипам,
Землі вділили. І пехай
Яблбня наша в цілий край
Гілля нахилить, крізь туман,
На чеський ліс, на польський лан,
На руську землю. Щоб вночі
Її не краяли мечі

Вельмож мадярських. Іж, синок!»
А сонця промінь, мов клинок,
Уже згасав, і з темноти
Заграви бронзові щити
Горіли в горах. До сих пір
Все сниться та обора-двір
І материнський синій зір,
Що палить ночі темноту,
Що гріє яблуню в цвіту.

Оце і всі мої скарби.
Що хочеш, батьку, те й роби,
А я з мішка свого до дна
Зберу до 'дного сімена,
Не в пустирі, не на межі,
В колгоспнім полі посаджу
Могутній сад. Нехай зів'є
Любов мою, життя моє.

Ніхто під дубом до ноги
Кувать не буде ланцюги,
Троянди дикої куцок
Не оросить змертвілих щок,
Ніхто над цвітом в довгі дні
Ридать не буде при мені.
Приймай нас, батьку, як зумій.
Людського братства — саду мій,
Цвіти, скрашай земні шляхи!

...У двір куряться порохи
Путі четвертої.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

*Несемо бурю й тучі понавислі
У гудзуватих яросних руках,
І сяє світоч лєнінської мислі
По голубих, земних материках.*

*Серця налиті сонцем і жагою,
Уста припали до глибин ключа,
Лєгєндою, в століттях дорогою,
Вєдє полки правиця Ілліча.*

*І смєртні люди — у безсмєрті чисті,
Кують життя, як добрі ковалі,
І комунізму золоті горністи
Віщують щастя матері землі.*

— Тепєр найстарший мій, сїдай,
Оповідай, який то край
Тєбє приймав, з яких долин
Ти пив, дє літ гарячий плин
Поклав на чуба сивину,
А в очі — іскру огняну?

— Я, батьку, вам привіз добра.
Не золота, не сєребра,

Не слави гук, не цвіт полів,
А найдорожчих троє слів
Привіз у серці.

У бою

Свій полк, як батьківську сім'ю,
Я згуртував у довгі дні
При тім гвардійським знамені.

І троє слів мій полк вели.
Було журби, було й хвали,
І ран, і радощів яса,
І піт з чола, немов роса.

Було нам трудно в шостий день.
На фланзі бій точивсь, лишень
Земля в жару, огонь і пил,
І небо сиве, мов ковил,
Вкривало нас. Тримайсь, боєць,
Невже впадем? Невже кінець?
Світанком темним на межі
Бійці в розбитім бліндажі
Вели розмову.

...От і йдуть,

А в полі — ночі каламуть,
Вітри осінні за плечем,—
Всі командири з Іллічем.
Ідуть, а темінь, тишина,
І стрівсь їм, братці, старшина.

Ілліч питає: «Все як слід?
Який бійцям даєш обід?
Який приварок па бійця?
Чи не жалієш їм винця?
Є хліб, і одіж, і табак? —
Питає ще раз: — Дай лиш знак,
Щоб не терпів солдат в бою!» —
І руку подає свою.

І старшина відповіда:
«Є тютюнець і єсть їда,
Та щось ніхто не п'є, не їсть,
Бо із полка надходить вість,
Бо шостий день вогнем січе,
Бо кров спливає гаряче.
Стоїть солдат, немов стіна,
Не лічить ран, бо не одна»,—
Сказав товариш старшина.

Замовк оповідач. В імлі
Світало світло край землі,
І полк пішов у бій, у січ,
І очі мружив нам Ілліч,
Живі, ласкаві, у вогні
На тім гвардійським знамені.

І троє слів мій полк вело,
Як змаху дужого крило,

Я їх скажу, — ти зрозумій:
В Москві, на площі дорогій,
У сорок першим з темних піль
Вихрила спіжна заметіль.
І вітер б'є, і сніг несе,
І на Можайському шосе
Стоять за танками в імлі
Фашистські чорні патрулі.
Мене бажання привело
Уздріти ленінське чоло,
І серце опалив, повір,
Заплющений могутній зір.
«Товариш Ленін, скоро злам?
Товариш Ленін, трудно нам!
Чи скоро наш удар, чи ні?
Бо дні пливуть, жорстокі дні,
З Дішця й Орла до фінських хат
Не спить солдат і жде солдат,
Товариш Ленін!»

І тоді
Розверзлись сутінки бліді,
Із чорних ночі берегів,
У морі сивому снігів,
На площі Красній, між алей,
Як броненосець, — Мавзолей
Поплив у бій. І на крилі,
Над центром рідної землі,
У небезпеки на краю,

Піднісни руку вдаль свою,
Стояв живий наш Ленін. Я
Збагнув усе: одна сім'я,
Народів братство вікове
За ним, як мур, стоїть, живе.
І крикнув я через фронти:
«Товариш Ленін, де пройти
Полку моєму в пламені,
Якими бути нам в ці дні?»
І чую на передовій:
«Солдате вірний, зрозумій:
Б у д ь — я к н а р о д».
І троє слів
З тих пір у серці я лелів,
Як мрії золоту ріку,
Ношу й нестиму на віку
До крайніх днів.

Брати мої,
Я знаю, ви пройшли бої,
Цих троє слів і вас вели
Крізь ночі й огненні вали,
Цих троє слів і в вас живуть,
Найвищим щастям стелять путь.

Чи так?

— То так! — і з-за стола
Синів ця думка підвела,
Як світле сонце. Сироту

Один привіз, другий — святу
Любов велику, третій — плід
І зерна дружби в дні побід.
А всі разом у дні круті
Найвище щастя у житті.
Так, як народ наш — принесли,
Бо з ним і мріяли, й росли.
Четвертий вів:

— У хвилю злу,

Смертельно ранений, в пилу,
Я умирав не раз вночі,
Надії згублені ключі
Всихали в серці. Троє ж слів
З огню ночей і з тьми полів
Скресали іскрами в жару:
Б у д ь — я к н а р о д.
І не помру...

Стрічав людей я в чужині,
В лихій, сумній самотині,
На роздоріжжях вікових,
У безнадії, ледь живих.
Шкурунка хліба їм крута
І день над ними — сирота,
Чому ж ти дивишся, кажи?
Б у д ь — я к н а р о д! Допоможи...

Я помічав їх звідусіль,
Ділив по-братськи хліб і сіль,

І трое слів у їхній дім
Летіли, як весняний грім.
Я повертався в ранню рапць
У рідний край. Куди не глянь,
Руїни тліють, димовій.
О рідна земле, краю мій!
Коли зів'єш ти саду цвіт?

А трое слів тих — заповіт —
Шумлять, мов зеленню дуби:
Будь — як народ!
Надійсь! Люби!
Люби її в тяжкій порі,
Люби при вранішній зорі,
В паланні домен, в шумі нив,
Неси стремлінь її мотив,
Як вічну віру у світи,
Бо іншої не знайдеш ти
Вітчизни милої. Борись,
Умри, а люди знай колись
Тебе згадають, як велів.
І знову в серці гомін слів:
Як Л е н і н б у д ь!
Як Л е н і н б у д ь!

І син замовк. Вечірня путь
Димками віє, з-понад них
В вечірніх зорях молодих

Ширококрилі журавлі
Летять до матері землі!

ЕПІЛОГ

За вікном курить легка пороша,
В срібні пальці свищують дерева,
Білими листами листоноша
Многотрудну землю засіва.

В хаті світло сяє, в хаті тиша,
І в сім'ї, при батьківським столі,
Сирота-хлопчак сидить і пише
Пісеньку про щастя на землі.

Не виходить слово рівно й гладко,
То нічого,— хлопчик ще дитя,
Піонерська багряна краватка
Увібрала кольори життя.

В другій хаті пригасає світло,
І скрипить колиска й ніч глуха,
Сон кошлаті підіймає мітли,
З матір'ю дитину колиха.

— Люлі, мій маленький, люлі, люлі! —
І зникає спіг, як зорепад,

Вже весна синіє, вже зозулі
Білим цвітом обсипають сад.

Він шумить, могутній, погід тучі,
Світлокорий в опаді росин,
Так, як руки підвели робучі,
Як гадав про щастя третій син.

Не страшні хмаровища навислі,
Не страшні йому тумани злі,
Сяє світоч ленінської мислі
На твоїй і на моїй землі.

1947

I

Ще три хвилини вдарять, наче дзвін,
Тобі у серце. І примчиться він
На станцію, літами не забуту,
Без квітів, певне, певне, без салюту,
Засніжений, у парі, з дальніх гін.

Із дальніх гін промчали поїзди
Під вечоровим спалахом звізди
У сорок п'ятім незвичайнім році,
І фронтові теплушки, як в потоці,
Одгрюкали і зникли назавжди.

А твій у сорок шостім запізнив.
Бреде зима поміж лісів і нив,
Під семафором огнище червоне.
Вставай, дівочий славний батальйоне,
Співай, саперний, рідний свій мотив!

Маріє, чуєш? Станція твоя.
Он шлях повивсь, там хата і сім'я,
Дитинство й сни, рум'яні зорні літа.
Тепер ти інша, ти пройшла півсвіта,
А може, й та, лише не знаю я.

Я тільки знаю рук твоїх труди
В диханні вітру, в полум'ї бід,
В грозових ночах руки непокірні,
Мости стоять, неначе свідки вірні,
Карпатських плаїв кручені сліди.

Ти з батальйоном ті мости вела,
З Дінця на Одер, з міста до села,
Кленовий гук з Дніпра летів до Ніди,
Огоп' і грім стояли, як сусіди,
А ти Вітчизну берегла від зла.

Я кожен палець міг би змалювать
Руки твоєї. Там, де впала гать
В січневу ніч при битві в Сандомирі,
Твої пальчата із рожевих — сірі,
Закаменіли стали... Що казать!

Нехай би рядом лився на папір
Очей ясний і темно-синій зір,
Ті очі — ночі? Ні! Які там ночі?
Людські глибокі, з усміхом, дівочі,
Як сонце — теплі, золоті, як бір.

Можливо, в них дніпровські явори
Леліють синьо? Може, вечори
Багрянцем тліють з тихого Дунаю?
Погляну в них — своє життя впізнаю,
Свої літа, як птиці, з-за гори...

На цьому годі. День іще стоїть,
А поїзд мчить кометою століть,
А нам іще снувать важку поему,
Шовками ткати пісеньку-недрему.
Рясну, як злива, і дзвінку, як мідь.

Іще хвилипа — й вирине перон,
Дзвінок ударить — і хитне вагон,
І рейки в іскрах, ти ж забудь утому,
Вставай, Марійко, йди з війни додому.
Постояв поїзд, рушив ешелон,—

Ти не зійшла. Лиш глянула з-під вій
На станцію й село, де сніговій
Ходив у білім полум'ї за яром,
І серце бідне затремтіло жаром,
Защебетало в грудях від надій.

Куди ж ти їдеш ночі напроліт,
Не побувавши вдома стільки літ,
Не вгледівши сусідів, хати, двору,
Усмішку батька, лагідну й сувору,
Та матері, що жде біля воріт?

Подруги сплять, товаришки твої,
Міста їм сняться, шахти, ручаї,
Одним — на Дін, другим — в Донбас
додому,

Копилка блима в притулку німому.
А ти ж куди? В які міста й краї?

Дубів коплатих набігає тінь.
За Бучею дзвенить мостом Ірпінь,
Розбита дача, де жили піїти,
Їх теж взяли війни важкі завіти
Для інших стежок, інших, знать, горінь.

Ти йшла отут якого дня й числа?
Котився липень краплями з весла,
Святошинська в пожарі далеч синя.
Тепер все інше. Київська твердиня
Тобі назустріч стіни піднесла.

Дзвінки трамвайні дзвонять на Сирці,
Ідуть в кіно призовники-бійці,
Рожевощокі і меткі до слова,
Гудуть машини, десь плыве розмова,
І ніч струмить диханням по щоді.

Сирець, Сирець! Ми стрінемо тебе,
Згадаєм небо чорне й голубе,
У сорок третім бліндажі, й негоду,
І генерала Кравченка, й Свободу,
А зараз ні, бо поїзд-кінь гребе,

І землю б'є, і котить сивий дим
На київськiм вокзалі, а за ним

Марії час мандрівку докінчати:
— Прощайте,— каже,— подруги-дівчата,
Та згадуйте все добрим, а не злим,

Бо я вже вдома. Прощавайте, мій
Саперний полку на передовій,
І ти, шинеле й пошена упанко,
Усі мости, всі землі й полустанки,
Що я сходила в ночі грозовій,

Що я сходила в ночі грозовій,
У добрій волі, в совісті своїй,
В стражданнях, в ранах, в радості високій,
Забула тишу і взяла неспокій.
О неспокою, вірний брате мій!

Ну, здрастуй, Києве, я прибула,
Ось чесні руки, слава — не хула
Лежить на них у відсвітах колючих,
Як орне поле в вересневих тучах,
Поглянь ув очі: в них огонь, не мла.

Трамвайними дзвінками задзвени,
Густим баском дніпровської луни,
Крутим асфальтом, тесаним гранітом,
Серед зими не снігом — білим цвітом,
Сердечним словом друзів спом'яни.

Марія йшла з вокзалу повз бульвар,
Пашів між цегли автогенний жар,
Текла смола гарячим чорним блиском,
Нова стіпа вставала обеліском
Поміж холодних рейок, мов примар.

Обличчя смагли пив гарячий піт,
Зелені іскри сяли з-під доліт,
Об креміль криця гримала й гриміла,
Гаряча плавка, осліпуче біла,
Здавалась сонцем, що тече у світ.

Тесали камінь, гнули жовту мідь,
З заліза рвали заржавілу їдь
У вариві й диму веселі руки,
Батьки плечисті, і сини, і внуки,
Жінки й дівчата, де не йди, не їдь.

Тут билась кров, і тут любов жила,
І ти здалась собі така мала,
Непомічна, в шинелі по коліна,
Аж на уста лягла гірка одміна
І посмішка привітлива, не зла.

А вже як вийшла на Хрещатик в даль,—
Яке горно роздмуха тут коваль?
Які шруби клепальникам клепати?
Обвислі стіни сірі, мов Карпати,
У темних вікнах вечори й печаль...

В високих вікнах заграви й печаль,
Просвічує небес ясний кришталь,
Неначе вчора жаром гуготіло,
І корчилось, і гнулось сиве тіло,
Будинків цих розкинута обваль.

Не стій, Марійко, спогадів не жди,
Знайшла те місце, що вело сюди?
Схилилась, кличеш даллю голубою!
— Ничипоре, ти чуєш? Я з тобою.
Я вже прийшла. Я вірна, як завжди.

II

...Тоді над Києвом лежала ніч,
Неначе вийшла з десяти сторіч,
В загравах косих колихались тучі
І проводи, обірвані, колючі,
Свистіли в полі біля мертвих віч.

Четвертий день металу лютий вий,
Підвівся міст, як меч полум'яний,
Через Дніпро, немов на кіноплівці,
В огні лежать Старі й Нові Петрівці,
Тихенький Лютеж, Вишгород ясний.

Уже дають Ватутіну коня.
Він тут сидів над картою з півдня,

Черкав, виводив на тіснім плацдармі
Удар полків, клинки залізних армій,
Сваром'є й Димер з Букрипом рівня.

Я теж ходив там рядовим бійцем,
Мене глушило димом і свинцем
В світанки сині, в ночі пурпурові,
Коли вривалась мова на півслові,
Обірвана фугасним вітерцем.

Про себе що? Колись в прийдешні дні,
Коли стомлюся й друзі при мені
Засядуть дружнім, говірким півколом,
Згадаю все, з ясним не хмарним чолом,
Сяйне, як вогник, юність вдалині.

І оживуть кострища уночі,
Пісні, шляхи, на зірці трубачі,
Добро і зло, і сині трави, й криця,—
Минулих днів багряна мила птиця
Нехай сіда й воркує на плечі.

А зараз танки йдуть до переправ.
В стовпах води кипить Дніпра рукав,
Мете пісок під заграву гарячу.
— Ну що ж, бувай. Ще в Києві побачу,—
От, бач, хотів сказати й не сказав:

— Ти знаєш що? Ти не хвилюєшся, мала.

— Ничипоре! Мовчи. У нас діла
Пішли на краще. Київ будем брати
І візьмемо, а потім на Карпати,
Йй-богу, двинем. Наша, брат, взяла!

— Марійко, чуєш, не хвилюєшся. Прости,
Що поспішаю. Он твої мости
Вже гнуться під машинами над бродом.
І ще скажу, хоча збирався згодом,
А може, й в серці думав те нести.

Це, може, смішно, може, дико це,
Ти стій — отак, дивись мені в лице
І не кажи — шепни, народиш сина? —
Майнула мить, йому ж здалось — година,
Хоч би кивок, хоч би одне слівце.

Він мріяв сином: час мине війни,
Сім'я зросте, піднімуться вони,
Один чи два помічники, порадці,
Він ними снів і вже носив у згадці
Русявих, мов колосся восени.

Підуть до школи братися ума,
Одійдуть весни, й не одна зима
Одсвище завірюхами в морозі,
Вони зростуть і стануть на порозі,
Як він, свого життя незадарма.

Чи воювать, чи мислить — не малі,
Чи слать мости, як мати, на землі,
Чи з ним, із батьком,— в полі на просторі,
Веселі, дужі, лагідні, суворі,
До правди — щирі, а до кривди — злі.

— Марійко, правда? Може, це й не так,
Це добрий знак а чи недобрий знак,
Що перед боєм? Вибачай на слові.—
Війна текла, як ріки малинові,
І він не вмів ховатись між атак

І почуття ховати. Стрів її
Десь на Дінці, як стихались бої,
І задихався в щасті, й знав розлуку,
Тремтів душею, взявши її руку
В свої долоні, в труджені свої.

Поцілувать не смів, і тільки в ніч,
В оцю останню неблаганну січ,
Вона на груди — любий мій! — припала
В мовчанні, в щасті слова не питала
До інших днів, до невідомих стріч.

І мучилась, і вміла все ж мовчать.
Отак, бува, німі вітри ячать,
Гойдаючи небес ясну колиску.
Багато знала. Дні поклали риску
Між брів тонких, як горесну печать.

У дев'ятнадцять червінькових літ
Вона вже знала, що зелений світ
Бува червоний з крові. Що надії
Ведуть того, хто б'ється, й пламеніє,
І любить труд, і поважає піт.

Метка на подвиг, на слова скупа,
Бажала йти, хоча вузька тропа
Грозила смертю. Все вперед, до краю!
Тепер же в серці зоряно, як в маю,
Жага й тривога душу обступа.

Мовчазна, щира стала перед ним.
— Ничипоре, ти хочеш сина? З ним
І я миліша буду? Так, миліша?
Нехай колись...— Між ними впала тиша,
Дзвенюча, довга і гірка, як дим.

Вона жила мале своє життя,
Не думавши про те, а вороття
Дівочих снів тривожило, бриніло,
І десь глибоко думала несміло:
«Яка ж я мати? І яке дитя?»

Чорняве? Русе? Чи дочка, чи син?
Очиці круглі, схожі до росин.
Чи зле, чи добре? Здійме рученята
І скаже: «Мамо». І життя почато
На цілий вік, на років довгий плин.

Чи зможу ж я, крім ласки й доброти,
Вдихнуть вогонь, і плях йому знайти,
І розуму навчить, як, звісно, мати?»
Через мости везли важкі гармати,
Вузьким понтонам ріжучи борти.

— Нпчипоре, іди, пехай колись, —
Шепнула слово, очі пойнялись
Невидним жаром. — В Києві заглежу. —
— Марійко, чуєш? — І доріг мережу
Укрила димна світанкова вись.

III

Підкиївська дорого, я ходив
Твоїм узбіччям до лісів і нив
Малим хлоп'ям. До зір і до затоків
Вдивлявся пильно. Скільки зникло років,
А все бринить вечірній твій мотив!

А все роса нагадує весну,
Дубовий лист ув осінь проясну,
Хмільний, жовтавий, кружеля на вітрі.
Погожий день стоїть у теплім світрі,
Пшеничні вруна похиля до сну.

Не спить дорога, і не спить земля,
Не жовтий лист, а племінь кружеля,

Не хлібні вруна — проводи, як струни,
Чорніють ген, фугасок люті луни
Трясуть вечірні золоті поля.

Мотори йдуть, то наші танки йдуть,
Дуби тріщать, у димну каламуть
Схиляють дружні обгорілі кропа,
З полків до рот і з рот до батальйона
Один наказ: «Вперед! На Київ путь!»

А він рясніє горем на горі,
А він шука фашистів у норі,
І душить їх, і вже до Василькова
Ворожих військ лежить крута підкова,
Покрита чорним багрянцем зорі.

Вогненний меч розбив Дніпро навпіл,
Поділ — за нами! Танки за Поділ, —
Під гору, вгору, на Хрещатик ближче,
Удар — і крик. Удар — і куля свище,
І сто смертей, як відьми, наокіл.

— Давай! Давай! Не стій, не відступи,
Зітри краплини крові і ропи
Солоної, пітної, наче зроду
Отак летип з походу до походу,
Підводься, рвись і шлях собі ліпи!

— Давай! — Біда: передній танк горить,
Своє зробив, нема за що корить,
І командир лежить на бруковиці,
Над ним вогню зелено-жовті птиці,
І вулиця своя, й своя блакить.

Дожив до цього часу. Дочекав.
Він бився тут, немов за сто Полтав,
За цю хрещату вулицю широку,
За ці сади й квартали, милі оку,
За ці громи з дніпровських переправ.

Зробив усе. Упав. Спочив павік
Земний, найперший, вірний чоловік
Землі своїй, любові, чистим мукам,
Батькам, і дітям, і майбутнім внукам,
Пішов у вічність, як в моря потік.

...По рідних тривожних площах,
По вулицях і кварталах,
По рваних сумних панелях,
Покручених і запалих,

По київських горах синіх,
Крізь вогняну порошу
Шість генералів тихо
Несуть найдорожчу ношу.

Ту ношу не збудиш громом,
Ні вітром у понизов'ю,
Ту ношу нічим не купиш —
Ні щастям, ані любов'ю.

Лягла на могутні плечі,
Як дуб у весінній хмарі,
Обважила людське серце,
Заворожила в чарі.

Затьмарила жінкам обличчя
У днину ясну, хорошу.
Шість генералів тихо
Несуть найдорожчу ношу.

Повільним, широким кроком,
Не з піснею, не з парадом,
І море вогню з майданів
Ступає за ними рядом.

І юрби розбитих стінок,
І вікон осліпла гореч,
І попелу сива в'юга
Стає у шеренги поруч.

І жовтогаряче небо:
«Візьміте! Я з вами, прошу...»
Шість генералів тихо
Несуть найдорожчу ношу.

Хрещатиком, вниз — Подолом,
Узгір'ям зеленим міста,
Не дивиться в рідні далі
Заплющений зір танкіста,

Лежить в орденах і славі,
У шлемі, в комбінезоні.
Несуть його над садами
І над човнами в затоні.

По Житньому і по Сінному,
На площу, боєм нагріту,
А потім, піднявши вище,—
По Ленінській вулиці світу.

Залізо дзвенить щитами,
І камінь дзвенить по бруку,
І Київ над ним здійсмає
Батьківську гарячу руку.

Жінки, матері схилились
Під огняну порошу.
Шість генералів тихо
Несуть найдорожчу ношу.

Мовчать під широким небом
Високі, стрункі, суворі,
Ворушить сивини вітер,
Як білі прибої в морі.

Вони задумали думу,
Стисли уста клятьбою:
Поклавши танкіста в землю,—
Ім'я повести з собою.

Його на повірці б чути,
Його посадити б в танку,
Його трубачами кликати
На золотім світанку!

Його посилать в прориви
Із танковим вірним військом
І ставити в караулі
Під знаменом гвардійським,

Щоб руки міцні й гарячі
Не відчували могили,
Щоб сизі дощі осінні
Очей молодих не тьмили,

Щоб літа важкі не стерли
Усмішку його хорошу.
Шість генералів тихо
Несуть найдорожчу ношу.

Тиша над містом. Тиша.

IV

До автомата поруч автомат —
Іде саперний батальйон дівчат
З мостів дніпровських через переправу,
В столицю світлу та багряноглаву,
В пожарищі дорожчу у сто крат.

Дніпровський мосте, прощавай, прости!
Нас інші ждуть обірвані мости.
На Ірпіні, на Случі, на Горині,
На дальній Віслі, при чужій долині,
Їх піднімать, по струночці вести...

Дихне смолою пиляна сосна,
Дорога ляже свіжа й нетісна.
Загрімають колеса і копита,
Залізом кута і несамовита
Прокотиться в чужі краї війна.

Пройде піхота, привіта своїх,
Що от, мовляв, і воювать не гріх,
Знайшлися руки молоді, смугляві,
Що підвели мости на переправі
І прапорцями заквітчали їх!

— Чіткіше крок, нас Київ вигляда! —
Плече в плече і, мов політ, хода.

А може б, пісню? Ні, її не треба.
Нехай співає серце, хай із неба
Зоря цвіте вечірньо-молода.

Хрещатик тишу колиха в огні,
Богдан застиг на змиленім коні,
І генерали йдуть, і тиша тліє.
Маріє, бачиш? Не дивись, Маріє.
Це все не так. По-іншому... О ні!

Все так, як є. Все правда. Зрозумій.
— Ничипоре! Ничипороньку мій!
Ой, що з тобою! — Кинулась, збіліла,
І вже припала біля його тіла,
І вже просила іскорку надій.

...Лежить в орденах і славі,
У племі, в комбінезоні,
Несуть його садами
І над човнами в затоні,

По Житньому і по Сінному,
На площу, боєм нагріту,
А потім, піднявши вище,—
По Ленінській вулиці світу.

По київських горах синіх
Крізь огняну порошу

Шість генералів тихо
Несуть найдорожчу ношу.

Спилися, і ти спинись над ним,
Без слів, без крику, з зором кам'яним,
Хай плине час, і сонце пропливає,
І небо мерхне і цвіте безкрає.
— Клянусь,— шепочеш,— помислом одним.

Не б'ється серце — наче кам'яне,
І не клекоче, й не пече мене
Його вогонь, пекельний і жадливий,
То смерть його остигла. День щасливий
Народу встане, холод промине,

Я вірю, любий мій. Але навів
У серці буде день цей, мов потік,
Мені дзвенить, а рани чорні віги
Сплетуться в серці, чим їх затруїти?
І де ходить, і де знаходить лік?

Зламаю біль і забуття збору,
Зведусь — розквітну, не зведусь — згорю,
Любов твою візьму, підеш зі мною
Людською совістю, боїв луною,
Ясним і теплим, схожим на зорю!

Земля одгукнулась: «Правда,
Ти будеш боїв луною,

Людською совістю станеш,
Підеш у віки зі мною.

Я дам тобі хліба, хлопче,
Отам, де пшениці русі,
Мости покладу під ноги
З зелених лісів Білорусі.

Постіль постелю високу
З Карпатських гір і туманів.
Водички захочеш? Випий
Не менше з трьох океанів.

Кремлівські куранти вдарять, —
А ти відгукнись луною,
Людською совістю станеш,
Підеш у віки зі мною!»

V

День снував мелодію високу,
Дерева в сніжку у самоті,
І Марійка сіла собі збоку,
На гранітній дорогій плиті.

Люди добре шліфували грані,
Золотом писали темний дім,
І горять, горять літа багряні
На холоднім камені важкім.

Ожива минуле на півслові,
Як прощались за Дніпром одні.
Ці кути — важкі і квадраткові,
Наче танк, закований в броне.

Ці колонки, голубі й високі,
Підпирають світанкову вишь,
Мов Дніпра розбомблені потоки,
Що стовпами в небо підвелись.

Тут лежить Ничишір. Тут юрбою
Ходять люди вдень і уночі,
Тут зоря над даллю голубою
Віша срібні ковані ключі.

І трава шумить, і сніг біліє,
І Дніпром з моста і до моста,
Як людська незгублена надія,
Київ наш, столиця, вироста.

— Я вернулась, чуєш? Я тут близько,
Все: життя, і совість, і любов,
І журба моя на обеліску —
Все минуле нагадали знов.

Я в село поїду, в рідну хату,
Та й скажу: заміжня. «Хто ж він, зять?»
І щодня з дороги, ніби к святу,
Все забувши, буду виглядать.

Буду кликати сні свої дівочі,
Теплі літа, зим холодний вий,
Може, вгледжу, що крізь темні ночі
Ти підвівсь не мертвий, а живий.

Йдеш містами, через гори й плеса
І мене шукаєш, чи жива?
І питаєш дальньої адреси,
Що носила пошта польова.

Де доріг мереживо безкрає,
Бліндажі та вибалки круті,
А війни тії давно немає,
І адреси інші у житті.

Прощавай. Я йду.— Гудки з вокзала
Вже тривожать придніпровий діл.
Йшла. Спинулась. Мов не все сказала
Серцем, перекраямим навіл.

VI

Минає літо, серпень одлива
В просмолених човнах, дзвінкі жнива
Одколихали в спілому колосі,
І журавлі бринять дзвінкоголосі,
Їх кличе даль прозоро-вітрова.

Як добре нам творить діла незлі,
Любити, жити на оцій землі,
Що кличе нас розкритими вустами,
Рясним димком за дальніми містами
В майбутній день, в простори немалі.

В ці дні в колгоспі грають весілля,
Гармошка й скрипка душу звеселя,
А бубни б'ють спокійно, басовито,
І кружить в танці колосисте літо,
Обвита хмелем яросна земля.

А що дівчата, — впишу їм нема,
Додому клич вівночі — задарма.
І вальс, і полька, й горлиця завзята,
Аж ноги мліють, бач, діждали свята.
Хліба звезли. Спочинь. Війне зима.

Фронтовики прийшли, прийшли сини,
Отож їх женять щиро восени,
Марійка теж гуляє в добрій днині,
Співа високо в ночі темно-сині,
І хлопці женихаються, вони

По одиночці ходять по сліду,
Помітивши легку її ходу
І золотисті руки легкокрилі,
Такі близькі, такі тривожно-милі,
Ясну усмішку на свою ж біду.

Один знайшовся хоробріш за всіх:
— Страждаю,— каже,— і, мабуть, не сміх,
Віддам життя за тебе.— От, бувалець! —
Вона ж йому.— Ти підрости на палець,
Тоді, гляди, й женитися не гріх.

Ех, ти! Все жартами. І синь в очах,
А в одинці лишившись, по почаях
Читала, мріяла. Про що ті мрії?
Про давню рану й ночі грозовії?
Про той огонь, що в серці не зачах?

І десь під ранок, стомлена, вві сні
Забувшись тихо, бачила ясні
Його уста. «Ничипоре!» І знову
Мільйонний раз вслухалася в розмову
Свою із ним,— останню,— на всі дні.

А цеї ночі сниться дивний сон:
Хрещатик встав, за ним човни й затони.
Тополі, й площі, й київські руїни
Прийшли до неї, стали попід стіни,
Заговорили кожне вперегон.

Погнутих рейок чорний бурелом
Заговорив: «Ти билася зі злом,
Ти нашого життя не знавш, ні?
Послухай, ми родилися в огні,

Нас знайшли на Уралі рудою в глибокій землі,
Ливарі нас топили, кували не раз ковалі.

І топили, й кували,
Ми лягали на шпали,
Поїзди зустрічали в імлі.

Під трамваї лягли, щоб вони щебетали вночі,
Нас взяли під будинки тримати граніт на плечі.

І в будишках високих,
У літах, як в потоках,
Дітвори гомоніли ключі.

Ми раділи, що сонце у вікна привітні спада,
Що по кранах біжить золота і весела вода,

Що десь музика грає,
Небо квітне безкрає,
Ми постоїм сто літ, не біда.

Ми — залізо, нічого. А потім фугас привезли,
Чорні вибухи бою погнули, зв'язали вузли

З наших тіл на руїні,
А тепер, наче тіні,
Вже й вітрів, і дощів попили.

А любов твою чули, Ничипора бачили ми,
Як упав він, і ти проводжала його не слізьми,

Не гіркими плачами,
За твоїми плечами,
Похилившись, заплакали ми.

Ти прийди, підведи нас, віддай нам частину тепла,
Під будинки постав нас, щоб людська подяка й хвала

Понад нами гриміла,
Ми придатні до діла,
Дай тепла нам, хороша, не зла!
Ми — залізо, повір нам». І змовкли, і зникли, як дим.
І тоді підвелися тополі скрипінням сухим:
«Ти впізнала нас? В бою
Ми стрічались з тобою
Над дніпровським кряжем кам'яним,
Умивали дощі нас, сніги попід нами мели.
Там, де дзвонить Хрещатик і сплять на Підвальній
вали,

На печерській твердині
Ми при добрій годині
Жовтим пухом під небом цвіли.
Обірвали нам віти вогонь і залізна коса,
Наші крони зелені чорніють тепер в небеса,
На широкому Дніпров'ю
Над твоєю любов'ю,
Над Ничипором листя звиса.

Ти збери наші зерна, на вулицях тих посади,
Ми старі, віджили, хай нові зеленіють сади.
Дай тепла їм і соку,
Щоб під хмару високу
Залеліли з пожару-біди!»

І обвали задимлених стін,
І палаців обвали

Заволали: «Рятуй нас з руїн,
Щоб ми більше не впали.

Дай нам сонця, тепла і краси,
Золотої обнови,
Нас па руки візьми й піднеси
Для людської любові!..»

І ти збудилась, і нічної тьми
Мов не було, світанок за дверми
Світив росою тихо, урочисто.
— Я йду до тебе, рідне моє місто,
Прийми мене, на труд ясний прийми!

VII

— Поїду, тату; знаєте ж мене,
Я все рішила. Осінь промине,
Січневий час зав'югами завіє,
А я робити буду. — Ні, Маріє,
У тебе, дочко, серце запальне.

Послухай батька: ти у нас одна,
Ну, добре, ждали, то була війна,
Солдатом був, війну германську знаю,
Пережили тривогу ми безкраю,
Діждалися тебе і знову — на,

Поїду знов... Куди? Чого? Дивись.
Робити маєш більше, ніж колись,
Посуха хліб спалила, а в артілі
Немає діла? Ти при всякім ділі
Ставай, працуй, та тільки не ліпись.

— Ви знаєте, я не боюсь труда.
— То правда, дочко. Ти ще молода,
І роботяща в мене, і кмітлива,
І в техніці розумна, в ції жнива
Тебе хвалили люди. Тож біда —

Непосидюща дуже, як метіль.
Ти зрозумій: весна дихне до піль,
Заврунить хліб, одна, сказать, принада.
Спитають люди: «Де ж твоя бригада?»
А що скажу? Дочка, як буйний хміль,

Десь повилась у Київ, чи не так?
Чи, мо', брешу? Я, дочко, не юнак,
Щоб теревені правити з тобою.—
Йй жаль було дивитись, як з журбою
Ховався батько, а тривоги знак

Тремтів в очах, світився племінцем.
— Дивись сама.— І спохмурнів лицем.
Тоді бабуся сіла біля печі,

Згорнувши руки, дні її старечі
Світилися осіннім багрянцем.

Зашелестіли губи, як листя в гаю:
— Ох нема краю тихім Дунаю,
Живу все, живу, онучат виглядаю.
Куди тобі, дочко? Живи при хаті,
Прискачуть на конях сніги кошлаті...
Ти забула усе це? Тобі не коле?
— Я сходила ще змалку те колгоспівське поле.

Я водила машину, чи водити несила?
Сніп до снопика клала, і в'язала, й возила.

Рум'яніла в колгоспі, мов колосся врожаю,
Я півсвіту побачила,— а ще більше бажаю!

— То й дивися із хати. Вибирай собі пору,
Тиха осінь за літом прийде знову до двору.

— Я ненавиджу тишу, коли вона мертво плаче,
Я знаю, за жовтим листям — суцвіття зійде гаряче.

А ви як сухеє листя, ви темні, бабусю, в мене.
— То правда. Не бачать очі, де жовте, а де зелене.

Колись була молодою і світ в мене був на святі.
— А зараз той світ не може вміститися в нашій хаті.

Люблю я морозні ночі, заметів білизну строгу.
Хурделиця свище й плаче, а люди ідуть в дорогу.

Весняні веселі ріки, хіба вас забути можна?
Як кожна краплина б'ється, така голуба й тривожна.

До моря клекоче, в море! І хвиля несе їх в море.
А ти, моє добре літо, в медах запашне й прозоре,

В колючих ячмінних вусах, у райдузі, в буйній зливі.
Я знаю, як пахне осінь на нашій артільній ниві.

І хлопці ідуть до школи, до міста в надії добрій,
І мчать поїзди ночами за дальній, тривожний обрій.
Бабусю, ви чули, може?

— Кого?

— Поїзди ночами.

— У мене, дитино, осінь давно стоїть за плечами. —

І знову зашелестіла, ізгорблена, непомітна,

І знову встає Марійка, як нива посеред квітня.

— Ох, Києве мій високий,

Холодні, глухі обвали,

А ми тебе здобували,

А ми тебе рятували.

Сто тисяч зійдеться люду

Та й зітруть сиву скорботу,

І тісно сплетуться руки

В веселу ясну роботу,

І заворкує голуб
Над різьб'яним карнизом,
І задзвенять квартали
Вогнем і тугим залізом.

І руки мої завзяті,
І очі мої веселі
Зупиняться у кімнаті,
У кожній новій оселі.

«Ану, покажи, Марійко,
Яка ти в роботі строга?
Яку піднімала стішку
З порога і до порога?

Які набивала двері
На поверсі, що у хмарі?
Яку ти носила цеглу
З такою ж, як ти, у парі...»

І люди за мене скажуть,
І площі гукнуть за мене.
І сад мені в руки схилить
Судвіття своє зелене.

Ви чуєте, тату? — Чую. Їдь і шануйся в народі,
Ти наше ім'я не скривди. От і по всьому. Годі.—
Їй руки поклав на плечі, і так мовчали обоє,
А ранок гув поїздами, як сурмами перед боєм.

VIII

Люблю я руки чесні в мозолі.
Ходить до мене, теслі й ковалі,
Мандрівники смугляві, хлібороби,
І ливарі, й спокійні виконроби,
Усі, хто труд шанує на землі.

За стіл сідайте, лицарі труда,
Над нами день, як птаха молода,
Клекоче, б'ється, і, здійнявши крила,
Черкає небо міць його стосила,
Його вогонь, що палить без сліда.

За ними стануть шахти темна кліть,
Садів зелених росяниста віть,
Високих домен сяйво непогасне,
Все з наших рук, могутнє, добре, ясне,
Живе, воскресле з чорних лихоліть.

І море ввійде в неводі густім,
Як дід-рибалка, і покотить грім,
Ввійшовши, Київ у мою кімнату,
І розповість нам повість пребагату
Свого життя. Але не час об тім.

В гуртожиток дівчата із робіт
Вертають пізно, витирають піт
Із смаглих чіл, сідають у кімнаті,
Скипає чай у чайнику горлатім,
А чайнику тому не менш ста літ.

З яких країв їх доля тут звела?
Он та русява — з курського села,
Говорить дзвінко і ступає хватко,
Та — з Білорусі, звуть білорусятко,
Косички білі сяйвом круг чола.

А та — газети не пускає з рук,
З Ромен, можливо, може, із Прилук,
А та, струнка, лукаво-тонкоброва,—
З-під Боярки, мабуть, чи з Василькова,
І слово, й жарт, і ніг легенький стук.

Накрито стіл, хвилин за п'ять — їда,
І від втоми вже нема сліда,
А потім дружно, щоб відвести душу,
Співатимуть допізна про Катюшу,
Що десь на кручі хлопця вигляда.

А десь за північ сядуть при столі,
Замріються, і посмішки незлі
Вуста розкриють їм, і мисль незрима
Ввійде в кімнату, де каганчик блима,
І поведе по радісній землі.

Ти почей не доспала
В гуртожитку тісному,

При лампушці хилилась
В сутінковій мережі,
Щоб пад Кисвом бились
Електричні пожежі.

— То я хоч піду вдягнуся,
Багато ж зійшлося народу.
— А ти нам і так привітна,
Уже й не питаєм згоди.

Потоптала ці чоботи
Від роботи одної,
Білі руки, як бронзові,
З куряви кам'яної.

— Ти на свято запрошена,
Стань, поглянь, веселіша!
Сива ватянка ношена
Нам від шовку миліша.

— То я пов'яжу хустину,
Водиці хлюпну на руки.
— Ми знаєм твої долоні,
І знатимуть наші внуки.

Їх тепло живе у камені,
У бетоні жеврить жар.
— Тож дорога, знать, легка мені
Підійматися до хмар.

І, схвильовано-склопотана,
Через денну, світлу тиш,
Над могутніми роботами,
Наче горлиця, летиш.

Ідеш ти з людьми угору
І дивишся всі кімнати,
І вечір за вами слідом
Дітей укладає спати.

Уже ні війни, ні крові,
Ні заграви в темнім полі,
Зітхають сади на площі,
Блакитні і тонкостволі.

І ти пригадала давне:
Під вогняву порошу
Шість генералів тихо
Несуть найдорожчу ношу.

«Ничипоре, ти не чуєш?
Це б ми ішли на святі,
Це б ми вечерять сіли
В нашій ясній кімнаті.

Ти б закурив, сміявся
І гладив би сину чуба.
Заплющила тобі очі
Важка невблаганна згуба.

Я бігла б до тебе вічно,
Як вітер у синім маю,
Я поїздів шукала б,—
Туди поїздів немає.

Покликала б тебе в пісні —
Замало ж у пісні тонів,
Дзвонила б у телефони —
Туди нема телефонів.

А ти з моїм серцем ходиш,
Заходиш до мого дому,
І руки твої незримо
З очей проганяють втому.

І очі твої з моїми
Вдивляються в світло денне,
І губи твої шепочуть
Ті самі слова, що в мене.

Ти мислі мої читаєш
І свідком стоїш в розмові.
Виходить, немає смерті
Твоїй і моїй любові!»

Марійка іде по місту
Все вгору з людьми, угору,
Погладить кожен камінчик,
До кожного глянє двору.

Уже ні війни, ні крові,
Ні заграви в темнім полі,
Зітхають сади на площі,
Блакитні і тонкостволі.

Тополі. Палаці. Небо.
І синь вечорова тліє,
І Київ, тебе обнявши,
Цілує в уста, Маріє!

І дзвонить земля в литаври,
Повита огнем і цвітом,
Над серцем людським, з любов'ю,
Над нашим радянським світом.

IX

Замріялись дівчата і послули,
У сонній типі чайник закипа,
А понад місто заплелася в гули
Зорі ясної золота тропа.

Дихне світанок, все піде спочатку,
Піднявши праці гомінку ріку.

Спить тонкоброва, спить білорусятко,
Підклавши теплу руку під щоку.

Їй рідний Мінськ, можливо, довго сниться,
Як люди на руках її зняли,
Ракет святкових огненні лисиці,
Слова сердечні дяки і хвали.

Марійці жаль її від сну будити.
— Проснись, мала. Розумнице, вставай!
А те, що мрілось, і завтра буде жити,
Роботі час, а відпочинку край.

І вже вони тупочуть по бульвару,
У кожної лопатка на плечі,
Світанок зводить білосніжну хмару,
Як їхні мрії, бачені вночі.

1947

П Р И М І Т К И

До VII тому Творів Андрія Малишка ввійшли поеми, опубліковані у 1938—1947 рр. Майже всі вони спочатку друкувалися частинами або цілком у газетах та журналах, а потім уже входили до окремих книг.

ЯРИНА

«Ярина» — перша друкowana поема А. Малишка, побачила світ у збірці «З книги життя» (1938). *Казанка* — станція і районний центр Миколаївської області.

А було це при Казані... — мабуть, йдеться про Казанку.

Збруч — ліва притока Дністра, по ній проходив державний кордон між СРСР і Польщею до 1939 року.

КАРМАЛЮК

Поема вперше опублікована на сторінках газ. «Комсомолец України» від 4, 5, 11, 15, 16, 17 березня 1940 р.

Тать — викрадач, злодій (*старослов'янськ.*).

Головчинці — село Хмельницької області, тут 1787 р. народився Устим Кармалюк.

Коряк — ківш з ручкою для пиття.

Поставець — дзбан, посудина для пиття.

ДУМА ПРО КОЗАКА ДАНИЛА

Поема вперше надрукowana у ж. «Молодий більшовик», 1941, № 4.

Данило — ім'я героя визвольної війни 1648—1654 рр. брацлавського полковника Нечая.

Джура — зброносець у козацької старшини на Україні (XVI—XVIII ст. ст.).

Соломаха — страва, приготовлена з борошна й олії; солодкий напій (тип варенухи) з горілки, меду, слив і вишень.

Павлюк (Бут) Павло Мизнович — керівник козацько-селянського повстання проти польської шляхти 1637 р., страчений у Варшаві.

Кича — можливо, йдеться про Куша — одного з ватажків повстання 1637 р.

Гуня Дмитро Тимошович — керівник селянсько-козацьких повстань проти польської шляхти у 30-х рр. XVII ст., брав участь у повстанні Павлюка 1637 р.

Квестія — допит, (від польськ. kwestia—питання).

Домонтар — домувальник, домосід (*арх.*).

Красне — село Вінницької області, тут 1651 р. загинув Данило Нечай.

Потоцький Микола — коронний гетьман Польщі, один з найактивніших душителів антишляхетських повстань 1637 і 1638 рр. на Україні. Брав участь у Корсунській (1648) та Берестецькій (1651) битвах у роки визвольної війни 1648—1654 рр.

Калиновський Мартин — великий коронний гетьман, брав участь у Корсунській (1648) та інших битвах, керуючи польсько-шляхетськими військами. Убитий 1652 р. у Батозькій битві.

Кварцяні жолнери — солдати кварти — наймане військо у Польщі (XVI—XVIII ст. ст.), створене для охорони кордонів та придушення повстань.

Мисюрка — воїнська шапка із залізною маківкою і сіткою.

Шемізетка — оборчата або гладка вставка чи манішка.

Те деум! — початкові слова католицького подячного гімну (від латинського *te deum!* — тебе, боже).

Грасувати — топтатися (*обл.*).

Блаватас — шовкова матерія (особливо блакитна).

Савт — тонке англійське сукно; іноді — шовк.

Брацлавщина — землі, що свого часу (XIV—XVIII ст. ст.) займали територію нинішніх Вінницької та частину Хмельницької областей.

Лядова — ліва притока Дністра.

Вонмем! — послухаємо! (*Старослов'янськ.*).

Чепраччя (чепрак) — суконна або хутряна підстилка під сідло (поверх пітника).

Діло було під Корсунем... — йдеться про розгром 1648 р. військом Б. Хмельницького польсько-шляхетських військ під Корсунем.

Пірнач — невелика металева булава з виступами — перами, часто оздоблена коштовним камінням; у Запорозькому війську була знаком влади полковників.

Ландскнехти — наймані солдати; з'явилися вперше в Німеччині у XV ст.

Кунтуш — верхній одяг заможних людей на Україні і в Польщі XVI—XVIII ст. ст.

Гунцвог — негідник, шахрай — від польськ. *huncwoł*.

Шумка — українська народна пісня-танець.

Богун Іван (р. н. невід. — пом. 1664) — герой народно-визвольної війни 1648—1654 рр., вінницький полковник, видатний полководець.

ПОЛОНЯНКА

Це перше велике епічне полотно А. Малишка

часів Вітчизняної війни. Написана поема у січні — травні 1943 р., видана 1944 р. Українським державним видавництвом.

Верета — ряднина.

Зер гут — дуже добре (з нім.— sehr gut).

Крупн — військово-металургійний концерн у ФРН, заснований Ф. Крупном. Був опорою фашизму в Німеччині.

Пахоток — найімовірніше, орна земля.

Савур-могила — гора в Донецькій області, недалеко від м. Чистякового; легендарна могила (у творах фольклору).

Злочів — найвірогідніше, Золочів — райцентр на півночі Харківської області.

Лопань Козача (правильно Козача Лопань) — місто на півночі Харківської області, стоїть на р. Лопані.

Опішня — селище на північному сході Полтавської області.

ПОСЛАННЯ ОЛЕКСАНДРУ ТВАРДОВСЬКОМУ

Поема, точніше — послання, вперше надруковане у газ. «Література і мистецтво» 31/XII 1944 р. *Лубни, Пирягин, Бровари* — під Лубнами, Пирягином, Броварами відбулися кровопролитні бої у 1941 р.

«Трансвааль, Трансвааль, страна моя!» — слова з популярної свого часу пісні про війну бурів (голландських колоністів) проти англійців 1899—1902 р. Створена на основі пісні Г. А. Галіної «Бур і його сини» (1899). Трансвааль — республіка, заснована бурами 1856 р. на півдні Африки; нині провінція Південно-Африканської Республіки.

Вйоска — село (з білоруськ.).

Конєв Іван Степанович (1897—1973) — радянський військовий діяч, маршал Радянського Союзу, в роки Великої Вітчизняної війни командував військами 1-го Українського та інших фронтів.

Сяліба — село, оселя (білоруськ.).

Овідій (Публій Овідій Назон, 43 р. до нашої ери — 17 р. нашої ери) — римський поет, автор «Метаморфоз».

СИНИ

Героїчна симфонія «Сини» вперше надрукована в газ. «Радянська Україна» 2/XI 1945 р.

Пшемша — ліва притока Вісли (у її верхів'ї).

ЛЮБОВ

Поєма вперше опублікована в газ. «Радянська Україна» від 19, 22, 27 лютого 1946 р.

НП — спостережний пункт (наблюдательный пункт).

«Тигр» — назва важкого пімецького танка.

Ліпа Чеська (правильно Чеська Ліпа) — місто на південний схід від Дечина (див. нижче).

Дечин — місто на північному заході Чехословаччини, недалеко від кордону з НДР.

Радебейлівські висоти — висоти на захід від Дрездена (НДР).

ТТ — автоматичний пістолет конструкції Токарева Ф. В.

Майданек — гітлерівський табір винищення (поблизу м. Любліна) військовополонених і цивільних, де загинуло близько 1,5 млн. чоловік.

Косуля — сорочка (діалектн.).

ПРОМЕТЕЙ

Поема, вперше надрукована у газ. «Радянська Україна» 21/IV 1946 р.

«Звезда полей над отчим домом

И матери моей рука...» — Це слова з російської пісні.

ЖИВА ЛЕГЕНДА

Поема, вперше побачила світ у газ. «Радянська Україна» від 7, 8, 9, 10 серпня 1947 р.

Кам'янець — мабуть, йдеться про місто Кам'янець-Подільський.

І переправ букринських чад... — Йдеться про Букринський плацдарм на правому березі Дніпра, захоплений військами Радянської Армії 1943 р. на південь від Києва (біля села Великий Букрин). *Сябри* — приятелі, друзі (з білоруськ.).

Освенцім — місто на півдні Польщі, біля якого в роки другої світової війни був розташований гітлерівський концентраційний табір, де знищено понад 4 мільйони чоловік, в'язнів різних національностей.

Тарнобжег — польське місто на Віслі.

Майданек — див. примітку до поеми «Любов».

Турма — отара (обл.).

Плай — гірська стежка (обл.).

Шума — ліс (із сербо-хорватської).

Живіо — хай живе (із сербо-хорватської).

Русини — стара назва українців, що жили на західноукраїнських землях, Закарпатті, в Югославії.

МАРІЯ

Поема, вперше надрукована у ж. «Дніпро», 1947, № 1.

Сандомир — польське місто на правому березі Вісли; з Сандомирського плацдарму у січні 1945 р. почався великий переможний наступ військ 1-го Українського фронту.

Розбита дача, де жили пііти... — йдеться про Ірпінський Будинок творчості письменників.

Кравченко Андрій Григорович (1899—1963) — генерал-полковник танкових військ, в роки Великої Вітчизняної війни командував танковою бригадою, корпусом, армією.

Свобода Людвік (нар. 1895 р.) — генерал армії, під час Великої Вітчизняної війни командував 1-м Чехословацьким корпусом в СРСР, який, зокрема, брав участь у визволенні Києва. З 1968 р. президент ЧСР.

Старі й Нові Петрівці, Лютиж, Вишгород — населені пункти на північ від Києва, де велися жорстокі бої за столицю України (осінь 1943 р.).

Сваром'є, Димер — села на північ від Києва.

По Житньому і по Сінному... — Житній і Сінний — назва ринків у Києві.

СПИСОК
ІЛЮСТРАЦІЙ

1

А. С. Малишко.
Фото 1940 р. Стор. 4—5

2

Сторінка автографу поеми «Кармалюк». Стор. 29

3

А. С. Малишко. *Фото 30-х років.* Стор. 128—129

4

Я. Качура, О. Новицький, П. Усенко (*1-й ряд*);
А. Малишко, В. Охременко, Є. Адельгейм,
В. Торін (*2-й ряд*). *Фото 1940 р.* Стор. 128—129

5

Андрій Малишко та Андрій Головка на фронті.
Фото 1942 р. Стор. 144—145

6

А. Малишко, М. Нагнибіда, Ф. Магівчук.
Фото 1946 р. Стор. 144—145

З М І С Т

ПОЕМИ 1938—1947

Ярица	7
Кармалюк	23
Дума про козака Данила	57
Половянка	101
Послання Олександрю Твардовському	178
Сини. <i>Героїчна симфонія</i>	186
Любов	201
Прометей	238
Жива легенда	263
Марія	303
Примітки	343
<i>Список ілюстрацій</i>	350

АНДРЕЙ САМОЙЛОВИЧ МАЛЫШКО

Сочинення, т. 7.

(На українском языкє)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *Л. С. Малахова*

Макет та художнє оформлення
В. В. Машкова

Малюнки *В. Б. Перевальського*

Художній редактор *І. М. Гаврилюк*

Технічний редактор *Ю. З. Тронік*

Коректори *А. В. Кудрявцева,*
Н. О. Маслова

Книжкова фабрика «Жовтень»
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига»,
Київ, вул. Артема, 23а.

Здано на виробництво 3.XI 1973 р. Під-
писано до друку 18.I 1974 р. Папір № 1.
Формат 60×108^{1/32}. Фізичн. друк. арк. 11,0.
Умовн. друк. арк. 13,2+3 вкл. Обліково-
видавн. арк. 12,015. Замовл. 240. Ціна
1 крб. 33 коп. Тираж 20 000.

У2
М20

М $\frac{0743-028}{M205(04)-74}$ 72

1881